

Йулдошбой Юнусов

ПЕДАГОГИКА

*Бо қарори ҳайати мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии
Тоҷикистон аз 28.11.2003 ба сифати китоби дарсӣ барои
коллеҷҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ тавсия шудааст.*

Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2005

ББК 74.03 я73
Ю 98

Юнусов Й. Педагогика: *Китоби дарсӣ барои коллечҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ:* — Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. - 380 с.

Китоби мазкур тибқи меъёрҳои нави таҳсил, тадқиқотҳои навин ва таҷрибаи педагогии муаллиф бо назардошти ниёзҳои ҷомеаи имрӯз таълиф гардидааст.

Барои донишҷӯёни коллечҳо, омӯзишгоҳҳои педагогӣ ва онҳое, ки ниёз ба омӯзиши педагогика доранд, тавсия мегардад.

Зери назари доктори илмҳои педагогӣ, академики
Академияи илмҳои педагогии ИҶШС Обидов И.О.

Мухаррири масъул, доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Сулаймонӣ С.

А $\frac{30602050-13}{504(12)-2005}$ - 2005

ISBN 5-670-00266.0

© Юнусов Й. 2005

БА ДОНИШҚҶЁН

Ҳар як ҷавон мувофиқи хоҳиши дил, завқу шавқ ва қобилият пешаеро интихоб менамояд. Пешаҳо басо бисёранд. Гурӯҳе ба пешаи худ садоқат доранд ва то охир аз он дил қанда наметавонанд. Умедворем, ки Шумо аз қабилӣ чунин муаллимон мешавед. «Пешаи омӯзгорӣ муқаддастарин касби рӯи олам аст» гуфтани президенти кишвар Э.Ш. Раҳмонов бебабаб нест. Ин баҳои баланд ва қадршиносии хизмати омӯзгорон онҳоро дар адои вазифа рӯҳбаланд гардондааст. Шумо дар интихоби касби омӯзгорӣ хато накардед. Дар тамоми давраи замони муаллим шахси соҳибэҳтиром буд ва чунин хоҳад монд, чунки ба дасти вай тарбияи насли наврас

ояндаи дурахшони халқу миллатро бовар қарда месупоранд. Махсусан, таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки бо онҳо сару қор доред, мураккаб аст. Дар синфҳои ибтидоӣ бояд муаллимони таҷрибанок, устодони қори педагогӣ таълим диҳанд, зеро дар ҳамин синфҳо қори аз баҷагони хурдсоли нотавон тайёр қардани шахси барқамоли доною наққор оғоз мегардад. Шумо сирру асрори пешаи муаллимиро омӯхта, ба қори педагогӣ омода хоҳед гашт. Ҳангоми таҳсил дар таълимгоҳи омӯзгорӣ дарк менамояд, ки муваффақияти таълим ба ҳониши талаба ва фаъолияти муаллим вобаста аст. Муаллим бояд аз душвориҳои наҷаросида, онҳоро барқараф қарда тавонад, чунки вай тамоми умр меқонад ва бисёр меқонад. «Тавона бувад, ҳар кӣ доно бувад!»

гуфта буд Абулқосим Фирдавӣ. Ба муаллим омӯзиши талаба ҳам лозим аст, то мувофиқи хусусиятҳои шахсияти талаба қор қарад, барои аз худ нақудани донишҳо ба ӯ ҳамаи имқониятҳои истифода нақуда, қўмақ расонад.

Агар бо хонандагон бисёр қор қунед, албатта, муаллими ҷавон, устоди қори педагогӣ мешавед. Дар ҳаллу қасли масъалаҳои душвори таълиму тарбия қанни педагогика ёрирасони шумост. Педагогикаро нақониста муаллими хуб шудан имқонноқазир аст. Педагогикаи муосир ҳеле мураккабу печ дар печ гаштааст. Аз замони қадим то давраи мо дар масъалаҳои таълиму тарбия ақидаҳои муқталиф қой доштанд. Аммо имрӯзҳо равияи қарайнҳо қунон ақзудаанд, ки баъзеҳоро ба гумроҳию қачравии мебаранд.

Хусусан муқоризаи байниҳамдигарии ду равия – педагогикаи авторитарӣ ва инсонқарварона тезугунд идома дорад. Равияи

педагогикаи авторитарӣ нисбати кӯдак истифодаи зӯроварӣ ва маҷбуркуниро раво медонад, равияи педагогикаи инсонпарварона бошад, кӯдак ё хонандаро дар раванди педагогӣ бо муаллим баробархуқуқ доништа, бо ӯ муносибати нек, меҳрубонӣ ва гамхориро зарур мешуморад. Муаллимону тарбиятгарони давлатҳои мугаммадини олам алҳол педагогикаи инсонпарваронаро чонибдорӣ менамоянд, ки он аз педагогҳо ва хонандагон ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ, яъне муносибатҳои навро талаб мекунад. Пешрафти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии Тоҷикистони соҳибистиклоламон шароит фароҳам оварда, ки муаллимон педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ)-ро чун асоси фаъолияти хеш дастури амал намоянд.

Ҳамин китоби дарсии нави «Педагогика», ки дастрасатон карда шуд, бо мақсади беҳтар ба роҳ мондани таълими фанни педагогика дар коллеҷу омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ таълиф гардид. Азбаски Шумо ба китоби дарсии замонавӣ эҳтиётманд ҳастед, муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки ҳақдалимкон дастовардҳои педагогикаи ниёгон ва миллатамонро чун халқи қадимии Осиёи Марказӣ маълум намояд.

Хотирнишон кардани ҳастем, ки китоби дарсии «Педагогика» барои омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ соли 1975 (тарҷума аз русӣ) нашр шуда буд. Ҳоло бо мурури замон ёфтани он китоб душвор мебошад. Инак бо мададу дастгирии Вазорати маорифи кишвар чопи китоби нав амалӣ шуд. Ин гамхорӣ донишҷӯён ва муаллимонро водор месозад, ки бо китоб муносибати эҳтиёткорона дошта бошанд.

Муаллиф даъвои онро надорад, ки китоб талаботи донишҷӯёнро комилан қонеъ мегардонад. Азбаски як қатор масъалаҳои таълиму тарбияи хонандагони хурдсол мавриди баҳсу мунозираҳо қарор ёфтаанд, доир ба онҳо маълумоти мухтасар дода шуд. Дар нашри минбаъдаи китоб эроду маслиҳатҳои донишҷӯён, омӯзгорон ва мутахассисони соҳа ба эътибор гирифта мешавад.

Дар охири ҳар боб бо чанд ҷумла хулосаҳо баровардем, саволу суноришҳо барои такрор ва кори мустаклилона додем, то ки қоратон бо китоби дарсӣ самаранок гардад.

Муваффақияти хонишатонро таманно дорем!

1. АСОСҲОИ УМУМИИ ПЕДАГОГИКА

*Чаҳон хуш аст, валекии ҳаёт мебояд,
Агар ҳаёт набошад, чаҳон чӣ кор ояд?*

БОБИ 1 ФАННИ ПЕДАГОГИКА ВА УСЛУБҲОИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ ОН

§1. Педагогика – илм дар бораи тарбия

Ҳама гуна фан соҳаи омӯзиш ва тадқиқоти худро дорад, аз ягон ҷиҳат ҳаёт ва олами атрофро меомӯзад. Чунончи, фанни таърих ҳодисаҳои гузашта, биология мавҷудоти зинда, физика ҳодисаҳои табиат, адабиёт ҳаёти адабиёро шарҳу эзоҳ медиҳад.

Фанни педагогика бошад, масъалаи тарбияи одамро чун ҳодисаи ҳаёти ҷомеа мавриди омӯзиш қарор додааст. Калимаи педагогика аз калимаи юнонии «педагогис» ба вуҷуд омадааст, ки маънои «бачабар»-ро ифода менамояд. Алҳол масъалаҳои тарбияро як қатор илмҳо, аз ҷумла фалсафа, иҷтимоиёт, ахлоқ, равошпиносии низ меомӯзад, вале ҳар кадоме аз онҳо танҳо як тарафи тарбияро тадқиқ менамоянд. Педагогика бошад, тарбияи инсонро ҳаматарафаю комилан муайян мекунад, қонуниятҳои тарбия, моҳият ва сохтору воситаҳои онро ошкор намуда, назария ва амалияи кори таълиму тарбияро инкишоф медиҳад ва ғанитар мегардонад.

Тарбия ҳодисаи муҳим ва басо мураккаби иҷтимоист. Вай баробари пайдоиши одам дар замонҳои хеле қадим дар рафти фаъолияти меҳнатии одамон, дар нағичаи ҷудошавии касбу ҳунарҳо ба вуҷуд омадааст. Мураккаб шудани меҳнат ва тақсимоли он тақозо мекард, ки бачагону ҷавонон таҷрибаи меҳнатии наслҳои гузаштаро аз худ намоянд, чунки бе дониш, маҳорату малакаҳои меҳнатӣ, сохтани олооти қор ва истехсоли неъматҳои моддӣ имконнопазир буд. Ҳамаи ин ба насли ҷавон ба воситаи тарбия дода мешуд. Таърихи башарият шаҳодат медиҳад, ки, дар ҳама гуна замонҳо, ҷомеаҳо – аз давраи ҳаёти авлодӣ сар қарда то имони мо тарбия буд, ҳаст ва мешавад. Бе тарбия, бе ёд додани таҷрибаи гузаштагон ба насли оянда ҷомеа инкишоф нахоҳад ёфт. Ҳамин аст аҳамияти бузурги тарбия.

Бо баробари пешрафти ҷомеа, дигаргун гаштани муносибатҳои ҷамъиятӣ тарбия низ тағйир ёфт. Вай ба тарзи истехсолот ва

муносибатҳои ҷамъиятӣ—истеҳсолӣ мутобиқ мегашт. Хусусиятҳои тарбияро ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ дида бароём, маълум мешавад, ки тарбия чӣ корхоро анҷом меод.

Дар замоне, ки одамон бо авлоду қабилаҳо ҳаёт ба сар мебуданд, тарбия ба зиммаи шахсони алоҳида гузошта мешуд.

Калонсолон ба кӯдакон тарзу роҳҳои бадаст овардани воситаҳои зиндагиро ёд мебуданд. Писарон малакаҳои моҳидорӣ, шикор ва духтарон дӯхтудӯз, шустушӯй ва пухтани хӯрокро пайдо мекарданд. Меҳнати якҷоя ба нафъи ҷамагон дар тарбия мавқеи бузург дошт. Аз натиҷаи меҳнат аввалҳо ҷама бархӯрдор мегаштанд. Чунки воситаҳои истеҳсолот аз онҳо чомеа буди моликияти хусусӣ вучуд надишт.

Дар тар заминдорӣ ва чорводорӣ ба вучуд омад. Ҷангҳои қабилаҳо шуда бою камбағал арзи ҳастӣ намуданд. Акнун тарбиятгароне шугл меварзиданд, то ки ҷавонро ба ҷанг омода созанд. Ҳонандани фарзандон ба сарварони қабила, бойҳо ба расмият даромад. Фарзандони мардуми камбағал фақат малакаҳои меҳнатро дошта бошанд, кифоят мекард.

Дар замони ғуломдорӣ тарбия ба таври кулӣ дигаргун шуд. Масалан, дар Юнони Қадим дороён тарбияро чун воситаи пойдору устувор гардонидани ҳукмронии худ истифода мебуданд. Ҷудошавии меҳнати фикрӣ ва ҷисмонӣ зӯртар мешуд. Ба меҳнати фикрӣ ғуломдорон машғул мешуданд. Тарбияи ғуломро умуман лозим намедонистанд. Заминдорони калон фарзандро мувофиқи салоҳидашон тарбия мекарданду дар онҳо одати меҳнат накарданду пайдо мегардонданд. Меҳнати ҷисмонӣ барои деҳқонон аст, мепиндошанд онҳо.

Фақат пас аз ба вучуд омадани заводу фабрикаҳо ба кори тарбия навиғариҳои зиёд ворид гашт. Ба кори заводу фабрикаҳо одамоне лозим шуданд, ки бо дастгоҳҳо ва техника кор карда тавонанд. Аз ҳамин сабаб соҳибкорон мактабҳоеро кушоданд, ки ба фарзандони меҳнаткашон донишҳои ибтидоӣ ва касбӣ меод.

Мисоли овардаамон гувоҳи он аст, ки мақсад, мундариҷа, шакли усулҳои кори тарбиявӣ ҷанбаи таърихӣ доранд, яъне онҳо вобаста ба давру замон ва инкишофи тараққиёти ҷамъият дигар мешаванд.

Бояд қайд кард, ки тарбия инчунин хусусиятҳоеро дорост, ки онҳо барои ҳамаи давраҳои инкишофи башарияту чомеа умумӣ

мебошанд. Фарзанди инсон кӯдаки навзод нотавону суст ба дунё меояд. Вай ба гамхориву парвариш эҳтиҷманд аст. Дартар ба омӯзиши таҷрибаву маданияти насли гузашта ниёз пайдо мекунад. Кӯдаки хурдсол хислатҳоро надорад, ки барои зиндагӣ ва меҳнат заруранд. Инчунин хислатҳо бо мурури замон, хангоми муносибат ба олами атроф дар натиҷаи ташкили дурусти кори тарбиявӣ пайдо мешавад.

Насли наврас таҷрибаи садсолаҳо ғункардаи гузаштагонро чун ғанҳои таълимӣ аз худ мекунад, таҷрибаро бойтар мегардонад, ривоҷ медиҳад, кашфиётҳо ва ихтироотҳои нав мекунад. Ҳамин тавр, рушду камоли фарҳанг, илми тарбия ва ҷамъият ба вуқӯъ мепайвандад.

Дар пайвастагӣ бо ҷамъият тарбия ҳам пеш рафт. Илми педагогикаро қадимӣ ва нисбатан ҷавон мешуморанд. Вай дар инкишофи худ ҳамқадами ҷамъият аст. Ақидаву андешаҳои нахустини педагогӣ ханӯз ҳазорҳо сол муқаддам дар асарҳои файласуфон баён гаштаанд. Дар ибтидо илми педагогика бо ғалсафа пайваст буд, як қисми он ҳисоб мешуд. Дар асрҳои миёна педагогика ҳамчун илми махсус ба арсаи вучуд омад, пайдоиши илми педагогика ба номи педагоги машҳури чех Ян Амос Коменский (1599-1670) алоқаманд аст, ки ўро ҳамчун асосгузори илми педагогика шинохтаанд. Ин олими маъруф китоби «Дидактикаи бузург» -ро офаридааст, ки нахустин асари машҳури педагогист ва он назарияи таълиму табияро асоснок намуда, ғояҳои то имрӯз қадру қиммати худро гум накардааст. Ян Амос Коменский барои мактабҳои Аврупо ҷандин китобҳои дарсӣ навишта буд, ки дар давоми садсолаҳо шогирдон аз онҳо сабақ омӯхтаанд.

Минбаъд ба тараққиёти педагогика Ҷ. Локк (1632-1704), Ж.Ж. Руссо (1712-1778), К.А. Гелветсий (1715-1771), Д. Дидро (1713-1784), И.Г. Песталотси (1746-1827), А.Д. Дистервег (1790-1866), М. Монтессори (1870-1952) ва дигарон саҳми азим гузоштанд.

Педагогҳои машҳур К.Д. Ушинский (1824-1870), Н.И. Пирогов (1810-1881), Л.Н. Толстой (1828-1910), П.Ф. Лесгафт (1837-1909) педагогикаи наву пешқадами Русияро ба вучуд оварда буданд. К.Д. Ушинский асосгузори илми педагогикаи рус ба ҳисоб меравад.

Дар солҳои пас аз Инкилоби Октябр илми педагогикаи шӯравӣ дар бобати инкишофи кори мактабу маориф дар собиқ Иттиҳоди

Шӯравӣ хизмати босазое карда, яке аз системаҳои пешкадамтарини маорифи ҷаҳониро ба вуҷуд оварда тавонист. Дастовардҳои ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар соҳаи таълиму тарбия низ тарғибу ташвиқ карда мешаванд ва фаромӯш нагаштаанд.

Педагогҳои номдори шӯравӣ Н.К. Крупская (1869-1939), А.В. Луначарский (1875-1933), П.П. Блонский (1884-1941), С.Т. Шатский (1878-1941), А.С. Макаренко (1888-1939), В.А. Сухомлинский (1918-1970) ва бисёр дигарон бо асарҳои худ назарияи таълиму тарбияро ба дараҷаи баланди замони пешрафти илмӣ-техникӣ мувофиқат кунондаанд.

Ба таърихи афкори педагогии халқамон назар афканем, хоҳем дид, ки қариб ҳамаи шоирону мутафаккирон дар бораи зарурияти дониш, омӯхтани таҷрибаи ҳаёт ва тарбия ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд. Дар эҷодиёти А. Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, А. Ҷомӣ ва бисёр дигарон бо чунин мазмун бо таври фаровон байту ғазалҳо ёфта метавонед. Соҳибкирони шоирӣ А. Рӯдакӣ гуфтааст:

*Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.*

Моҳияту мазмуни ҷавҳари қори тарбиявӣ дар рубоии зерини А. Рӯдакӣ возеҳ баён гаштааст, ки ҳидоятгари мақсаду ҳадафи ҷомеа аз тарбия аст.

*Чаҳор чиз мар озодаро зи ғам бираҳад,
Тани дурусту номи неку ҳӯи неку хирад.
Ҳар он ки эзидаш ҳамин чаҳор рӯзӣ кард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахӯрад.*

Дар давраи шӯравӣ илми педагогикаи шӯравии тоҷик ташаккул ёфт, ки давомбахши афкори педагогии гузаштагонамон, ақидаҳои пешқадами мамлакатҳои дуру наздик мебошад. Дар қори ташаккули педагогикаи тоҷик С. Айний, А. Лохутӣ, А. Ҳамдӣ, А. Алиев, Л. Бузургзода ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Баъд аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991) педагогикаи муосири тоҷик ба арсаи вуҷуд омад, ки алҳақ онро ҷузъи таркибии педагогикаи умумибашарӣ ҳисобидан раъост.

Баҳри рушди педагогикаи муосири тоҷик олимони сершумор заҳмат мекашанд, ки аз зумраи эшон профессорон М. Орифӣ

(марҳум), И. Обидов, М. Лутфуллоев ва ғайраҳо бо асарҳои шурқиммати худ хидмати арзанда анҷом дода меоянд.

Педагогикаи муосир муаллимонро бо донишҳои доир ба пешани омӯзгорӣ мусаллаҳ мекунад. Ин донишҳо хусусиятҳои қори тарбиявиرو бо хонандагон мувофиқи синну солашон дар вазъияти гуногун мефаҳмонад. Маҳорати пешбинии қори оянда ва самаранок бурдани таълиму тарбияи насли наврасро меомӯзонад. Педагогика ёд медиҳад, ки муаллими синфи ибтидоӣ бо қадом роҳҳо баҷагонро ба олами мураккаби муносибатҳои байни одамон ворид созад. Ин қори осон нест. Ҳоло қори тарбиявӣ хеле мураккабу душвор ва масъулиятнок гардидааст. Ҳаёту мамот, хушбахтии кӯдак, некӯахлоқии ҷомеа ба он зич марбут аст, ки шаҳрванди ояндаи кишвар дар оила, дар муассисаҳои томактабӣ, синфҳои ибтидоӣ чӣ тарз тарбия мегирад.

Педагогика илмест, ки бемайлон пеш меравад, навгониҳо дар он бисёранд. Ҳадалимқон ҳар муаллим бояд кӯшад, ки аз қомебиҳои он бохабар бошад, чунки муаллим ва педагогика аз қамъият ақиб монад, одамон ақиб мемонанд, пешравии илму техника суст мегардад. Аз қамин сабаб таҷрибаи бисёрасраи тарбия, ки анъанаҳо, урфу одат, маросимҳои халқӣ инъикос ёфтаанд, асарҳои фалсафӣ, педагогӣ ва равонӣ, таҷрибаи муаллимони эҷодкор, педагогикаи халқиро зарур аст, ки минбаъд қамчун сарчашмаҳои инқишофи педагогика омӯхта ва истифода қарда шавад. Иқдоми нави Ҳуқумати Қумҳурии Тоҷикистон дар қораи дар қумҳурии соли 2002 қун дар давлатҳои мутамаддини дигар таъсис дода шудани Академияи илмҳои педагогӣ хурсандибахш аст. Умеди қомил қорем, ки ин қор ба пешрафти илми педагогикаи тоҷик ва системаи маорифи давлати соҳибистиклоламон хизмат хоҳад қард.

Қамин тариқ, педагогика илми тарбияи одам аст, омӯзишу тарбия қамчун қодисаи қамъиятӣ, пайдоишу инқишофи илми педагогика, ақидаҳои педагогҳои номқори гузаштаю муосир қарои муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ ақамияти бузурге қорад. Доништани илми педагогика кӯмақ мерасонад, ки муаллимон вазифаҳои дар наздашон гузоштаро сарбаландона ба иҷро қарсонанд.

§2. Мафҳумҳои асосии педагогикаи муосир

Педагогикаи муосир илми замони мост. Вай комёбиҳои кори таълиму тарбияи насли наврасро дар мактабҳо, инчунин таҷрибаи пешқадами муаллимону ташкилотчиёни фаъолияти таълимгоҳҳо паҳн мегардонад. Педагогикаи муосир мавзӯё ва предмети махсуси тадқиқотӣ дорад. Аз байни фанҳои сершумор фақат педагогика фанни ягонаест, ки тарбияи инсонро амиқ меомӯзад.

Ҳамчун фан пайдо шудану ташаккул ёфтани педагогика талаботи ҷомеа ва ба вучуд омадани муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ мебошад, ки назарияи кори омӯзиш ва парвариши шоғирдонро ба низоми муайян даровард. Эҷодкорона омӯхтану дониستاني ин назария барои фаъолияти пурмаҳсули педагогҳо-мутахассисон, ки масъулияти таълиму тарбияро ба дӯши худ гирифтаанд, зарур аст.

Педагогика аввалҳо ба сифати таълиму тарбияи кӯдакону ҷавонон пайдо шуда, дар нагичаи фарох гардидани фаҳмишу таъсиррасонии тарбия ба илми тарбияи одамони синну соли гуногун табдил ёфт. Инро дар мисоли ҳаёти имрӯза баръало дидан мумкин аст, ки давлати соҳибхитиёри Тоҷикистон дар байни аҳолии табақаҳои гуногун ва синну солашон ҳархела мунтазам ҷорабиниҳои самарабахши маданий-маърифатӣ ва педагогӣ мебарад.

Педагогикаи муосири тоҷик ҳамчун илм мафҳумҳо ё категорияҳои худро истифода менамояд. Тарбия, таҳсилот, таълим мафҳумҳои асосии педагогика мебошанд. Камолот, инкишоф, худтарбиякунӣ ва худомӯзӣ мафҳумҳои ҳастанд, ки педагогика бештар ба қор мебарад. Мухтасаран ҳар кадоми мафҳумҳои зикршударо шарҳу эзоҳ додан лозим меояд.

ТАРБИЯ раванди мақсадноку муташаққилест, ки инкишофи ҳамаҷонибаи шахсиятро таъмин намуда, ӯро ба меҳнату фаъолияти ҷамъиятӣ омода месозад. Дар педагогика мафҳуми тарбия маънои иҷтимоӣ ва педагогӣ дорад. Маънои иҷтимоӣ он ҳамин аст, ки тарбия додани таҷрибаи калонсолон ба хурдсолонро мефаҳмонад. Башарият ба шарофати мавҷудияти тарбия ба дараҷаи баланди тамаддун расид. Одамони таҷрибаи гузаштагонро қабул ва омӯхта, онро васеъ ва афзун мегардонанд.

Таърих гувоҳ аст, ки ҳар халқи тарбияро дуруст ташкил намуда қуллаҳои баланди тараққиётро фатҳ карда метавонад, чунки тарбия ҳаракатдихандаи ҷомеа мебошад.

Ба кори тарбияи одамон, давлат ғайр аз кормандони мактабу маориф, оила, воситаҳои ахборот, адабиёт, санъат, коллективҳои меҳнатӣ, мақомоти ҳуқуқиро чалб кардааст.

Маъноии педагогии тарбия ҳамин аст, ки бо ёрии таъсиррасонии мақсаднок ба хонанда дар ӯ сифатҳои барои оила ва мактаб даркорӣ ташаккул дода мешавад.

Педагогика тарбияро ба қисмҳои муноҷида (тарбияи ахлоқӣ, ҳисмонӣ, меҳнатӣ, ва ғ.)

ТАЪЛИМ раванди махсуси мақсаднок, мутаваққил аст, ки дар рафти он хонандагон донишҳо, маҳорату малакаҳо пайдо мекунанд ва ҷаҳонбинияшон ташаккул, ақлу қобилияти онҳо инкишоф меёбад. Ба кори таълим муаллим роҳбарӣ мекунанд. Дар раванди таълим муаллиму талаба ба ҳамдигар таъсир мерасонанд.

Асоси таълимро дониш, маҳорату малакаҳо ташкил менамоянд. Таълим ҷанбаи тарбиявӣ дорад, чунон ки тарбия ҳам доимо унсурҳои таълимро дар бар мегирад. Маълум аст, ки таълим тарбия мекунанд ва тарбия таълим медиҳад.

МАЪЛУМОТ низоми дар раванди таълим аз худ кардани донишҳо, маҳорату малакаҳо, тарзҳои тафаккур аз тарафи хонанда мебошад. Дигар ҳел карда ғуём, натиҷаи таълим маълумот аст. Вай дараҷаи маданият, ақлу идроки одамро нишон медиҳад.

Мактаби ибтидоӣ ба хонандагон маълумоти ибтидоӣ, мактаби асосӣ маълумоти миёнаи нопурра ва мактаби миёнаи таҳсилоти ҳамагонӣ маълумоти миёна медиҳад. Маълумоти олиро дар мактаби олий мегиранд. Ҳаҷми дониш ва дараҷаи инкишофи тафаккури мустақилонаи хатмкунандагони ин мактабҳо тафовут доранд. Маълумот аз рӯи мундариҷа умумӣ, касбӣ, политехникӣ мешавад.

КАМОЛОТ (ташаққулӣ) раванди ташаккули одам ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ бо таъсири ҳамаи омилҳо – иҷтимоӣ, иқтисодӣ, мафкуравӣ, экологӣ, равонӣ ва ғайраҳо мебошад. Тарбия ҳам яке аз ҳамаи омилҳост. Камолот гуфта ташаккули комили шахсиятро мефаҳмад, ки ба воя, балоғат расидааст.

ИНКИШОФ раванди аз байн рафтани сифатҳои кӯҳна ва пайдоиши сифатҳои навро мефаҳмонад, ки одам донмо тағйир меёбад, аз одӣ ба мураккаб, аз паст ба боло рафтани мегирад.

ХУДТАРБИЯКУНИ натиҷаи тарбияи дуруст мебошад. Омӯзгор ё мураббӣ кӯшиш менамояд, ки шогирд ҷиҳатҳои мусбат

ва манфии одоби худро донанд ва баҳри ислоҳи камбудихош кӯшиш ба харҷ диҳад.

ХУДОМУЗӢ барои ганӣ гардонидани захираҳои донишҳо зарур аст. Вай ба он мусоидат мекунад, ки шогирдон аз сарчашмаҳои гуногун истифода карда тавонанд ва аз онҳо донишҳои иловагӣ бигиранд.

Ҳамин тавр, набояд фаромӯш кард, ки мафҳумҳои асосии педагогика бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд ва онҳо раванди ягона мебошанду дар якҷоягӣ амал мекунанд, дар ин раванд хонанда қобилияташро инкишоф медиҳад, тарбия мегирад.

§3. Чараёнҳо дар педагогика

Илми педагогика таърихи тӯлонӣ дошта бошад ҳам, дар масъалаи тарбияи бачагон дар ҳар давра замон талабҳои ҳархела пешниҳод мекард ва талаботи ягона вучуд надошт. Дар таърихи педагогика андешаҳо, равиҳо, чараёнҳо хеле фаровон дучор мешуданд. Аксарияти онҳо доир ба тарбияи зиддиятҳо доштанд. Чамбасти андешаҳо, омӯзиши онҳоро ба назар гирем, месазад, ки ҳамаашонро ба ду чараёни хилофи ҳамдигар ҷудо намоем: а) насли наврасро ба воситаи тарсу ҳарос ва итоаткорӣ тарбия кардан лозим. б) насли наврасро бо меҳробонӣ ва навозиш тарбия кардан лозим. Таърих гувоҳ аст, ки ҳарду чараён ҳам барои инсоният манфиатовар буд. Гарчанде чараёни аввал одамони дар асоси қоидаҳои қатъӣ тарбиядидаи бераҳму шафқат, яқрав ва номуросоро ба ҷамъият доду чараёни сонӣ одамони ҳалим, наққори худотарс, оқилу инсондӯстро тайёр кард, ҳамаашон маъқеи худро доштанд. Вобаста ба дараҷаи зиндагонии мардум ва сиёсати давлатҳо анъанаҳои тарбияи ташаккул меёфтааст. Дар давлат агар сулҳу осоиштагӣ, фаровонии моддӣ бошад, чараёни тарбияи инсонпарварона (гуманистӣ) анъана шуда менамояд. Дар ҷамъият нооромӣ, ҳамеша ҷангу мубориза бошад, тарбияи зӯрварӣ анъана мешавад, ки онро тарбияи авторитарӣ меноманд ва ба итоаткории бечунучароӣ хурдсолон ба қалонсолон ин тарбия асос ёфтааст.

Тарбияи авторитарӣ талабҳои худро дорад.

Маънои қалмаи авторитарӣ – итоати кӯр-кӯрона ба ҳокимият аст. Ин чараёни тарбияро педагоги немис И.Ф. Гербарт (1776-1841) аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда буд. Ӯ мегуфт, ки қуддат аз тавлид «қўҳии бад» дорад, дар тарбияташ қатъият лозим аст. Тарсонидан,

назорат, амрдиҳӣ ва манъкуниро усулҳои тарбияи бачагон медонист. Тавсия мекард, ки исми бачагони вайронкунандаи тартиботи мактабро дар журнали ҷаримаӣ нависанд. Аз рӯи тавсияҳои вай бачагонро аз ҳӯрок маҳрум кардан, рост карда мондан, ба таххонаи обдор даровардан, ба журнали ҷаримаӣ қайд намудан иҷозат дода мешуд. Ҳозир ҳам дар як қатор давлатҳои тарбияи авторитарӣ реша гирифтаасту истифода мегардад.

Дар мубориза ба муқобили тарбияи авторитарӣ назарияи тарбияи озод ба вуҷуд омад, ки аз тарафи Ж.Ж. Руссо пешниҳод шудааст. Вай ва ҳамфикронаш даъват мекарданд, ки дар кӯдак инсонии инкишофёбандаро дида ҳурмат намоянд, маҳдудкуниро нисбати кӯдак раво набинанд ва инкишофи табиии кӯдакро дар рафти тарбия аз ҳар ҷиҳат рағбатнок кунанд. Дар замони ҳозира дар олам тарафдорони ин ҷараён чунон афзудааст, ки боиси пайдо шудани педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ) гашт.

Педагогҳои имрӯз ҳам боварӣ доранд, ки бо тарбияи инсонпарварона оламро аз нав сохтан мумкин аст. Агар одамон нақӯкор, ростгӯву шарафманд, адолатпарвар шаванд, муборизаи байниҳамдигарӣ барҳам меҳӯрад, сабабҳои ҷанг, кашмакашу ҷанҷолҳои аз байн рафта, дар дунё фаровонӣ ҳукмфармо мегардад. Барои ин одамонро бояд тарбия намуд.

Педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ) - низоми назарияи илмист, ки дар симои тарбиятгирандагон иштирокчиёни фаъол, шуурнок, баробарҳуқуқи раванди таълиму тарбиявиро мебинанд, ки мувофиқи имконоти худ инкишоф доранд. Педагогикаи инсонпарварона мақсад мегузорад, ки ҳар тарбиягиранда фаъолият ва муомиларо ёд гирифта, шахсияти озоду мустақил шуда ба воқеа расад. Тарбия ҷораҷоро андешид, то ки шахсият қобилиятҳои табиии худро баҳри озодӣ, масъулиятнокӣ ва эҷодкорӣ равона намояд.

Педагогикаи инсонпарварона диққати асосиро ба шахсият медиҳад. Инкишофи психики, ҷисмонӣ, ақлонӣ, ахлоқии шахсиятро афзал мешуморад. Ин сифатҳоро барои ташаккули шахсияти озодона ва мустақилона фикркунанда, ки дар вазъияти гуногуни ҳолиш ва ҳаёт ҷӣ кор карданро дуруст интиҳоб мекунад, зарур мешуморад.

Инсонпарварона гардонидани қори таълиму тарбия чунин маъно дорад, ки талаботи педагогикаи авторитарӣ - аз фишороварӣ ба шахсият даст кашада, байни муаллим ва хонанда муносибатҳои

мӯътадилу хуб ба роҳ монда шавад. Шароите фароҳам оварда шавад, ки хонанда дар он ҳамаи имкониятҳоро истифода бурда, нагз нахонданаш мумкин нест.

Педагогикаи инсонпарварона ба назди муаллим чунин талабҳоро мегузорад: муносибати инсонпарварона ба тарбиятгиранда; эҳтироми ҳуқуқҳо ва озодии ӯ; ба тарбиятгиранда гузоштани талабҳои оқилонаи мувофиқи имкониятҳо; эҳтироми тарбиятгиранда ҳатто дар ҳолате, ки вай аз иҷрои талабот рӯ мегобад; эҳтироми ҳуқуқи кӯдак барои рафтори озод; ба хонанда фаҳмондани мақсадҳои мушаххаси тарбияи ӯ; бе зӯрварӣ ташаккул додани сифатҳои даркорӣ; даст кашидан аз ҷазои ҷисмонӣ ва ҷазоҳои дигар, ки шарафу шахсиятро паст мезананд; эътирофи ҳуқуқи шахсият дар бобати пурра рад кардани сифатҳои, ки бо ягон сабаб ба эътиқоди ӯ зид аст (динӣ ва ғайраҳо).

Педагогикаи инсонпарварона вазифа мегузорад, ки муаллим ё мураббӣ тарбиятгирандагонро озод бинад, аз онҳо худро боло нагирад, чунон фаҳмонад ва шахсе бошад, ки ҳамроҳ баҳри ояндаи дурӯхтони онҳо мубориза мебарад.

Ҷараёнҳо дар педагогика -авторитарӣ ва инсонпарварона барои мактабҳои Аврупо бештар хосанд. Аммо тарбияи шарқӣ, ки барои миллатамон аз азал хос буд, дар рафти таълиму тарбияи насли наврас аз эътибори муаллимон дур нагардид. Вақти адои вазифа ба муаллимон ва тарбиятгирандагон лозим аст, ки талабҳои педагогикаи инсонпарваронаро бо назардошти шароити имкониятҳои маҳаллӣ истифода кунанд.

Ҳамин тавр, фаромӯш набояд кард, ки дар инкишофи педагогика ду самт – ҷараёни асосӣ вучуд дорад. Яқум, педагогикаи авторитарӣ, ки ба итоати хурдсолон ба калонсолон асос ёфтааст ва дуюм, педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ), ки ҳуқуқ ва озодии хонандаву тарбиятгирандагонро эътироф менамояд. Тарафдорони педагогикаи инсонпарварона басо сершуморанд ва феълан аз тарафи муаллимону тарбиятгариони давлатҳои мутамаддин дастгирӣ мешаванд. Кулли педагогҳои Тоҷикистони соҳибистиклол низ ҷонибдори ҷараёни педагогикаи инсонпарварона буданашонро бо қору амали ҳеш собит месозанд.

§4. Силсилаи илҳои педагогӣ ва робитаи педагогика бо илҳои дигар

Педагогика мавзӯъ ва предмети тадқиқоти худро ба соҳаҳо ҷудо карда меомӯзад. Дастовардҳои соҳаҳо истифода менамояд, яъне педагогикаи муосир силсилаи фанҳо ба вучуд овардааст, ки ҷодаҳои муайяно тадқиқ мекунад. Маҷмӯи ин ҷодаҳо улуми педагогӣ ё бо таври дигар гӯем улуми таълиму тарбия ном гирифтаанд. Ба силсилаи мазкур фанҳои зерин мутаалиқанд:

1. Педагогикаи умумӣ, ки қоидаву имкониятҳои тарбияро тадқиқ мекунад ва ин тадқиқотҳо дар ҳамаи намуди мактабҳо истифода мешаванд.

2. Педагогикаи синнусолӣ хусусиятҳои тарбияи одамонро вобаста ба давраҳои инкишофи синну солашон меомӯзад. Педагогикаи томактабӣ, мактабӣ ва тарбияи калонсолон ҷузъҳои ин педагогика мебошанд.

3. Педагогикаи махсус ё дефектология ҷанл бахшҳо ва соҳаҳо дар бар гирифтааст. Масалан, масоили таълиму тарбияи кару гунгҳо **сурдопедагогика**, кӯдакони ҷашмонашон хираву нобиноро **тифлопедагогика**, кӯдакони ноқисақдро **олигофренопедагогика** ва кӯдакони лакнати забондорро **логопедия** меомӯзад.

4. Методикаи хусусии фанҳои таълимӣ тарзу роҳҳои таълими ягон фанро шарҳу эзоҳ медиҳад. Педагогикаи синфҳои ибтидоӣ ҳам услуби худро дорад.

5. Таърихи педагогика инкишофи хусусиятҳои қори мактабу маорифро дар марҳилаҳои таърихӣ кашф мекунад.

Имрӯҳо инчунин соҳаи педагогикаи касбу ҳунаромӯзон, мактаби оӣ, ҳарбӣ, тарбияи оилавӣ, қори муассисаҳои маданӣ-раишаннамон ва ғайраҳо аз ҷиҳати назариявӣ ривочу раванк ёфтаанд.

Тарафг афшудани талабот ба қори тарбиявӣ, мураккабу сершоха гардидани он водор месозад, ки педагогика алоқаашро бо илҳои дигар бехтару беиштар ба роҳ монад. Гарчи педагогика илми мустакил аст, вале бо як қатор илҳо наздикӣ дорад ва бо онҳо ҳамқори мекунад. Хусусан алоқаи педагогика бо раваншиносии синнусолӣ ва педагогӣ назаррас аст. Раваншиносӣ асрори ба амал омадани инкишофи психикии одамони синну соли мухталиф, тағйирёбии психикаи онҳо бо таъсири таълиму тарбия қушода медиҳад.

Илми физиология донишхоеро медиҳад, ки бо ёрии онҳо инкишофи ҷисмонии инсонро сарфаҳм мекунанд. Аз инҷост, ки ин донишҳо барои педагогика ва таълиқи кори таълиму тарбия заруранд.

Илми замонавии кибернетика имконият медиҳад, ки бо мадади компютеру мошинҳои ҳисоббарорӣ – электронӣ ва воситаҳои навтарини садову симо самаранокӣ таълиму тарбияи шогирдони мактабхоро баландтар бардошт.

Истифодаи комёбиҳои илми тиб, санитария ва гигиена, варзиш ба пешрафти педагогика кӯмак мерасонад.

Ҳамин тавр, педагогика бо фанҳои дигар ҳамкорӣ карда пеш меорад. Бо илмҳои фалсафӣ (материализми таърихӣю диалектикӣ, иҷтимоӣ, этика, эстетика), таърих, адабиёт, иқтисодиёт ва ғайраҳо алоқаманд аст.

§5. Услубҳои илмӣ-тадқиқотии педагогика

Илми педагогика шахшуда нест. Вай доимо инкишоф меёбад ва рӯз аз рӯз бойтар мешавад. Баҳри инкишофи он олимони омӯзгорон, ҳамаи педагогҳо фаъолият нишон медиҳанд. Онҳо ба воситаи ихтироҳо, кашфиёту тадқиқотҳо, китобу мақолаҳои худ илми таълиму тарбияро пештар мебаранд. Ихтирои оламшумули Я.А. Коменский системаи синфӣ дарс буд, тадқиқотҳо дар шакли китобҳо нашр карда мешаванд. Барои бойтар шудани педагогика методҳои илмӣ-тадқиқотии он хизмат мекунад. Методҳои илмӣ-тадқиқотӣ гуфта тарзҳои ба даст овардани далелҳо бо мақсади муайян намудани алоқамандию муносибатҳо, вобастагӣшон бо назарияи илмӣ меноманд. Ҳодисаҳо, масъалаҳои педагогиро бо таври амалӣ ё назариявӣ тадқиқ мекунанд. Чамбоварию интиҳоб, муқоисаву таҳлилу таҳлили ақлонии ҳодисаҳои педагогӣ, аниқ намудани миқдору сифати онҳо ба муҳаққиқ лозим меояд. Барои иҷрои корҳои тадқиқотӣ мушоҳида, пурсиш, озмоиш, омӯзиши маҳсули фаъолияти хонандагон ва ҳуҷҷатҳои мактабӣ барин методҳо истифода бурда мешавад.

Мушоҳидаи педагогӣ идрокӣ бевосита ва мақсадноки раванди педагогӣ дар ҳолати табиист, ки натиҷаи онро ба қайд мегиранд. Вай аз рӯи нақша ва интиҳобан мегузарад. Амал ё чизи мушоҳидашаванда таҳлил карда мешавад. Масалан, хониш ё рафтори хонандаро ҳангоми дарс муаллим мушоҳида карда метавонад.

Вақти мушоҳидаи кори педагогӣ муҳаққиқ далелҳои ба мавзӯяш дахлдорро ҷудо карда нависта мегирад. Вай бояд пешакӣ донанд, ки чиро меомӯзад, тадқиқ мекунад. Моҳияти маъсаларо нафаҳмида, оқибату сабабҳои ҳодисаро муайян накарда, ба нависонависи нодакор, ҷамъовариҳои далелҳои оддӣ машғул шудан нашояд.

Мушоҳидаи илмӣ муддати тӯлонӣ ва мувофиқи нақша тадқиқ намудани ҳодисаи муайян мебошад, ки муҳаққиқ он ҳодиса ё ҷиҳатҳои алоҳидаашро пурра медонад, хусусиятҳои устувору асосӣ ва ғайриасосию дуумдараҷагиро ҷудо карда метавонад.

Услуби пурсиш. Ду хели методи пурсиш – даҳонӣ ва хаттиро фарқ мекунад. Услуби даҳониро интервью ва методи хаттиро пурсиши анкетаӣ мегӯянд. Пурсиш аз рӯи нақшаи муайян, саволҳои пешакӣ тайёр шуда баргузор мешавад. Саволҳо кушода (агар ҷавобҳо пешакӣ аниқ карда нашуда бошанд), пӯшида (агар ҷавобгӯӣ як ё якчанд ҷавоби пешниҳодшударо интиҳоб кунанд) ва нимпӯшида (агар ҷавобгӯӣ як ё якчанд ҷавобро интиҳоб намояд ва имкони баёни фикри худро низ дошта бошад) шуда метавонад.

Озмоиши педагогӣ кори таҷрибавӣ ё санҷиши ягон тарзи корбарӣ ҳангоми таълиму тарбия дар шароити табиӣ ё махсус ба вуҷуд овардашуда мебошад. Озмоиши педагогӣ муайян менамояд, ки ҷаро ва бо кадом сабабҳо ин ё он услуби нав дар раванди педагогӣ бештар таъсир бахшид ё натиҷаи мусбат надод. Натиҷаи кор барои озмоиш нишондиҳандаи асосӣ аст. Озмоиш дар шароити оддӣ, ҳаёти хонандагон, бе истифодаи воситаҳои дастгоҳҳои махсус гузаронида шавад, озмоиши табиӣ номида мешавад. Озмоиши лабораторӣ низ ҳаст, ки он дар шароити махсус, бо ёрии мошинҳо мегузарад ва таъсири услубҳоро ба шогирдон қайд мекунад. Чунки озмоиш озмоиши лабораторӣ ном гирифтааст. Баъд аз озмоиш усулҳои нави кор бо истифодаи омӯзгорону мактабҳо таъсия мегардад, ба шарте ки он ба манфиати кор бошад. Гузаронидани озмоишҳои зараровар манъ аст. Баъзан натиҷаи озмоиш бо ёрии услубҳои мушоҳида, пурсиш такроран санҷида мешавад.

Омӯзиши махсули фаъолияти хонандагон ва ҳуҷҷатҳои муассисаҳои таълиму тарбиявӣ яке аз услубҳои паҳншудаи илмӣ-тадқиқотии педагогика буда, аз назаргузаронии таҳлили корҳои хаттӣ, дафтари расмҳои кашидаашон, муносибати эшонро бо кори хониш нишон медиҳад ва муҳаққиқи педагогика доништа

мегирад, ки ҳолати корҳо ба кадом дараҷа мебошад. Шиносоӣ бо деҳлои шахсии хонанда, қарорҳои шӯрои педагогии мактаб, журналҳои синфӣ ва ҳисоботҳои роҳбарони мактаб ба муҳаккики соҳаи педагогика маводи зарурӣ медиҳад, ки далелҳои муфидро барои тадқиқот пайдо намояд.

Муаллими синфҳои ибтидоии замони гузариш ба иқтисоди бозоргониро зарур аст, ки ба адои вазифааш эҷодкорона муносибат карда, методҳои асосии илмӣ-тадқиқотии педагогикаро баҳри тарбияи инсонии комил далерона истифода барад.

Ҳамин тавр, муаллимон ба воситаи методҳои тадқиқотии педагогӣ дар бораи рафти равандҳои тарбия, таълим ва маълумот далелҳо ба даст оварда таҳлил менамоянд ва хулосаҳои ҷанҷор ба донишҳои илмӣ зам мекунанд. Ягон услуби тадқиқотӣ дар алоҳидагӣ истифода намешавад, услубҳо доимо дар алоқамандӣ бояд кор фармуда шавад, чунки байни дараҷаи назарияю амалияи педагогӣ ва услубҳои тадқиқотӣ робитаи ногусастанӣ ҳаст.

Саволу супоришҳо барои тақрир

1. Аҳамияти тарбияро дар инкишофи ҷомеа шарҳ диҳед.
2. Тарбия чаро ҷанҷбаи таърихӣ дорад?
3. Педагогика кай ба вуҷуд омад ва ҷиро меомӯзад?
4. Кадом мафҳумҳои асосии педагогикаро медонед?
5. Силсилаи илмҳои педагогиро баён кунед.
6. Услубҳои илмӣ-тадқиқотии педагогика ба кӣ ва барои ҷӣ лозим?

БОБИ 2 ИНКИШОФ, ОМИЛҲОИ ТАРБИЯ ВА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ

*Намак дар комҳо шириштар аз шаҳду шакар гардад,
Чигарҳо хун шавад, то як писар мисли надар гардад.*

(Т.Асирӣ)

§6. Мавқеи инсон дар ҷомеа

Педагогика дар назди худ вазифа мегузорад, ки одамро аз ҳар ҷиҳат тарбия намояд. Баҳри ноил шудан ба ин лозим аст, ки одамро низ ҳарчониба омӯзад ва донад. Педагоги машҳур К.Д. Ушинский ин нуқтаро таъкид мекард. Инчунин масъалаи тарбияи кӯдак аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда нашавад, самарани дишлоҳ ба даст нахоҳад омад, яъне доништан зарур аст, ки кӯдак кадом хусусиятҳоро дорад ва чӣ тарз инкишоф меёбад. Оиди инкишоф байни олимони ду нуқтаи назари гуногун вучуд дорад. Яке метафизикӣ, ки инкишофро чун қори механикӣ ва дигаре диалектикӣ, ки чун ҳодисаи пурхилоф маънидош менамояд.

Метафизикҳо даъво мекунамд, ки инкишофи кӯдак қалоншавӣ ё ҳурӯшавӣ, гузариши оддӣ ба пухта расидани сифатҳои табиатан дода шудаасту инкишоф қодир нест, ки сифатҳои навро пайдо кунанд. Кӯдак гӯё баъди ба дунё омадан аллақай баъзе хусусиятҳои пешрафтӣ минбаъдаи психикашро зоҳир месозад. Чунин фаҳмиш ақдан подурусту беасос мебошад.

Диалектика инкишофро ба тарзи дигар шарҳ медиҳад. Мувофиқи таълимоти диалектикӣ инкишоф аз байн рафтани сифатҳои кӯҳна ва ба вучуд омадани сифатҳои нав аст. Инкишоф натиҷаи тарбия аст. Тарбия барои инкишоф зарур мебошад. Инкишоф ба тарбия таъсир мерасонад. Ба инкишоф бошад «таккон» ё қувваи фавқуттабӣ таъсир бахшида наметавонад. Аломатҳои инкишоф пешакӣ ба кӯдак дода мешавад. Кӯдак инкишоф ёфта менишинад, сухан мегӯяд, рост меистад, роҳ мегардад, мехонад ва ғайраҳо.

Одам як қисми табиат аст. Онро табиат офаридаву қуввае дода, ки мисли табиат доимо дар рушду нумӯст. Одам ҳамчун шахсият таъсир наметавонад. Вай дар ҷомеа ба шахсият мубаддал мегардад ва бо хусусияту хислатҳоиаш аз дигарон фарқ мекунад.

Шахсият одами зинда, узви ҷомеа мебошад. Вай ҷудо аз ҷомеа вучуд дониста наметавонад ва дар худ хислатҳои талабҳои ҷамъу

даври мушаххаси таърихино новобаста ба иродаву шуураш инъикос мегардонад.

Одам ба шарофати меҳнат аз олами ҳайвонот ҷудо шуда, бо баробари пешрафти ҷомеа инкишоф ва камолот меёбад. Кӯдакони хурдсол ва одамони аз ақл бегона шахсият нестанд. Барои он ки одам шахсият шавад, лозим аст, ки ба дараҷаи муайяни инкишофи психикӣ расад, шуурнок шуда, қобили мустақилона фаъолият карданро дошта бошад. Ба шахсият табиату ҷомеа таъсир мебахшад. Дар навбати худ шахсияти фаъолу шуурнок низ ба табиату ҷомеа таъсир мерасонад. Шахсият тақрорнашаванда аст. Бо намуди системаи асаб, маърифату ҳиссиёт, ҳислатҳои иродавӣ, талаботу завқу рағбат шахсиятро аз ҳамдигар фарқ мекунад, ки дар рафтору муҳокимарониҳо, амалиёти онҳо сифатҳои зоҳир мегарданд.

Дар шахсият вобаста ба мавқеи ӯ дар ҷомеа бо тақозои ҳаёт, вазифа баъзе ҳислатҳои асосӣ тезтар ё сусттар инкишоф ёфта метавонанд. Шахсиятро дар вобастагӣ, алоқамандӣ бо шароити зиндагӣ ва ташкили тарбияи он омӯختан лозим аст.

Ҳамин тавр, одам дар ҷомеа инкишоф меёбад. Инкишофи биологӣ аз ҷиҳати ҷисмонӣ, физиологӣ тағйир ёфтани одам ва инкишофи иҷтимоии ӯ пешрафти психикӣ, маънавӣ ва ақлиро ифода менамояд.

§7. Омилҳои таъсирбахши инкишоф ва камолоти шахсият

Шахсият худ аз худ ташаккул намеёбад. Вай натиҷаи таъсиррасонии байниҳамдигарии омилҳои сершуморест.

Гурӯҳе аз олимони ин омилҳоро муайян сохта кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки мавқею аҳамияташонро дар инкишофу камолоти шахсият равшан намоянд. Яке аз ин омилҳо мавҷудоти биологӣ будани одам, дараҷаи меҳнат, ологҳои истеҳсолот ва муносибатҳои истеҳсоли аст, ки ба иродаву шуури одам вобастагӣ надорад.

Омили дигари таъсирбахш муҳити иҷтимоӣ то дараҷае ба иродаву шуури одам алоқаманд мебошад. Мафкураи ҷамъиятӣ, фаъолияти ҳукумат ва давлат, созмонҳои ҷамъиятӣ ва муассисаҳо аз ҳамин ҷумлаанд.

Омили гурӯҳи сеюм ҳуди тарбия аст, ки дар камолоти шахсият роли ниҳоят бузург мебозад. Тарбиятгар ба назди худ мақсади муайян гузошта, баҳри расидан ба он тамоми воситаҳо ва имкониятҳоро истифода менамояд. Тарбия гуфта чунин

чорабиниҳои пешакӣ ба нақша гирифташударо меноманд, ки ба воситаи онҳо сифатҳои шахсият дар асоси қонуниятҳои инкишофи одам ва ҷамъият ба амал бароварда мешавад. Зери мафҳуми камолоти шахсият сифатҳо ва хусусиятҳоеро мефаҳманд, ки дар натиҷаи инкишоф пайдо мешаванд. Инкишоф бошад, раванди камолоти шахсиятро нишон медиҳад.

ОМИЛҲОИ БИОЛОҒӢ. Инкишофи одам ҳам мисли организмҳои зиндаи дигар ба ирсият робита дорад. Маълум аст, ки ҳар одам аз кӯдакӣ аломатҳои қобилияти муайяно дорост. Ин аломатҳо минбаъд самтҳои инкишофи шахсиятро муайян мекунад. Масалан, сифатҳои психикӣи шахсият ба қобилиятнокиаш таъсир мебахшад. Ба воситаи ирсият ба наслҳои оянда нишонаҳои асосии биологӣ, баъзе хусусиятҳои одамон дар шакли генҳо мегузарад. Ирсият, ки онро илми генетика ҳартарафа меомӯзад, ба давомдиҳандагони насл шакли сохти бадан, қори узвҳои бадан, ҷамуди системаи асабро мегузаронад. Дар олами ҳайвонот ин тавр нест, яъне ҳайвонот ба насли оянда аксари хислатҳоро мегузаронад. Аз ҳамин сабаб аст, ки дар таърихи гузашта ва ҳаёти имрӯза ду одами аз ҳамдигар фарқ надоштаро дучор омадан амри муҳол аст.

Илм исбот кардааст, ки инкишофи организми зинда дар як вақт бо муборизаи байниҳамдигарии ирсият ва мутобиқшавӣ бо шароити ҳаёт, бо меросгирии аломатҳои кӯҳна ва пайдоиши аломатҳои нав ба амал меояд (Дарвин). Тағйирпазирӣ чун ирсият яке аз хусусиятҳои асосии организм мебошад.

Аҳамияти ирсият дар инкишоф назаррас бошад ҳам, вале таъсирбахшии он дар вақти тарбия ва ҳаёти иҷтимоӣ маълум нест. Ин масъаларо шарҳ медиҳем. Аломатҳои табиӣи қобилият басо гуногунанд. Дар асоси як аломати қобилият лаёқатҳо ва хусусиятҳои психикӣ ҳархела ба вучуд омада метавонанд. Ин ба шароити зиндагӣ ва тарбия марбут аст.

Гузаштани хусусиятҳои ҷисмонӣи одам ва хислатҳои одитарини психикӣро ба воситаи ирсият мушоҳида кардан осонтар аст. Дар таъриқи хислатҳои мураккаби психикӣ-сифатӣи ақл, мизоч, ақидаҳо ва ғайраҳо аҳамияти шароити зиндагӣ ва тарбия муҳим мебошад. Дар ин масъала ба фикри зумрае аз психологҳо, ки ахлоқ, ақидаҳо, майлу хоҳиш, талаботи одамро ҳамчун ҷашмҳо, ланҷону ангуштҳо ҳаҷии табиат маънидод мекунанд, ҳаргиз розӣ шудани мумкин нест.

Дуруст аст, ки аз волидон ба фарзандон як қатор аломатҳо дода мешаванд. Масалан, қаду қомат, ранги мӯй, чашму пушт, баъзан камбудихои фаъолияти асаб, кори психикии бачагонро ҳалалдор менамояд. Ба насли оянда хусусан майхӯрӣ ва нашъамандии волидон таъсири бад дорад.

Ба педагогҳо маълум аст, ки ҳар одам ба ягон намуди фаъолият нисбатан қобилияти бештар дорад, вале онро ҳеҷ гоҳ дар ҳаёти худ пурра истифода намекунанд, чунки алқол методҳои ба вучуд наомадаанд, ки қобилиятҳои бачагон ва наврасон пурра ошқор карда шаванд. Барои инкишофи ҳамаи қобилиятҳои ҳанӯз шароитҳои мувофиқ ба вучуд оварда нашудааст. Бо пешрафти ҷамъияти ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ баланд шудани савия ва фарҳанг имкониятҳои васеъ барои таъмини инкишофи генетикии ҳар аъзои ҷамъият дар кишварамон шароит ба вучуд оварда хоҳад шуд.

ОМИЛҲОИ ИҶТИМОӢ. Кӯдак чун шахсият бо таъсири муҳити атроф инкишоф меёбад. Муҳит системаи ҳолатҳои беруниро, ки барои ҳаёт ва инкишофи одам зарур аст, дарбар мегирад. Ҳолатҳои бошад шароити табиӣ ва ҷамъиятии зиндагии шахсиятро фаро мегирад.

Як қатор олимони равшанҷӯ ва педагогҳои буржуазӣ камолоти шахсиятро чун гузариш аз марҳилаи биологӣ ба марҳилаи инкишофи иҷтимоӣ мефаҳманд. Бояд қайд кард, ки кӯдак аз рӯзи тавлидаш фақат мавҷудоти биологӣ нест. Табиист, ки вай ба инкишофи иҷтимоӣ сабаб шуда мегаронад, чунки ҳанӯз аз хурдӣ ба муомила, фаҳмидани нутқ, эҳтиёҷ пайдо мекунад. Одам дар муносибат ба муҳит фаъол аст, вай як ҷузъи муҳит мебошад ва онро ба тарзи худ дигаргун месозад. Яъне кӯдак дар муносибат бо олами атроф натавонанд мутабииқ мегардад, балки фаъолона аз худ намуда, барои зиндагӣ мувофиқ мегардонад на ҳамаи ҷиҳзҳои кӯдакро ихотакарда барои вай муҳити инкишофро ба вучуд меорад. Ҳар кӯдак дар муҳити нотаҷриба ва ҳоси фардӣ инкишоф меёбад, ки онро муҳити наздиктарини ихотакарда ё муҳити хурд номидан мумкин аст. Барои кӯдак ду муҳит ҳаст. Яке муҳити дур – иҷтимоӣ ва дигаре муҳити хурд наздик – оила ба шумор меравад. Муҳити хурд ифодагари муҳити иҷтимоист ва то дараҷаи муайян мустақил ҳам мебошад. Муҳити хурд – оила, мактаб, дӯстон, ҳамсолон, ҳешу таборон ва ғайраҳо қисми муҳити иҷтимоӣ ба назар мерасад. Дар ҳамаи муҳити ҷиҳзӣ ва ҳодисаҳои ҳастанд, ки таъсири мусбат

ё манфӣ дошта метавонанд. Шахсият таъсири муҳити атрофро қабул мекунад ё ба он муқобилият менамояд. Аз ҳамин сабаб донишҷӯи муҳити тарбияи кӯдак ба педагог зарур аст, ки назорат барад, баҳри ислоҳи муҳит чораҳо андешад. Мавқеи кӯдак дар муҳит ба ташаккули шахсияти ӯ кӯмак мекунад. Масалан, кӯдакро ҳамсолон эҳтиром намоянд, ба вай боварӣ дошта бошанд, ӯ бешак ғаългар, хушмуомила мешавад. Баръакс шудани низ мумкин аст. Ин чунин маъно дорад, ки таъсири муҳит бад бошад, натиҷаи инкишоф низ бад шудан мегирад.

ОМИЛИ ТАРБИЯ. Муҳит ба кӯдак аксар вақт таъсири ному-ташаққил, бенизом ва беақсад мерасонад. Бинобар ҳамин танҳо ба воситаи муҳит, ҳарчанд вай муҳити хуб бошад ҳам ташаккул додани шахсият эътиҳодбахш нест. Ин ба аҳволи худ гузоштани шахсияти кӯдак ва ташаккули он мебошад ба.

Кӯдак ба воситаи калонсолон муносибаташро бо муҳит ба роҳ меонад, барқарор мекунад. Ҳар марҳилаи нав дар инкишофи шахсияти кӯдак шакли нави алоқа бо калонсолон мебошад, ки онро калонсолон тайёр мекунанд, калонсолон маслиҳат медиҳанд. Аз ҳамин сабаб маҳз тарбия омил асосӣ ва ниҳоят муҳими камолоти шахсияти кӯдак мебошад ба ташкили қори мақсадноки инкишоф мусоидат менамояд. Тарбия маънои инкишофро ҳам мефаҳмонад.

Тарбия мудом қувваҳои ҳаракатдиҳандаи инкишоф, хусусиятҳои синну соли ва фардии бачагонро дар мадди назар медорад. Тарбия таъсири самараноки муҳитро қомилан истифода мебарад. Тарбия дуруст таъсири манфии муҳит (майлҳои чашмгурӯснагӣ, қизпарастӣ, бадахлоқӣ, майхорагӣ ва ғайраҳо) – ро аз байн мебарад. Дар бачагон ба чунин ҳислатҳо нафрат ба вучуд оварда метавонад. Тарбия қори якҷояи оила, мактаб, аҳли ҷамъиятро ба роҳ меонад, кӯдак бармаҳал дар натиҷаи тарбия ба худтарбиякунӣ машғул шуда, мададгору ҳамфикри тарбиятгарон мешавад.

Педагогҳои машҳур ба қудрати бемислу монанди тарбия дар инкишоф ва камолоти шахсият боварии қомил доштанд.

Тарбия қувваи тавоноест, ки нуқсонҳои манфии таъсири табиат ва муҳитро ислоҳ қарда, ба ҷамъият шахсияти муқаммалро ато менамояд.

Пештар мефуртанд, ки тарбия муқтадир аст, ҳамаи қорҳоро қарда метавонад. Таҷриба нишон дод, ки дар ҳақиқат тарбия зӯр аст, вале одамро қомилан диғаргун сохта наметавонад.

Тарбия инкишофи шахсиятро ба лоиха мегирад, аз рӯи нақша онро ба дараҷаи баландтар мебардорад, мувофиқи ҳадафҳо пеш мебарад. Тарбия натавонад ба назардошти дараҷаи инкишофи ҳозираи шахсияти кӯдак, балки бо эътибори чиддӣ ба хусусиятҳои ҳанӯз пайдонашуда ва минбаъд ҳосилшаванда корро ба роҳ мемонад, ки раваншиносии номӣ М.С.Виготский (1896-1934) онро минтақаи инкишофи дараҷаи ҳозира донистааст.

Инкишофи шахсияти кӯдак ҳангоми фаъолияти омӯзиши воқеият ба вуқӯъ мепайвандад. Бинобар ин тарбия ташкили ҳаёт ва фаъолияти бачагонро зарур мешуморад. Вақти бозӣ, хониш, меҳнат, шуғл ба варзиш, маданият, техника ва дигар фаъолиятҳо бо одамоне муомила карда, кӯдак тадриҷан аз тақлидкории оддӣ ба кори мустақилонаи фаъоли эҷодӣ, ба худтарбиякунӣ мегузарад.

Тарбия сабаби инкишофи шахсият буда, ба назардошти дараҷаи инкишофи ӯ амал мекунад. Кӯдак таълиму тарбия гирифта инкишоф меёбад, вагарна инкишоф намешавад. Ҳамон тарбия хуб аст, ки аз инкишоф пештар равад.

Ҳамин тариқ, шахсият таҷрибаи иҷтимоиро аз худ мекунад, бо дигарон муомила, фаъолият карда, ба мавҷудоти иҷтимоии психологӣ мубаддал мешавад, фарде мегардад, ки аз ҷиҳати симо, намуди зоҳирӣ аз дигарон фарқ мекунад ва қобилияти худидоракунии муносибат кардан бо муҳити иҷтимоӣ дорад. Вай фарди махсусест, ки олами ботинӣ, сифатҳои педагогӣю ҳислатҳои худро соҳиб аст ва ҳама гуна дараҷаи инкишоф вазифаҳои худро иҷро хоҳад кард. Барои иҷрои вазифаҳо дониши зарурӣ мегирад, қоидаву меъёрҳои ахлоқи мавҷударо меомӯзад ва чун шахсият ба камолот мерасад. Муносибати ӯ ӯро воқеият васеъ шуда, шаклҳои фаъолияти муомилааш бо одамоне торафт мураккабтар шудан мегирад.

§8. Давраҳои инкишофи синнусолии кӯдаконе

Мушоҳидаи оддӣ кӯмак мерасонад, ки тафовути синнусолии кӯдаконе доништа гирем. Ҳангоми боғчаравӣ онҳо хусусиятҳои дигар доштаанд баъди ба мактаб омадан хусусиятҳои нав пайдо мекунанд. Мактабҳои шуда дар дарсҳо мешинанд, сухани муаллимро мефаҳманд, диққаташон суст бошад ҳам, қорҳои вазифаҳои иҷро мекардагӣ мешавад.

Инкишофи кӯдаконе дар мӯҳлатҳои вақти муайян ҳар хел шуда метавонад, яъне давраҳои инкишоф ҳаст. Ин давраҳо давоми

якдигаранд. Як давра давраи дигарро замина шуда метавонад. Бо вучуди ин давраҳо аз якдигар фарк доранд. Дар ҳар давра пухта расидани узвҳо, таҷрибаи андӯхтаи кӯдакон ва намуди фаъолиятшон тағйир меёбад. Ба бачагони синнусоли гуногун хусусиятҳои махсуси инкишофи ақлӣ, ҷисмонӣ ва психикӣ хос мебошад. Сифатҳои анатомӣ-физиологӣ ва психологӣ барои ягон давраи муайян хосро хусусиятҳои синнусолӣ меноманд. Моҳияти хусусиятҳои синнусолиро дар мисоли инкишофи ҷисмонии одам баръало дидан мумкин аст. Болошавии қомат, афзоиши вазн, баровардани дандонҳо ва ивазшавии онҳо, расидан ба балоғат дар ягон давраи синнусолӣ ба чашм мерасанд. Азбаски инкишофи биологӣ ва маънавӣ ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд, инкишофи психикиро низ дар бар мегирад.

Педагогҳои ҳамаи замонҳо таъкид мекарданд, ки тарбия бояд мазмун, методҳо ва шаклҳои қори худро мувофиқи синну сол, дараҷаи инкишофи бачагон ба роҳ монад, ҳатман давраҳои инкишофи онҳоро ба назар гирад.

Давраҳои синнусолӣ ва давомнокии онҳо дар ҳар замони ҷамъиятӣ – таърихӣ ҳар хел шуда метавонад. Олимон исбот кардаанд, ки барои бачагони муосир баланд шудани қомат, бармаҳал шах шудани устухонҳо ва тезтар ба балоғат расидан хос аст, ки ҳаминро акселератсия меноманд. Акселератсия маънои инкишофи тези ҷисмонӣ ва қисман дар давраи бачагӣ ва наврасиро мефаҳмонад.

Вақти ҷудо кардани давраҳои синнусолӣ хусусиятҳои анатомӣ-физиологӣ, ҷисмонӣ, психологӣ педагогӣ кӯдакон ба эътибор гирифта мешавад.

Давраҳои зерини синнусолӣ дар тарбия вучуд дорад:

1. Ширхорагӣ – аз рӯзи таваллуд то 1– солагӣ
2. Пешаз мактабӣ – аз 1 то 3 солагӣ
3. Томактабӣ – аз 3 сола то 7 солагӣ
4. Сини хурди мактабӣ – аз 7 то 11 солагӣ
5. Наврасӣ – аз 11 то 15 солагӣ (синни миёнаи мактабӣ)
6. Навҷавонӣ – аз 16 то 18 солагӣ (синни калони мактабӣ)

Тавсифи мухтасари ҳар давраи синнусолиро дида мебароем.

Давраи ширхорагӣ кӯдак ғамхорӣ меҷӯяд, то қисман инкишоф кунаду солим бошад. Кӯдаки 2-3 моҳа фаъолона ҳаракати

дасту пойхоро оғоз менамоёд, овозхо мебарорад. Дертар сарашро медорад, менишинад, ба шикам мегечад, рост меистад, кадамҳои нахустин мегузорад. Бозичахоро бо дастон медорад, ба чизҳо даст мерасонад, гуё доништа гирифтани атроф каму беш пайдо мешавад. Суханҳои аввалинро талаффуз менамоёд. Вай муомиларо бо калонсолон оғоз мекунад. Шунда, дида, мушоҳидаю амал карда, ба хотир оварда метавонистагӣ мешавад. Таклидкорӣ, тақрори ҳаракати калонсолон хислати ӯст.

Давраи пеш аз мактабӣ. То 3 – солагӣ кӯдак инкишоф карда, нутқи ӯ бой шуда, омили пешбари муомила ва васеъ шудани донишҳо мешавад. Калимадонии бачагон ҳар хел буда, ба қори тарбиявӣ марбут аст.

Дар ин синну сол кӯдакон одоб ёд гирифта, баъзе хислатҳои рафторро пайдо менамоёнд. Қоидаҳои одобро аз худ карда онҳоро риоя мекунанд. Аввалин амалҳои мустақилона дар онҳо қобилияти кориро ташаккул медиҳад. «Худам» мегӯянд онҳо. Волидон ба онҳо мустақилона рафтор кардан нагузоранд, бачагон сернозу нуз, гапнадаро, танбал, беирода, тез мешаванду ислоҳашон душворихо меорад.

Бисёре аз хислатҳои шахсият дар ҳамин давраи то 3-солагӣ ба вучуд меояд.

Волидону мураббияҳоро лозим аст, ки кӯшиш ба ҳарч диҳанд, то ки фаъолияти кӯдакон рангоранг бошад, шакли муомила ва маърифат тағйир ёбад ва бачагон ташаббускориву мустақилият зоҳир намоёнд.

Давраи томактабӣ (аз 3 то 7 солагӣ). Фаъолияти анализаторҳо хуб шуда тасаввуроти ҳаёл, диққат, тафаккуру нутқи кӯдакон бойтар мешавад ва бо ёрии ҳиссиёт бештар атрофро доништа мегиранд. Кӯдакони ин синну сол бо осонӣ ндми ситораҳо, растаниҳо, ҳайвоноту даррандаҳо, ҳашаротро ба хотир мегиранд, агар онҳоро аз табиати атрофшон нишон диҳанд.

Дар ин давра инкишофу ташаккули шахсият шуруъ мешавад. Барномаи кӯдакистонҳо тарбияи ақлӣ, ҷисмонӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ ва зебоифаҳмӣ бачагонро дар назар дорад. Доир ба ҳар қисми тарбия чорабиниҳои зиёде гузаронида мешавад.

Бозӣ шакли асосии фаъолияти бачагони синну соли томактабӣ мебошад. Бо воситаи бозӣ майлу хоҳиш, талабот, саъю кӯшиш ва завқу шавқи бачагон қонеъ гардонида мешавад. Бача мазмуни

бозиро аз атрофи худ мегирал. Ҳангоми бозӣ бо касбу хунар, рӯзгор одобу рафтор ва ғаъолияти одамон ошно мешавад. Бозӣ на танҳо сифатҳои нек, балки хислатҳои манфиро ҳам пайдо мекунонад. Мураббия ин масъаларо бояд дар мадди назар дошта бошад.

Дар ин синну сол ташкили дурусти меҳнат аҳамияти калон дорад. Бачагон дар худхизматрасонӣ, рӯбучини хонаҳо, нигохубини растаниҳо, гулҳо ширкат варзанд, ба калонсолон ёрӣ расонанд, худашон баъзе чизҳои даркориро созанд, вагарна аз онҳо меҳнатдӯстонро ба камол расонидан душвор мешавад.

Дар давраи томактабӣ кӯдакон ба таҳсил дар мактаб, ки инкишофи тафаккури абстрактиро таъмин месозад, омода карда шаванд. Хониш аз синни 7 солагӣ сар мешавад.

Сини мактабӣ (аз 7 то 11 солагӣ). Давраи басо мураккаб ва пур аз зиддиятҳои инкишофи мактаббачагон аст. Бачае, ки ба синфи якум меояд, аслан аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва психологӣ аз бачагони синни томактабӣ фарқи кулӣ надорад. Танҳо вазифаи душвери хониш ба души ӯ меафтад. Тадричан дар ӯ хусусиятҳои барои хониш зарурӣ ба вучуд меояд.

Муаллим ба хонандаи хурдсол аз рӯи барномаи махсус таълиму тарбия медиҳад, онро бо дониши маҳорату малакаҳо мусаллаҳ менамояд, ба қору чорабиниҳои созмонҳои талабагӣ ҷалб месозад.

Ҳарчанд муаллим ва мактаб ба назди хонандагон талаботи яххелаву ягона мегузоранд, вале онҳо дар қори хониш хусусиятҳои худро зоҳир менамоянд, инкишофу ташаккули шахсияташон ғуногун мешавад, чунки таъсири чорабиниҳои тарбиявӣ ба ҳама якранг нест, майлу ҳавас, завқу шавқ бачагон низ ғуногун аст. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда мактаб вазифадор мебошад, ки дар шогирдон талаботи ботинии зистану таҳсил қарданро мувофиқи қоидаҳои хонандагон пайдо кунонад.

Маълум аст, ки кӯдакон ба мактаб бо шавқу завқ зиёд меоянд. Аммо душвориҳои хониш – навистану хондан, дар дарс ором нишастан, такрори ҷандқаратаи чизҳои фаҳмою дастрас онҳоро баъзан дилгир месозад. Агар муаллим ба ин масъалаҳо эътибор надиҳад, метавонад ба дастпарварон таъсири манфӣ расонад.

Дар пешрафти қори хониши хонандагони хурдсол ба роҳ мондани муносибатҳои дурусти байниҳамдигарӣ аҳамияти калон дорад. Пешқадамони хониш дар ин бобат мададгори муаллим

шуда метавонанд. Муаллим бояд чунин андеша надошта бошад, ки кори асосӣ хониш ва донишгирии шогирдон аст. Не, ҳадафи асосӣ аз хониш инкишофи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебоифаҳмӣ ва ҷисмонии онҳост, ки доимо дар маркази диққат меистад. Ҷалб кардани бачагон ба корҳои муфиди ҷамъиятӣ мувофиқи қобилият, ташкили экскурсияҳо ба истеҳсолот ва шинос гардонидан бо касбу ҳунарҳо барои меҳнатдӯст шуданашон сахм мегузоранд. Агар дар хонандагони хурдсол сифатҳои неки ахлоқию иродавӣ – меҳнатдӯстӣ, ғайратмандӣ, завқи баланди хониш, ҳисси масъулият ба вучуд оварда шаванд, душворию камбудихо осонтар бартараф карда хоҳад шуд. Фаъолият шавқовару ҷолиб набошад, хонандагони хурдсол ба он машғул нашуда, ба дигар корҳо даст мезананд. Ба диққати онҳо бояд расонд, ки кори хониш ё омӯзиш заҳматест, ки бе саъю кӯшиши ҷиддии иродавӣ иҷрояш муяссар намешавад. Инчунин диққати устувор, қобилияти меҳнатӣ, идоракунии амалиёти худ ҳар қадар тезтар дар бачагон пайдо шавад, самаранокӣ ҳамон таълим меафзояд.

Ба хонандаи хурдсол кунҷқобӣ ва серҳаракатӣ хос аст. Вай бисёр чизҳоро донистану фаҳмидан мехоҳад, калонсолонро саволборон мекунад. Баъзан дар рафтор худдорӣ карда натавонистан, ягон корро карда пушаймон шуданашро мушоҳида кардан душвор нест. Муаллим онҳоро ба низом меорад. Барои ислоҳашон экскурсия, саёҳат, бозиҳои шавқовар, меҳнати якҷоя, варзиш ва воситаҳоро моҳирона истифода мебарад.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ таҷрибаи дар коллектив зистан ва фаъолият намуданро ҳосил накардаанд, бинобар ҳамин тез-тез шикоят карда, бахилӣ ва мумсикӣ зоҳир мекунанд, канораҷӯӣ менамоёнд, зеро манфиати худро бо манфиати умум пайваستا наметавонанд.

Ҳамин тавр, дар давраи синну соли хурди мактабӣ асосҳо, пойдевори шахсият гузошта мешавад. Ба он умед бастан лозим нест, ки камбудихои кӯдаконро дертар бартараф кардан имконпазир мешавад. Вақтро ғанимат дониста дар ин бобат корро оғоз кардан зарур аст.

Давраи наврасӣ (аз 11 то 15 солагӣ). Хусусиятҳои ҳоси кӯдакони ин синну сол аз он иборат аст, ки онҳо худро хурдсол ҳисоб намекунанд, менидоранд, ки аллақай калон шудаанд. Ин давраро педагоги машҳур В.А. Сухомлинский давраи тавлиди шахрванд, давраи гузариш аз хурдсолӣ ба калонсолӣ номида буд.

Наврасон кӯдакмонанд мебошанд. Аз чихати ҷисмонӣ ва маънавӣ калонтару бойтар шуданашонро дарк мекунанд. Вале қудрату часорат пайдо намуда бошанд ҳам, ханӯз андозаи қувваю иқтидорашонро намедонанд. Онҳо ҳамнишини калонсолон шуда, ба зимма баъзе корҳои хонаводаро мегиранд. Муносибату муомилаи калонсолон бо онҳо дигаргун мешавад. Акнун онҳоро, чунонки дар синфҳои ибтидоӣ буд, хурдсол намешуморанд. Аммо инкишофи ақлӣ ва ҷисмониашон имкон намедихад, ки чун калонсолон баҳри иҷрои мақсад амал намоянд. Ҳамин аст, зиддияти ботинии давраи наврасӣ.

Наврасон мекӯшанд, ки қобилияти худро нишон диҳанд. мустақилона амал намоянд, фаъолиятнокӣ ва ташаббускорӣ зоҳир намуда, ба қори ҷамъиятӣ машғул мешаванд, ҳисси масъулиятшон ривочу раванқ мегирад. Ҳамин хусусиятҳои наврасон кӯмак мерасонад, ки мавқеъ ва ҷои худро дар ҷамъият эҳсос намоянд. Фаромӯш набояд қард, ки давраи наврасӣ дар баъзе бобатҳо ба муаллимону волидон ташвишҳои иловагӣ меорад. Наврасон дағалмуомила шуда зуд ба ғазаб меоянд, танҳои мехоҳанд, яқрав мешаванд, донишомӯзиашон сусттар мегардад. Камбудии дигаронро мебинанду ба рафтори худашон баҳои сазовор дода наметавонанд. Дар ин синну сол баъзан андеша накарда хашмигин шудан, фаромӯш қардани шарму ҳаё аз худтаърифқунӣ, ҳисси бадбинии ҷинси муқобил ба назар мерасад. Олимони бисёре сабаби ин ҳолатро дар инкишофи ҷисмонӣ ва пухта расидани организми наврасон мебинанд. Гуё дар ин давра ба майнаи онҳо ахбороту таъсирот чунон сершумор мешавад, ки ҳамаро ба пуррагӣ таҳлил қарда наметавонанд.

Агар муаллимону волидон олами ботинии наврасонро дуруст фаҳмида, талаботашонро доништа, усулҳои муносибро дарёб намуда истифода кунанд, бешубҳа қомебиҳои наву тозаро дар ғарбияи наврасон ба даст хоҳанд овард. Воситаҳои хубу гуногуни ҷалб намудани наврасон ба муомила, меҳнат ва хониш ҳастанд, ки сари вақт қор фармуданашон айнаи муддаост. Бояд дар назар дошт, ки наврасон қорҳои ғайриоддӣ, шавққар, бо рақобату мусобиқа ташкилшударо меписанданд.

Созмонҳои талабагии мактабҳо, ки наврасон аъзои он мебошанд, қорҳои истифодаи қувва, қонеъ гардонидани қору ниёзҳои афзуни онҳоро қустуқуӣ намуда, таҷрибаи бо меҳнат хизмат намуданро

ба чамъият ёд медиҳад. Дар рафти ҳамкорӣ, рафоқат ва дӯстӣ наврасон муносибатро ба дигарон меомӯзанду ҳисси ватанпарастӣ, далерӣ, суботкорӣ барин ҳислатҳоро пайдо мекунанд. Таҷрибаи муаллимони пешқадами кишвар нишон медиҳад, ки истифодаи маводи ҳарбу зарбҳои шаҳрвандӣ (солҳои 1991-1992) ва бо роҳи мусолихаю ҳамдигарфаҳмӣ ҳал кардани муноқишаҳо ба ғоидаи миллат ва давлат буданд.

Давраи навҷавонӣ (аз 15 то 18солагӣ). Дар ин давра, ки бо иборати дигар давраи синни калони мактабӣ меғӯянд, аз ҷиҳати физиологияю анатомӣ ба балогат расидани узвҳои бадан хотима меёбад. Навҷавон дар давраи наврасӣ меҳост калонсол бошад, акнун хоҳишаш ҷомаи амал пӯшида вай калонсол гардид. Дар ин давра вай барои худ касбу ҳунар интиҳоб мекунад, ба омӯхтани он камар мебандад, фаъолиятро баҳри соҳиб шудан ба он оғоз менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» вазифа мегузорад, ки хонандагони синну соли калони мактабӣ хангоми таҳсил дар синфҳои болоӣ ягон пешаи барои халқу Ватан даркориро мувофиқи қобилиятшон интиҳоб кунанд. Мактаб дар ин роҳ кӯмакрасони онҳост. Навҷавон дар мактаб хонда, сифату хусусиятҳои шахсияти худро хувайдо мекунад ва нишон медиҳад, ки ба ҷи қодир аст. Мавқеи ӯ дар ҳаёт муайян мегардад. Ҷаҳонбинияш ташаккул меёбад, муносибатиаш ба одамон дар риояи қоидаҳои ахлоқӣ аён мешавад, завқу рағбаташ ба ягон соҳаи илму дониш, техникаву технология, фарҳангу адабиёт аз рӯи салоҳидаш ба вучуд меояд.

Ба оила ва оиладорӣ шавқи махсус ҳосил менамояд. Омӯзиши фанҳои доир ба ин масъалаҳо дахлдорро идома дода, донишхоро мукамал месозад. Дар ин синну сол ишқу муҳаббати нахустин, завқи оиладориро навҷавонон, писарону духтарон дар сари худ мепарваранд. Дар ин маврид таъкиди А.С.Макаренко ба хотир мерасад, ки ӯ гуфтааст: «Ҷавонмард ҳаргиз арӯс ва ҳамсарашро дӯст намедорад, агар вай падару модар, рафиқон ва дӯстони худро дӯст надошта бошад». Онҳо мекушанд, ки дар ҳар соҳа мустақил, ташаббускор бошанд ва аз рӯи хости дилашон амал намоянд.

Дар навҷавон сифатҳои иродавӣ агар ташаккул наёфта бошад, вай ба таъсири манфии шахсони ҷудоғона низ афтада мемонад. Майпарастӣ, нашъамандӣ, сингору носкашӣ, тарзӣ ҳаёти носолими

баъзе ашхосро оқибати тарбияи ноқиси давраи наврасию навҷавонӣ меҳисобанд, ки дуруст аст.

Коллективи синф ё мактаб дар кори тарбиявии байни навҷавонон роли муҳим мебозад. Агар дар наврасӣ бачагон манманӣ кунанд ҳам, дар навҷавонӣ оқилтар шуда маслиҳати дӯстон, ҳамсабақҳо ва муаллимонро ба инобат мегиранд.

Навҷавонон хоҳ писар ва ё хоҳ духтар шахсоне мебошанд, ки ба худтарбиякунӣ, худомӯзӣ ва худтакмилдиҳӣ қодиранд. Ин тақозои даври замон муаллимонро водор менамояд, ки ҳамеша бо ҷавонон ва падару модарон, аҳли ҷомеа баҳри ташаккули шахсияти мукамал фаъолиятро суст накунанд.

Ҳамин тариқ, ба ҳар давраи синнусолӣ дараҷаи муайяни инкишофи ҷисмонӣ, психикӣ ва маънавӣ хос аст. Давраҳои синнусолӣ бо мақсади кӯмакрасонӣ ба педагогҳо шартан ҷудо карда шудааст, то ки мувофиқи давраҳо раванди таълиму тарбияро таҳкил намоянд. Тарбияи хуб ҳамеша давраҳои синнусолини хонандагонро ба эътибор мегирад.

§9. Тафовути фардии мактабиён

Инкишофи одамон, аз ҷумлаи мактаббачагон дар ҳар давраи синнусолӣ ҳар хел аст. Ҳар давраи синнусолӣ хусусиятҳои умумӣ ва ҳар мактабхон бо хусусиятҳои фардии худ дар инкишоф тафовут дорад, чунки типии системаи асаб фаъолияти ҳархела дошта, инкишофи ҷисмонӣ ақлӣ, майл, хусусиятҳои рафторашон яқинан нест. Дар давоми як давраи синну сол ҳам ягон хусусияти кӯдак дар инкишоф тезтару назаррас ва дар вақти муайян сусттар шуда метавонад. Ин ҳолатро дар мисоли хонандагони синфҳои ибтидоӣ бараъло дида метавонем.

Бо баробари мактабхон шудани кӯдак на танҳо мавқеи ӯ дар ҷомеа дигаргун мешавад, балки тафаккури абстрактӣ, эҳтиёҷоти нав, завқу шавқу кӯшиши омӯзиш пайдо мекунад ва калонтар шуда сифатҳои наврасон дар ӯ ташаккул ёфтаи мегирад. Ҳамон муаллиме, ки инкишофи шогирдашро дар ҳаёт мебинад, роҳҳои беҳтари тақмили онро ҷустуҷӯ мекунад, баҳри ислоҳи камбудихо ҷораҳо меандешад ва эҷодкорихо дорад, дар ин ҷода комёбиҳо пасибани мегардад.

Ҳар хонанда фард аст, вай бо хусусиятҳои фардии худ аз ҷиҳати фарқ мекунад. Лекин дар тарбия талабҳои умумӣ низ ҳастанд, ки ба инкишофи хонандагони синну соли муайян пешниҳод мегарданд.

Агар хонанда нуқсоне дошта бошад, гуноҳе содир кунад, омӯзгор бояд муайян созад, ки кадом сифати даркорӣ дар ӯ ҳосил нашудааст ва сабаби он дар чист? Сипас имконияти роҳи ислоҳи камбудиро ёфтани мумкин мешавад. Омӯзгор бинад, ки шогирдаш дар инкишофи сифату хусусиятҳо бартарӣ дорад, вазифа бармеояд, ки минбаъд сифатҳоро мустаҳкам намуда, сайқал диҳад. Масалан, дар омӯзиши фанни забон ё риёзӣ афзалият дошта бошад, мекӯшад, ки он донишҳо васеътар карда шавад.

Муаллимаи синфҳои ибтидоӣ, Қаҳрамони меҳнат Муҳаббат Маҳмудова, ки ҳоло мактаби №53 шаҳри Душанбе ба шарафи ӯ номгузори гаштааст, устои соҳибистеъдод буд. Вай мудом бо хонандагони хурдсол модарвор муносибат мекард, нисбатан меҳрубониву ғамхориҳо менамуд. Хусусиятҳои ҳар хонандаро ба хубӣ меомӯхт ва медонист. Ба манзилгоҳашон рафта бо рӯзгори оила, ҷои кӯдак ва муносибатаро ба ҳамсолону ҳамсоғон, одатҳо, завқу шавқи онҳо ошно мешуд. Аз шогирдон мепурсид, ки оянда соҳиби кадом касбу пеша шудан мехоҳанд. Дар бораи ҳамон пешаҳо сӯҳбатҳо барпо менамуд.

Аз далелҳои болоӣ хулоса бармеояд, ки дар кори таълиму тарбия мадди назар доштани хусусиятҳои фардии хонандагон шартҳои муҳими муваффақиятҳои кори пурсамари муаллим дар ҷодаи донишдиҳӣ мебошад. Ҳамин донишҳо роҳи шогирдонро баҳри ба даст овардани мақсаду орзуҳо мунаввар месозад. Хусусиятҳои фардии хонандагонро ба ҳисоб нагирифта кор бурдан басо душвор аст. Масалан, нафаре дар дарс рафикашро ранҷонда худаш хатояшро фаҳмида ҳафа мешавад, дигаре аз ҷазогирӣ меҳаросад ва сеюмӣ ақалан шарм намекунаду худро беғуноҳ нишон додани мешавад. Муаллим бояд чӣ кор кунад? Вай бояд сиёхро сиёҳ гуяд. Меъёри ахлоқро ба эътибор гираду адолатро пеша намояд.

Хулоса мебарорем, ки ҳар хонанда хусусиятҳои фарқкунандаро дорост ва онҳо ба инкишофи шахсият таъсир мебахшанд.

Саволҳо ва супоришҳо барои такрору кори мустақилона

1. Аз рӯи кадом нишондиҳандаҳо давраҳои синнусолӣ муайян карда шудааст? Хусусиятҳои синнусолӣ чист?

2. Кадом омилҳо ба инкишоф таъсир мебахшад? Мавқеи омилҳоро дар инкишоф фаҳмонед.

3. Фаъолияти асосии одамон аз рӯи синну сол барои чӣ тағйир меёбад?

4. Хонандаи хурдсол пас аз мактабхон шудан ба кадом душвориҳо дучор мегардад?

5. Дар асоси мушохидаҳо дар бораи ягон хонандаи синфи ибтидоӣ тавсифномаи педагогӣ нависед.

6. Хусусиятҳои фарқкунандаи хонандагони хурдсолро баён кунед.

7. Хусусиятҳои умумии синнусолӣ аз хусусиятҳои фардӣ чӣ гуна тафовут дорад?

БОБИ 3

МАҚСАДИ ИНКИШОФИ ҲАМАТАРАФАИ ШАХСИЯТ ВА ВАЗИФАҶОИ ТАРБИЯ

*Дарахте, ки хурдак бувад боғбон,
Бигардонад ўро чу хоҳад чунон.
Чу гардад калон боз патвонадаш,
Ки аз худаи дуруст ҳам бигардонадаш.*
(Абӯшақури Балхӣ)

§10. Мақсади тарбия ва аҳамияти он

Ба ҳамагон маълум аст, ки тарбия ногузир буда, дар ҳама гуна ҷамъияти инсонӣ вучуд дошт, дорад ва вучуд хоҳад дошт. Зеро тарбия мафҳуми абадист, вай ҳамқадаму ҳамнафаси замонҳо ва одамони он мебошад. Агар ба таърих назар андозем, мебинем, ки мақсади тарбия бо мурури замон ва болоравии ҷомеа тағйир меёфт шарту шароитҳои тарбия бо он ифода мегашт. Мисоли инро дар Юнону Рими Қадим дида метавонем, ки мақсади тарбия тайёр кардани ватандӯстони часуру матин, далер ва садоқатманд буд.

Дар давраи асрҳои миёна одамон дар руҳияи боварӣ ба дунёи дуюм – охират тарбия мегирифтанд. Зоҳидон ба ҳукмронҳо ёрӣ медоданд, ки мақсадашонро дар бобати тарбияи фарзандони мазлумон амалӣ гардонанд. Бачагон аз қонеъ гардонидани ниёзо ҳама рӯй метобиданд, итоаткору гуломони хӯчаи нашон мегаштанд.

Мақсади ҳукмронҳои ҷамъият дар боби тарбияи фарзанд дигар буд. Байни фарзандонашон далериву ҷасоратро тарғиб кунанд ҳам, нисбат ба меҳнат ҳисси бадбинӣ ба вучуд меоварданд.

Дар педагогика ва фалсафа оиди мақсади тарбия ақидаҳои мухталиф мавҷуданд. Як қатор олимони педагог:

– экзистентсиалистон пешбиниҳои ҷӯр ба шахсият ва ба лоиҳа гирифтани онро рад мекунанд. Намояндаи прагматизм Ч.Дюи даъво мекунад, ки гӯё ба тарбия мақсад дарқор нест, чунки инкишоф пештар аз тарбия меравад.

Пешакӣ донишмандони мақсади тарбия ба ҳар қораманди мактабу маориф зарур аст. Суханони педагоги машҳури рус К.Д.Ушинский, ки мақсадро санги маҳаки назарияҳои фалсафӣ ва равшиносии маъсалаи яқумдараҷаи педагогика меҳисобид, ин фикрро тасдиқ мекунад. Ӯ навиштааст: «Шумо дар хусуси меъморӣ, ки бинои наверо

сохтанисту ба саволатон онди чӣ сохтанаш посух дода наметавонад, чи мегӯед? Айнан ҳаминро бояд дар ҳаққи тарбиятгаре гӯед, ки равшану возеҳ ба шумо мақсади фаъолияти тарбиявиширо гуфта наметавонад».

Дар тарбия мақсади умумӣ ва фардиро фарқ мекунад. Мақсади умумӣ тарбияи сифатхоеро дар назар дорад, ки онҳо дар ҳамаи одамон пайдо кунонида мешавад. Мақсади тарбияи фардӣ бошад, фақат тарбияи одами ҷудогонаро пешбинӣ менамояд, яъне сифатеро дар шахсият пайдо мекунонад ва ё ягон камбудииро ислоҳ менамояд. Ҳар қадами муаллиму тарбиятгар қадамест сун мақсади гузошташуда. Аз ин ҷост, ки безътиной ба мақсади тарбия фаъолияти педагогиро аз саъю кӯшиш, мувофиқи нақша кор бурдан, ташкили дурусти чорабиниҳо махрум менамояд.

Педагогикаи муосир таърихи тӯлонии қори таълиму тарбияро омӯхта ба чунин хулосае омадааст, ки барои инкишофи шахсият давлат бояд ба таъмини иҷрои мақсади тарбия шарту шароитҳои заруриро фароҳам орад, то шахсиятҳои ҳаматарафа мукамал ба воя расонида шаванд. Омӯзиши таърихи маорифи халқи тоҷик наҳодат меदिҳад, ки аз даврони давлати оламшумули Сомониён то имрӯз мақсади тарбияро дуруст муайян карда баҳри амалӣ гаштани он саъй мекарданд. Дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон ба мамлақати аҳолиаш саросар саводнок мубаддан гашт. Алҳол, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол тантанавор соҳибистиклол шуданиро ҷашн мегирад, давлату ҳукумат дар роҳи рушди маорифи кишвар мақсаду вазифаҳои аниқ гузоштаанд.

Аҳли маориф хуб мефаҳманд, ки соҳаи фаъолиятҳои дорони илҳимияти бузург ва ба таври бартаринок рушдкунанда мебошад. Гибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», ки 27 декабри соли 1993 қабул гаштааст ва 4 апрели 2004 ба он илҳарғуниҳо даровардаанд, мақсади соҳаи маориф қонё гардонидани талаботҳои шахс барои рушди ҳамаҷониба, баҳри амалӣ сохтани тамоми истеъдод, баланд бардоштани беҳбудии ҳаёту қори худ ва дар ин замина афзун намудани дастовардҳои илҳисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ дар роҳи тараққии иҷтимоию илҳисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад¹.

Ҷупон ки мебинем, инкишофи ҳаматарафаи шахсият мақсади тарбияи мост, ки аз сийёсати давлати соҳибистиклол ва талаботи он сарчашма мегирад.

Вазифаҳои таълиму тарбия, ки аз мақсад бармеояд, дар шароити давлати демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шаҳрвандони солиму сатҳи маърифатнокиашон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба инкишофёфта ва соҳиби дониш амик, маҳорату малакаҳои касбӣ тайёр намоянд, ки онҳо ба гоҷҳои сулҳдӯстӣ, ваҳдат, инсонпарварӣ, меҳанпарастӣ, адолати иҷтимоӣ, нигоҳдории арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсондӯстӣ, риояи ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд.

Ҳамин мақсаду вазифаҳо дар санадҳои Вазорати маориф, идораҳои маорифи вилоятҳо ва шӯъбаҳои маорифи шаҳриву ноҳиявӣ мушаххас гардонида мешаванд.

Ҳамин тариқ, мақсади тарбиявии мактабҳо инкишоф додани ҳама тарафаи шахсият аст. Ин кор ба воситаи тарбияи ақлӣ, ахлоқӣ, зебоифаҳмӣ, ҷисмонӣ, меҳнатӣ, иқтисодӣ ва ғайраҳо ба амал бароварда хоҳад шуд.

§11. Вазифаҳо ва роҳҳои инкишофи ҳама тарафаи шахсият

Шахсияти ҳама тарафаи инкишофёфта аз қадимулайём дар маркази диққати аҳли ҷамъият буд ва онро дар ҳар замон ҳар хел маънидод мекарданд. Ҳоло ба ҷамъият шахсиятҳои лозиманд, ки аз ҷиҳати маънавий бой, ахлоқи ҳамида дошта, ҷисман солиму бардам бошанд, яъне ҳам қори фикрӣ ва ҳам ҷисмониро иҷро карда тавонанд.

Роҳи асосии инкишофи ҳамаҷониба мусаллаҳ намудани мактабиён ба маълумот ва дониш вобаста аст. Мутаасифона, ҳоло завқу шавқи бачагон ба омӯзиш коста гардидааст. Муаллимон ва волидон ба хониши насли наврас андак эътибори дарқорӣ бояд диҳанд, чунки миқдори хонандагони камҳавсала ва танбал торафт бештар ба назар мерасад. Гузариш ба иқтисоди нави бозоронӣ яке аз сабабҳои он аст, ки ба тарзу сатҳи ҳаёти меҳнатқашону фарзандонашон таъсири манфӣ бахшид. Аён аст, ки одамон дар ҷамъият зиндагӣ ба сар бурда, ба он мутобиқ мегарданд, аз талаботи он озод шуда наметавонанд. Ягон кас дар алоҳидагӣ, бе меҳнату муомила бо дигарон хушбахтона зиста наметавонад.

Хонанда, ки минбаъд шахсият шуда, ба зиндагӣ омода мешавад, меҳнат қарданро беш аз пеш омӯзад ва меҳнат қарда тавонад. Қори хониш, рӯзгор ва меҳнати фонданоки ҷамъиятиро донанд, ҳаракат қунанд, ки интизоми меҳнатро ёд гираду риоя намояд.

Ба ҳамин тариқ, масъалаи инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият имрӯз ҳеле мураккабу серсоҳа гаштааст. Вай талаб мекунад, ки на

танҳо ба тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ-зебопарастӣ, ҷисмонӣ диққати ҷиддӣ дода шавад, балки тарбиятгарон соҳаҳои тарбияи экологӣ-табиатдӯстӣ, иқтисодӣ, демографӣ-танзими оила, ҳуқуқӣ, санитарияи гигиенӣ, зидди майпарастиву нашъамандиро мунтазам мадди назар дошта бошанд.

Лозим медонем, ки вазифаҳои асосии тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебопарастӣ ва ҷисмониро бо таври мухтасар ёдрас намуда, қайд карда гузарем, ки ҳамаи тарафҳои тарбия дар як вақт дар алоқамандӣ пеш бурда, сифатҳои шахсият ташаққул дода мешавад.

ТАРБИЯИ ФИКРӢ (АҚЛОНӢ). Дар таърихи педагогика дар бобати тарбия ва инкишофи фикрӣ ду назария – яке назарияи маълумоти расмӣ ва дигаре назарияи маълумоти моддӣ вучуд доштанд.

Тарафдорони назарияи маълумоти расмӣ чунин меҳисобиданд, ки барои инкишофи фикрӣ танҳо тараққиёти шаклҳои тафаккур, қобилияти маърифаткунии хонандагон, инкишофи хотираву таҳаюлот, ҳушёриву зирақӣ кифоят мекунад. Онҳо қори таълимро як шакли раванқдихии ақлонӣ мепиндошанду ба таълими забонҳо, адабиёт ва риёзиёт диққати махсус меоданд.

Намоёндагони назарияи маълумоти моддӣ бошанд, барои инкишофи фикрӣ додани донишҳои мушаххасро, ки фоидаи бештар меоваранд, ниҳоят муҳим медонистанд. Худ ба худ ин донишҳо гуё дараҷаи зарурии шаклҳои тафаккурро таъмин мекунонида бошанд.

Ҳар ду назарияҳои номбаршуда, ки боқимондаҳои давраи гузашта мебошанд, аз нуқсонҳо орӣ нестанд. Зухуроти ин назарияҳоро бо тобишҳои гуногун ҳанӯз ҳам дида метавонем.

Педагогикаи пешқадам феълан маълумоти расмӣ ва моддиро дар ягонагӣ мебинад, зеро аз ҳад зиёд баҳо додан ва паст задани он ё он назария хатои маҳз аст.

Ба назди тарбияи фикрӣ чунин вазифаҳо гузошта шудааст:

мусаллаҳ намудани хонандагон бо асосҳои донишҳои илмӣ онди табиат, ҷамъият ва тафаккур ва бо ҳамин васила пайдо кунондани асосҳои ҷаҳонбинӣ;

ташаққул додани маҳорату малакаҳои фаъолияти фикрӣ (бо сриш муқонса, мушоҳидаҳо, фаҳмидани мафҳумҳо), шуурона аз ҳад кунонидани донишҳо;

тарбияи мустақилияти хонандагон дар фаъолияти хонинӣ, инкишоф додани талабот, завқу қобилияти маърифатии онҳо, рафтори оқилона;

ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ. Инсон, ки бо дигарон як чо дар чамъият ҳаёт мегузаронад, сифатҳои ахлоқӣ, одоби чамъиятро бояд донанд, яъне талаботи умумиро ба одамон, ки шахси алоҳида онро ба вучуд наовардаву дар рафти меҳнату муомилаи одамон пайдо шудааст, риоя кунанд. Ин талабот ба шакли меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳои ифода мешаванд ва ифодагари ӯҳдадорҳои ҳар кас дар муносибат бо чамъият, ба одамони дигар ва ба худи шахс мебошанд.

Инсонпарварӣ, ватандӯстӣ, сулҳдӯстӣ, худшиносии миллӣ, интизоми хуб, риояи ҳуқуқ ва қонунҳои самарани тарбияи ахлоқӣ аст. Дар назди тарбияи ахлоқӣ чунин вазифаҳои истодааст, ки хонандагон ин сифатҳоро дошта бошанд:

– фаҳмондани талаботҳои ахлоқи ҳақиқӣ, пайдо кунонидани ақидаҳои ахлоқӣ дар хонандагон;

– инкишоф додани ҳисси ватандӯстӣ, ҳурмат кардани рамзҳои давлатӣ ва Конституция, худшиносӣ ва дӯстӣ бо халқҳои дигар;

– тарбияи ҳисси ҳурмату эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ ба ҳамсолон, хурдсолон ва кӯҳансолон;

– шарикӣ шодиву хурсандӣ, андӯҳи атрофиён шуда тавоништан;

– нисбати иҷрои қоидаҳои худ масъулият ҳис кардан, меҳнатдӯстӣ, интизомнок будан;

– дар коллектив меҳнат ва зиндагӣ карда тавоништан;

– дар рафтор ифтихори миллӣ, қатъият, қавиירוагӣ, покчиноӣ зоҳир кунанд, зидди муросокорӣ бо камбудӣҳо, беадолатӣ, бекорхӯчагӣ, чашмгурӯснагӣ мубориза баранд;

– маданияти рафтори худро такмил диҳанд.

ТАРБИЯИ МЕҲНАТӢ. Вазифаи тарбияи тайёр кардани мактабиён ба қисми муҳим аст. Онҳо донанд, ки одам бояд қисми кунанд. Маънии ҳаёташ меҳнат аст. Соҳаҳои қисми кунанд ва минбаъд бояд дар ягон соҳа соҳиби қисми кунанд ҳунари шаванд. Тарбияи меҳнатӣ ва таълими меҳнат ба иҷрои вазифаҳои зерин нигаронида шудааст:

– меҳнатро дӯстдоранд ва аҳли меҳнатро эҳтиром кунанд;

– дар хонандагон дар рафти хониш ва меҳнати ҷидаҳои чамъияти маҳорату малақаҳои меҳнатӣ ташаккул ёбад;

– завқи хонандагонро ба қисми кунанд бедор кунонидан, то яқини шууроно интихоб намуда, тайёрии ибтидоиро доир ба ин қисми кунанд гузаранд;

Тарбияи меҳнатӣ ва маълумоти политехникӣ алоқаи зич доранд. Онҳо бачагонро бо талабҳои асосии истехсолот шинос мекунанд ва ба наврасон сару кор доштанро бо олоту воситаҳои истехсолот ёд медиҳанд. Маълумоти политехникӣ омӯзиши техникаро аз тарафи хонандагон дар назар дорад. Қариб ҳамаи фанҳои таълимии мактаб кимиё, физика, риёзӣ, таърих ва ғайраҳо дар ин бобат донишҳо медиҳанд. Хусусан фанни таълими меҳнат хизмати босазо дар ин ҷода мекунад.

Агар таълим дар мактаб бо кори истехсолӣ пайваста пеш бурда шавад, хонандагон дар давоми вақти муайян барояшон пешаи мувофиқу маъқулро интихоб хоҳанд кард.

Ислоҳоти ҳозираи кори мактаб ба тарбияи меҳнатии мактаббачагон дигаргуниҳои муфид дохил намуданро пешбинӣ кардааст.

ТАРБИЯИ НАФОСАТ (ЗЕБОИПИСАНДӢ). Ин тарбия ҳисси зебопарастии бачагонро ташаккул дода, диди эстетикашонро ривочу раванқ мебахшад. Торафт қобилияти идроки зебогии ҳодисаҳои воқеият, асарҳои санъату адабиёт дар бачагон сайқал ёфта, худашон мустақилона ба офаридани чизҳои зебо машғул мешаванд. Тарбияи нафосат ба ҳаёти фарҳангии ҷамъият марбут аст ва қисми таркибии инкишофи ҷамаҷонибаи шахсият ҳисобида мешаваду ҳисси ҳаловат бурдану офаридани зебогиро илқо менамояд.

Тарбияи нафосат фаҳмида тавонистани чизҳои зебо ва нафис, инчунин фарқияти онҳоро аз чизҳои безебу бадсохт ёд медиҳад. Ҳиссиёту қобилияти зебогифаҳмиро баланд мебардораду хонандагон ба зебогӣҳои атроф, табиат, ҳаёти ҷамъиятӣ, меҳнат, фарҳанг бетафовут нигариста наметавонанд, дар оянда худашон ҳам баҳри афзун гардонидани зебогӣ ширкат меварзанд. Ҳиссиёти эстетикӣ (нафосат) зебогии меҳнати коллективӣ, эҷодкорона муносибат кардан ба он, ғановати ботинии камолоти шахс ва маданияти инсонро нишон медиҳад. Зебогии муомилаю рафтори хуш дар ҷомеа ба одамоне хусни иловагӣ мебахшад. Зебогифаҳмӣ ҳиссиёте пайдо мекунонад, ки одамоне ба рафтори бад, гуфтори бад ва бо сифатҳои ба шаъну шарафашон доғ меовардагӣ мубориза меваранд.

Зебогии маърифатӣ мерасонад, ки бачагон феълӣ, солим, зиндадил, меҳнатқарини шуда ба воя расанд, аз ҳар чизе зебо бошанд, аз моведани ба душвории нагарсанд. Барои тарбияи зебогифаҳмӣ мактаб

ва оила бояд тамоми воситаҳоро истифода бурда, маданияти рафтори хонандагон ва дараҷаи зебоифаҳмиашонро раванқ диханд, то ки ба ҳислатҳои бад – майҳорағӣ, сигоркашӣ, нашъамандӣ, шурапушгӣ ва ғайраҳо муросоқорӣ накунад.

ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ. Як ҷузъи тарбияи шахсияти ҷамъониба инкишофёфта тарбияи ҷисмонӣ мебошад, ки барои мустаҳкам гардонидани саломатӣ ва рушди дурусти ҷисмонӣ аҳамияти махсусан калон дорад. Аз замонҳои қадим ин масъала диққати тарбиятгаронро ҷалб карда буд, вале тарбияи ҷисмонӣ дар ҳар давраи таърихӣ хусусиятҳои хос дошт.

Тарбияи ҷисмонӣ шартӣ зарурӣ ва ногузири инкишофи фикрию ахлоқии одам ҳисоб меёбад. Дар қори ба вучуд овардани назарияи тарбияи ҷисмонӣ педагоги шинохтаи рус П.Ф.Лесгафт саҳми арзанда гузоштааст.

Вазифаҳои зеринро бояд тарбияи ҷисмонӣ ба иҷро расонад:

- саломатии хонандагонро мустаҳкам намуда, инкишофи ҷисмониашонро таъмин созад;
- узвҳои баданашонро обутоб диҳад;
- маҳорату малакаҳои роҳгардӣ, ҳаракатҳо, бозихоро такмилу инкишоф диҳад;
- қобилияти варзишаашонро ба дараҷаи баландтар бардорад;
- барои ташаккули сифатҳои ахлоқиву иродавиашон кӯмак расонад.

Мақтабиён дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, қорҳои беруназсинфӣи варзишӣ ва дар оила тарбияи ҷисмонӣ мегиранд.

Ҳамин тавр, вазифаҳои тарбия басо сершумор аст. Вазифаҳои тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебоифаҳмӣ, ҷисмониро баён намудем. Боз вазифаҳои тарбияи иқтисодӣ, экологӣ ва ҳуқуқӣ ҳам ҳаст. Набояд фаромӯш кард, ки ҳамаи қисмҳои тарбия як равандро ташкил менамоянд ва онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин нест.

Саволу супоришҳо барои қори мустақилона

1. Мақсади тарбия чӣ тавр муайян карда мешавад?
2. Аҳамияти мақсадро дар қори тарбиявӣ шарҳ диҳед.
3. Инкишофи ҷамъонибаи шахсият чист?
4. Вазифаҳои асосии тарбияи фикрӣ ва ахлоқиро баён кунед.
5. Алоқамандию раванди ягона будани қисмҳои тарбияро чӣ тавр мефаҳмед?

БОБИ 4 НИЗОМИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

«Ҳаёт бо исроф талаб мекунад, ки низоми маорифро ба кулӣ тағйир диҳем. Ислоҳоти мактабу маориф ва илм аз масъалаҳои муҳимтарини имрӯзу фардои мамлакати мо мебошад».

Э.Ш.Раҳмонов

§12. Маълумоти умумӣ дар бораи низоми маорифи Тоҷикистон

Дар дарсҳои гузашта маълумот додем, ки ҳар давлат системаи маорифи худро бунёд месозад. Агар низоми маориф дуруст кор кунад, давлат манфиати зиёде ба даст меорад, раванди таълиму тарбияи насли наврас ва одамон бомуваффақият ривочу равнақ меёбад.

Тахти мафҳуми низоми маориф маҷмӯи муассисаҳои таълимиву тарбиявии мамлакат ва мақомоти идоракунии онҳоро мефаҳманд². Ин низоми маориф бо назардошти риояи принципҳои муайян, талаботи иҷтимоию иқтисодӣ, хусусиятҳои миллӣ барпо гашта, ба иҷрои вазифаҳои сиёсӣ, иқтисодии пешгузаштаи давлат мусоидат мекунад.

Дар рафти фаъолият муассисаҳои маориф ба насли одамон донишҳои андӯхташударо медиҳад. Мақсад, вазифаҳо, мундариҷа ва шаклҳои таълиқи тарбия ба шароити моддӣ, иҷтимоии одамон вобаста буда, мувофиқи инкишофи сатҳи ҳаёташон дигаргун мешавад.

Дар як қатор давлатҳо ҳанӯз низоми маориф ба табақаҳои аҳоли ва фарзандони онҳо ҳуқуқи якхелаи таҳсилро надиҳааст. Хонандагон пас аз хатми мактаби ибтидоӣ ба гурӯҳҳои қобилиятнокҳо, камқобилиятҳо, суғроҳо, ки танҳо ба қисми тафаккури амалӣ машғул шуда метавонанд, ҷудо карда мешаванд. Дар Русияи подшоҳӣ низ чунин ҳақиқат буд. Хусусан мардумони Осиёи Марказӣ, ки як қисми онҳо мустамлика ҳисоб мешуданд, қариб саросар бесавод буданд. Бо ибораи Садриддин Айний гӯем, дар байни тоҷикон одамони соҳибмаълумот чун дарахтон дар шӯразамин кам вомехӯрданд. Дар мадрасаҳои мактабҳои мавҷуда асосан таълимоти диниро меомӯзониданд.

Пас аз Инқилоби Октябр вазъият дар Осиёи Марказӣ тағйир ёфт. Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон, ки аввалҳо ба ҳайати

Ўзбекистон дохил мешуд, бори нахуст нозироти маориф ва низоми маорифи худро ба вучуд овард. Ба кори Нозирот Аббос Алиев ба ҳайси нозироти маориф роҳбарӣ мекард.

Солҳои 20-30 дар Тоҷикистон мактабҳои сершумор кушода шудаанд. Таълими яқҷояи писарону духтарон амалӣ гашт. Бесаводӣ барҳам хӯрд. Системаи маорифи ҷумҳури аввал маълумоти умумии ибтидоӣ, сонӣ ҳафтсолаву дертар маълумоти ҳаштсола ва дар нимаи дуҷоми солҳои 60-уми асри гузашта маълумоти миёнаи умумиро дар байни тоҷикистониён ҷорӣ намуд.

Тоҷикистон то соли 1991 дар ҳайати ИҶСШ дар асоси хоҷагии мутамарказонидашуда ва планӣ тараққӣ карда, ба чунин сатҳи инкишофи низоми маориф ноил гардида буд, ки кишварҳои дорони даромади миёна ба он расидаанд. Ибтидои солҳои 90-ум дар Тоҷикистон дараҷаи баланди маълумотнокии аҳолии калонсол 99% (дорони маълумоти миёна ва олӣ) таъмин шуда буд. 9 сентябри соли 1991 Тоҷикистон истиқлолият ба даст овард, давлати мустақил гашта, низоми нави маориф ва мактаби миллиро бунёд кард.

Мафҳуми мактаби миллиро чӣ тавр фаҳмидан лозим аст? Мактаби милли таълимгоҳест, ки маркази таълиму тарбияи милли-маданӣ, маънавий-ахлоқӣ ва ақлонии шахсият буда, дар он таълим бо забони милли сурат мегирад, барномаҳо ба фаҳмиши амиқи мероси фарҳангии таърихӣ аз тарафи хонандагон равона карда шудааст ва дар таълим ғояҳо, анъанаҳо ва қомебиҳои педагогикаи халқӣ васеъ истифода мегардад. Дар мактаби милли ба масъалаҳои зерин эътибори махсус дода мешавад:

– барномаҳои заминавии милли-ҷумҳуриявии мактабҳои мамлакатҳои баромади ақаллиятҳо;

– яқрангии милли ё забонии хонандагон ва муаллимони мактаб;

– дар мактаб озодона амал кардани забони модарӣ ба сифати таълим ва ҳуҷҷатгузорӣ;

– ҷорӣ кардани анъанаҳои маънавию милли дар раванди таълиму тарбияи кӯдакон дар мактаб ва муассисаҳои берун аз мактабӣ;

– дар доираи барномаҳои мактабӣ амиқ омӯхтани асосҳои таърихӣ, маънавий, милли, забони халқи худ ва мамлакате, ки дар он сокинанд;

«Консепсияи мактаби миллӣ», ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 июни соли 1994 маъқул дониста буд, вазифаҳои зерини мактабро муайян кардааст:

- ҳифзи ва мустаҳкам кардани саломатии бачаҳо;
- инкишофиҳои қобилияти ақлонии онҳо ва таъмин намудани муносибатҳои тафриқавӣ-фардӣ;
- дар раванди таълим таъмин намудани тарбияи ахлоқии кӯдакон ва наврасон;
- тарбияи муносибатҳои байниҳамдигарии инсонпарварона, ҳисси шаҳрвандию ватандӯстӣ;
- баланд бардоштани нақши мактаб дар инкишофи бачаҳо бо назардошти лаёқати равонии онҳо.

Тоҷикистон давлати соҳибистиклол ва сермиллат аст. Таҳсил дар мактабҳо бо панҷ забон пеш бурда мешавад.

Нақшаи зерин миқдори умумии мактабҳо, забони таълим ва хонандагони онҳоро дар ибтидои соли таҳсили 1995-1996 нишон медиҳад:

!	миқдори мактабҳо	миқдори хонандагон	фоиз
тоҷикӣ	2147	932367	71,3
ӯзбекӣ	1081	325559	24,9
русӣ	144	32282	2,6
киргизӣ	41	13300	1
туркманӣ	7	3240	0,2
ҳамагӣ:	3420	1308748	

Соли таҳсили 2002-2003 ҳамагӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ 101,1 ҳазор нафар муаллимон кор мекарданд. Аз онҳо 64,5% маълумоти олии, 4,8% маълумоти олии ноপুরра, 20,4% миёнаи махсус, 17% миёнаи педагогӣ ва 10,2% миёнаи умумӣ доштанд.

Ақсарияти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тоҷикон ташкил медиҳанд, ки яке аз халқҳои қадимӣ буда, ба гурӯҳи мардумони эронинажод мутааллиқанд ва таъриху маданияти бой доранд. 44% аҳолии бачагони то 15 сола мебошанд ва Тоҷикистон аз рӯи афшунши табиӣ аҳолии дар байни давлатҳои муштаракулмановезҳои аввалро ишғол менамояд. Оилаҳои серфарзанд, вучуд надоштани нигоми демографӣ сабаби паст гардидани сатҳи зиндагии мардум шудааст. Сабаби дигар ҷанги шаҳрвандии солҳои 1991-1997 гардид.

ки зарари умумии он ба 7 миллиард доллари ИМА баробар аст. Дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ 55 ҳазор бачагон ҷетим монданд, 20% мактабҳо вайрон ва ғорат шуданд³.

Вазъияти ба амал омада тақмили низоми маорифи ҷумҳуриро талаб мекунад. Солҳои охир давраи якуми ислоҳоти он ба охир расида, давраи дуюм оғоз ёфтааст. Дар ин бобат корҳои бузург амалӣ гардонда хоҳанд шуд. Алҳол системаи маорифи Тоҷикистон аз муассисаҳои бачагонаи томактабӣ ва берун аз мактабӣ, мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ ва миёна, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, коллеҷҳо, техникумҳо, донишгоҳҳо, донишқадаҳо, донишгоҳҳои тақмили ихтисос, аспирантура ва докторантура иборат мебошад.

Дар низоми маорифи ҷумҳури дар даҳсолаи охир ҳелҳои нави муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ғайридавлатӣ ба вуҷуд омаданд, ки комплексҳои таълимию тарбиявии ясли-боғча-мактаб, мактаб-донишгоҳ, литсей-донишгоҳи техникӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

§13. Усулҳои сохтори низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Усулҳои сохтори низоми маорифи мамлакатамон дар асоси талаботҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» муайян карда шудаанд. Тибқи ин ҳуҷҷатҳои мӯътамад Концепсияи мактаби милли таҳия гаштааст. Ҳамин Концепсия дар сохтори низоми маориф ба эътибор гирифтани роия намудани чунин усулҳоро зарур мешуморад:

1. Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи илмӣ, демократӣ ва инсонпарварона дошта, баробарҳуқуқии ҳамаи сокинони ҷумҳуриро дар гирифтани маълумот новобаста ба миллат, ҷинс, дорой ва вазъи иҷтимоӣ таъмин менамояд.

Тоҷикистон кишвари аз ҷиҳати худуд хурд, кӯҳсор ва камзамин аст. Вале дар ғӯшаву канорҳои он шабакаи мактабҳо ҳастанд, ки ҳамаи фарзандони сокинонро фаро мегирад. Бо панҷ забони милли-тоҷикӣ, ўзбекӣ, русӣ, кирғизӣ ва туркманӣ насли наврас таҳсил менамояд⁴.

2. Андӯхтани маълумот дар мактаби асосӣ (синфҳои I-IX) барои кӯдакону наврасон ҳатмӣ буда, дар синфҳои болоӣ (X-XI) мувофиқи дониш, майли хоҳиш аст.

3. Муассисаҳои таълимию тарбиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусӣ шуда метавонад.

4. Ҳамаи хелҳои маълумот дар мактабҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ бепул буда, мактаббачагон ва донишҷӯён бо кӯмакпулӣ таъмин карда мешаванд.

5. Дар баробари таълими озод бо забони модарӣ омӯхтан ва донишҷӯён забони давлатӣ, ба андозаи зарурӣ донишҷӯён таърихи халқи тоҷик шарт аст.

6. Пайдарҳамии ҳамаи типҳои мактабҳо ва муассисаҳои таълимӣ, ки имконияти аз зинаи поён ба олии рафтагӣ таъмин менамояд.

7. Ҳамбастагии таълиму тарбия, ҳамкориҳои якҷояи мактаб, оила ва ҷомеа дар тарбияи насли наврас.

8. Таҳсили якҷояи ҳарду ҷинс дар таълимгоҳҳо.

9. Мутобиқати маълумот ба стандарти давлатӣ.

Бо риояи ҳамаи усулҳои сохтори низомии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои зерин амал мекунанд: муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, маълумоти касбӣ-техникӣ, маълумоти миёнаи касбӣ, маълумоти олии касбӣ, маълумоти иловагӣ ва муассисаҳои берун аз мактабӣ.

Ҳамаи тавр, усулҳои сохтори низомии маорифи кишвар, ки зикр намудем, бо ҳамдигар алоқаманд буда, якдигарро пурра ва ганӣ мегардонанд.

§14. Муассисаҳои низомии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаҳои томактабӣ. Тарбияи тифлонии синни томактабӣ ғамхорӣ доими давлатро меҳосад. Ҳамаи муассисаҳои томактабӣ қариб худро дар асоси Низомномаи маълумоти томактабӣ, ки бо қарори Ҳукумати ҶТ 12 октябри соли 1995 тасдиқ шудааст, Консепсияи тарбияи томактабӣ, ки аз тарафи Вазорати маориф таҳия ва тасдиқ гаштааст, ба роҳ мондаанд. Дар ин ҳуҷҷатҳо вазифаҳои тарбияи томактабӣ ба таври зайл муайян гаштааст:

инкишофи ҳамаҷонибаи мунтазам ва тарбияи бачаҳо;

истиқомати муносибатҳои аъёнавии мусбати байниҳамдигарии қонунсолон ва кӯдакон;

равнақи муҳаббат ба муҳити зист ва инсон;

ҳифз ва мустаҳкам кардани саломатӣ;

фароҳамории шароит барои тарбияи бачагонии синни хурд ва томактабӣ бо назардошти манфиатҳо ва талаботи оила, ахлоқ ва урфу одатҳои халқ;

- омода намудани бачаҳо ба таҳсил дар мактаб;
- дар бачаҳо ҳосил кунонидани малакаҳои фаъолият ва муҳаббат ба меҳнат;
- ғамхорӣ оиди беҳбудии инкишофи ҳиссиёти ҳар кӯдак;
- таъмини рушди ақлию зеҳнӣ ва шахсии кӯдак.

Ҳама гуна муассисаҳои томактабӣ-яслиҳо (кӯдакони 1-3 сола), боғчаҳо (кӯдакони 3 -7 сола) аз рӯи барномаи махсус амал мекунанд, ҳарчанд ки онҳо тобеияти гуногун доранд. Муассисаҳои томактабиро на танҳо давлат, балки коргоҳҳои ҷудоғона ва шахсони алоҳида низ таъсис дода метавонанд. Кӯдакистонҳо доимамалкунанда ё мавсимӣ ҳам шуданашон мумкин аст.

Кӯдакон ба ин муассисаҳо бо хоҳиши волидон ва шахсони ивазкунандаи онҳо қабул карда мешаванд. Ҳаҷми умумии дониш ва малакаҳо, ки дар синни томактабӣ кӯдакон бояд аз худ намоянд, дар «Барномаи тарбияи боғчаи кӯдакон» инъикоси худро ёфтааст. Барномаи мазкур тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, меҳнатӣ ва ҷисмонии бачагони синни томактабиро мутобиқи хусусиятҳои психикӣ ба амал мебарорад. Ҳангоми машғулиятҳо тарбияи ғирандагон ба бозӣҳои ҳархела, меҳнати оддитарин машғул мегарданд. Машғулиятҳо шакли асосии кори маърифатӣ, дар боғчаҳо ба ҳисоб меравад. Дар машғулиятҳо кӯдакон ба муҳити зист, табиат шинос шуда, нутқашон инкишоф меёбад, ба таҳсили мактабӣ омода мегарданд, расмкашӣ, суробсозиро ёд мегиранд, ба варзиш ва мусиқию рақс шугл меварзанд.

Тазаккур медиҳем, ки вазъи муассисаҳои томактабӣ алҳол ҷавобгӯи талабот нест. Маълумотҳо шаҳодат медиҳанд, ки фоизи фарогирии бачаҳо ба муассисаҳои томактабӣ кам мегардад. Соли 1990 дар ҷумҳурӣ 958 муассисаи томактабӣ 150,9 ҳазор нафар ё 15,2% бачаҳоро фаро гирифта буд. Дар ибтидои соли 1998 бошад, дар 456 муассисаҳои томактабӣ аз 1 миллион нафар кӯдакони синни томактабӣ танҳо 44,2 ҳазор нафар ё 4,2% тарбия мегирифтанд, ки ин хеле ташвишовар аст. Аз сабаби нарасидани маблағ як қатор муассисаҳои томактабӣ баста шуданд. Пӯшида нест, ки миқдори зиёди чунин муассисаҳо имрӯзҳо аз ҳисоби дастгирии волидон, созмонҳои байналхалқӣ ва ғайридавлатӣ фаъолият доранд. Ба душвориҳо нигоҳ накарда роҳбарон, кормандони муассисаҳои пешкадами томактабӣ ташаббускорӣ ва муносибатҳои эҷодӣ ба кор зоҳир намуда дастовардҳои назаррас ба даст меоваранд. Дар

вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо гузаронидани озмунҳои «Мураббияи сол», «Кӯдакистони сол» ба ҳукми анъана даромадааст.

Аз рӯи тавсияҳои Вазорати маорифи ҶТ «Дар бораи ташкили ҳадамоти маълумоти иловагии пулакӣ» дар як қатор муассисаҳои томактабӣ доираи хизматрасонӣ густариш ёфт. Гурӯҳҳои омӯзиши забони хориҷӣ, маҳфилҳои санъати тасвирӣ, мусиқӣ, таълими шиноварӣ, варзиш ва ғайраҳо ба қор оғоз намуданд.

Мактабҳои таҳсилоти умумӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми ягонаи маълумоти муттасил амал мекунад. Маълумоти умумӣ (синфҳои I-XI) дар силсилаи маълумоти муттасил ҳалқаи асосист ва дар хонандагон аз бар қардани асосҳои донишҳои илмӣ, малакаҳои ибтидоии меҳнатӣ, инчунин инкишофи қобилиятҳои фардӣ эҷодии онҳо, сифатҳои ахлоқӣ ва омодагӣнашонро ба ҳаёти мустакилона таъмин мекунад.

Маълумоти умумӣ се зинаро дарбар гирифтааст: маълумоти ибтидоӣ, таъғоҳӣ (ё асосӣ) ва маълумоти миёна. Дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ чунин сохтор вучуд дорад, ки ба он синфҳои ибтидоӣ (I-IV), синфҳои миёна (V-IX) ва синфҳои болоӣ (X-XI) дохил мешаванд.

Шароити маҳалро ба назар гирифта, дар алоҳидагӣ мактаби ибтидоӣ, таъғоҳӣ ё асосӣ (нӯҳ сола) ва мактаби миёна (синфҳои I-XI) ташкил қарда мешаванд, ки ягонагӣ ва муттасилии ҳамаи зинаҳоро риоя мекунанд. Ҳар мактаб дар ҳудуди вобасташуда ба фарогирии хонандагони синни мактабӣ мутасаддӣ мебошад ва таълими тафриқавии онҳоро ба роҳ меонад. Соли 2003 дар 3727 мактаби маълумоти ҳамагонӣ, аз ҷумла 663 мактаби ибтидоӣ, 834 мактаби асосӣ ва 2050 мактаби миёнаи кишвар ҳамагӣ 1,6миллион нафар хонандагон таҳсил мекарданд.

Дар низоми маорифи кишвар маълумоти ибтидоӣ мавқеи ҳосеа ишғол мекунад. Дар Тоҷикистон қариб ҳамаи гурӯҳҳои синнусолӣ маълумоти ибтидоиро сари вақт мегиранд. Қобили қайд аст, ки дар шуури мардум дарки муҳим ва ҳатмӣ будани таълими бачаҳо дар мактаби ибтидоӣ амиқ реша давондааст ва аз ҳамин ҷост, ки муносибати волидон ба мактаб дар ин зинаи маълумот махсус аст.

Бачагони синни 7-11 сола дар синфҳои ибтидоӣ асосан хондану навиштану ҳисоб қарданро меомӯзанд. Бачаҳо, ки барқароран мактаби ибтидоиро аз худ мекунанд, ба синфи панҷуми

гафрикавии мактаби асосӣ гузаронида мешаванд. Давом додани таҳсил барои бачаҳо пас аз мактаби ибтидоӣ мувофиқи майлу рағбат ҳатмист. Хонандае, ки мактаби асосиро (нӯҳсоларо) ҳатм мекунад, шаҳодатномаи маълумоти миёнаи нопурра мегирад ва минбаъд ҳуқуқи давом додани таҳсилро дар мактаби миёна (рӯзона, ғоибона), дар литсейҳо, гимназияҳо (мувофиқи равияҳо), дар омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, дар мактабҳои миёнаи касбӣ пайдо менамояд.

Боиси хушнудист, ки сол то сол шумораи мактабҳои намуди нав меафзояд. Агар соли 1994-95 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 4 адад чунин мактаб бошад, пас соли таҳсили 2002-2003 51 гимназия ва бблитсеи давлатӣ амал мекарданд. Инчунин 8мактаб, 20 гимназия ва 19 литсеи ғайридавлатӣ хонандагонро ба таҳсил фаро гирифта буданд.

Ҳатмкардаи ҳамаи намудҳои мактаби миёна пас аз гирифтани гувоҳномаи маълумоти миёна метавонанд, дар мактаби олий, дар коллеҷ ва мактаби миёнаи касбӣ таҳсил намояд. Аксарияти ин мактабҳо шӯъбаҳои рӯзона ва ғоибонаи худро таъсис додаанд.

Маълумоти касбӣ-техникӣ. Омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ барои соҳаҳои гуногуни хочагӣ коргарони соҳиби касбу ҳунар тайёр мекунанд. Хонандагон дар омӯзишгоҳ бо баробари соҳиби касб шудан ҳуҷҷати маълумоти миёнаро ҳам ба даст меоранд. Дар омӯзишгоҳҳои техникӣ ҳатмкунандагони мактаби миёнаро касб меомӯзонанд.

Дар муассисаҳои таълимии касбӣ-техникии Тоҷикистон 24,7 ҳазор нафар ҷавонон (соли таҳсили 1998-99) мехонданд.

Маълумоти миёнаи касбӣ. Техникумҳо, омӯзишгоҳҳо ва як қатор таълимгоҳҳо низ ҳастанд, ки барои корхонаҳои саноатӣ, соҳаҳои кишоварзӣ, тандурустӣ, маориф, фарҳанг ва ғайра мутахассисони маълумоти миёнаи махсусдор, тайёр мекунанд. Ба мактаби миёнаи касбӣ ҳатмкунандагони мактаби асосӣ ва миёна қабул карда мешаванд.

Ҳатмкунандаи мактаби миёнаи касбӣ дар баробари дараҷаи ихтисосаш диплом мегираду оянда метавонад барои гирифтани маълумоти олий таҳсилро идома бахшад. Мӯҳлати таҳсил дар мактаби миёнаи махсуси касбӣ 2-4 сол мебошад.

Соли таҳсили 1998-99 дар мактабҳои маълумоти миёнаи касбии ҷумҳурӣ 19,4 ҳазор нафар хонандагон таҳсил мекарданд.

Маълумоти олии касбӣ. Мактабҳои олий тайёр кардани мутахассисони баландхаттисосро ба зима гирифтаанд, ки дар донишгоҳҳо, академияҳо, донишқадаву коллеҷҳо амалӣ гардонидани мешаванд.

Маълумоти олии касбӣ вазифаи қонеъ намудани соҳаҳои хоҷагии халқро бо мутахассисони дараҷаи олий иҷро намуда, рушди илму фарҳанг, худшиносии миллӣ, қорӣ намудани технологияи муосир, тараққиёти иқтисодиёт, устувор намудани мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қомеани ҷаҳонӣ таъмин мекунад.

Мактабҳои олий аз чунин зинаҳо иборатанд:

Зинаи аввал-мутахассиси хурд (2-3 сол);

Зинаи дуюм – бакалавр (мӯҳлати таҳсил 4 сол);

Зинаи сеюм – мутахассис (мӯҳлати таҳсил 1 сол), магистр (мӯҳлати таҳсил 2 сол).

Хатмуқунандагони ҳар зинаҳо шаҳодатнома ё дипломи махсус мегиранд.

Ҳоло дар кишвар 27 мактаби олии касбӣ (6 филиал) мавҷуданд ва дар онҳо 96, 5 ҳазор донишҷӯён мехонанд.

Маълумоти олии касбӣ дар муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ғайридавлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Маълумоти иловагӣ. Мафҳуми маълумоти иловагӣ дар маҷмӯи қисми навъҳои фаъолияти беруназсинфӣ, машғулиятҳои иловагӣ, фаъолияти марказҳои тарбиявӣ, Академияи хурди илмӣ, маҳфилҳои фашино оҷодӣ, инчунин шаклҳои гуногуни тақмили ихтисос, бо ӯмузи, худомӯзӣ ва дарёфти ихтисоси нав ва ғайраро дарбар мегирад.

Маълумоти иловагӣ аз ду давра иборат аст:

1. Давраи таҳсилоти мактабӣ донишгоҳӣ.

2. Баъди дипломи.

Мутахассисон вобаста ба зинаҳои мухталифи таълим дар муддати бештар аз 5 сол як маротиба аз курсҳои тақмили ихтисос мегузаранд.

Муассисаҳои беруназмактабӣ. Ин муассисаҳо ба мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ зич алоқаманд мешаванд. Вазифаи асосии онҳо фароҳам овардани шароит барои инкишофи ақли зеҳнии кӯдакон ва лаёқату истеъдодшон дар соҳаҳои гуногуни илм, техника, адабиёт, санъат, тарбияи ҷисмонӣ ва ғайраҳо аст. Аъзои маҳфилҳои муассисаҳои беруназмактабӣ асбобу анҷомҳо, конструксияҳо

ва моделҳо тайёр мекунад, расмҳо мекашанд, бозиҳо азхуд менамоянд, концерту сахнаҳо намоиш медиҳанд ва донишҳои гирифташонро ба амалия татбиқ месозанд.

Маркази қорҳои тарбиявӣ, китобхонаҳои бачагона, мактабҳои мусиқӣ, бадеӣ, варзиш, урдугоҳҳо аз ҷумлаи чунин муассисаҳо мебошанд.

Солҳои охир бо сабабҳои объективӣ миқдори чунин муассисаҳо дар ҷумҳурӣ кам шуд. Дар айни замон дар низоми маорифи ҷумҳурӣ 66 муассисаи беруназмактабӣ, аз ҷумла 58 марказҳои қорҳои тарбиявӣ, 5 стансияи техникҳои ҷавон ва 3 стансияи табиатшиносони ҷавон амал мекунад. Дар онҳо 1436 маҳфилҳо ҷамоатдоранд, зиёда аз 46 ҳазор хонандагон дар машғулиятҳои маҳфилҳо фаро гирифта шудаанд.

§15. Мавқеи мактаби ибтидоӣ ва ҳамкорӣҳои низоми маориф

Маълум аст, ки мактаби ибтидоӣ дар низоми маориф мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Миқдори хонандагон, синфҳои ибтидоӣ дар таркиби мактабҳои таҳсилоти ҷамагонӣ нисбатан сершуморанд. Муқоисаи маълумотҳои оморӣ кӯмак мерасонад, ки муаллимони оянда дар хусуси мавқеи синфҳои ибтидоӣ дар низоми маориф тасаввурот ҳосил намоянд.

Агар дар ибтидои соли таҳсили 1998-99 қариб 1,5 миллион нафар хонандагон дар мактабҳои таҳсилоти ҷамагонӣ ба таҳсил фаро гирифта шуда бошанд, аз онҳо 686,2 ҳазор нафар дар синфҳои ибтидоӣ мехонданд.

Ба таърихи маорифи кишвар назар андозем, хоҳем دید, ки мактаби ибтидоӣ дар қорҳои маҳви бесаводӣ, қорҳои карда шудани маълумоти умумии ибтидоӣ (то соли 1934), ҳафтсола (то соли 1951), ҳаштсола (то соли 1964) ва миёна (то соли 1966-1970) аҳамияти халқунанда дошт.

Дар синфи ибтидоӣ бо хонандагон асосан як нафар муаллим бо меҳру муҳаббати самимӣ қор мекунад, онҳоро савод омӯхта ба таҳсил дар синфҳои болоӣ тайёр менамояд. Давраи омӯзиш дар синфҳои ибтидоӣ барои инкишофи хуби бачагон мувофиқ мебошад. Агар муаллими синфи ибтидоӣ дар асоси талаботи замон, назардошти хусусиятҳои мактабиёни хурдсол тарбияро ба роҳ монад, албатта қорҳои маҳви бесавод ба даст меоварад ва ба иҷрои саривақтии мақсади таълиму тарбия ноил мегардад. Хуллас, муваффақияти хонандагони синфи ибтидоӣ ба назорати педагогии

муаллим вобастагӣ дорад. Муаллимон фидокорона меҳнат карда, дар синфҳои ибтидоӣ завқу шавқро шогирдонашонро ба донишири менаваранд. Асосҳои шахсиятро ташаккул медиҳанд, суннатҳои миллатро ҷида бурда баҷағони хушбахлоку ватандӯстро ба воя мерасонанд, забондонӣ, ҷаҳонбинӣ, кадршиносӣ ва худшиносӣ шогирдонро ривожу раванқи тоза мебахшанд. Чунон ки шоир гуфта:

*Аз миллату аз забони худ ёд кунед,
Арвоҳи гузаштагонӣ худ шод кунед.
То ҳарф занад ба тоҷикӣ тифли шумо,
Дунёи варо тоҷикӣ бунёд кунед.*

Аз муаллими нахустин аксари дастпарварон як умр миннатдор. Чунки онҳо муддати чор сол таълиму тарбия медиҳанд, ғамхориву меҳрубонӣ зоҳир менамоянд ва дар бобати рушди фикриашон хизмати арзанда мекунанд. Ин хизмати хоксоронаи муаллимашонро хурдсолон ҳаргиз аз хотир намебароранд. Муаллимони пешқадами синфҳои ибтидоӣ дар мактабҳо хонандагонро доно, ғайбӣ, интизомнок, ғамхору хушмуомила тарбия карда, дар байни дигарон мақоми хоса пайдо кардаанд. Синфи баъзе муаллимони хонандагонӣ хурдсол ҳамчун синфҳои беҳтарини мактаб эътироф мешавад. Шогирдон бошанд, як умр дар ҳама гуна мавридҳо бо ӯстоди худ, синфи ҳамсабақхояшон ифтихор менамоянд. Шоирон дар вазифаи муаллимон шеърро дostonҳо сурудаанд. Шоири маъруф Ёқуб Раҳимзода гуфта:

*Тақдирӣ насли миллат ба зиммаи ту бор аст,
Ҷанг бештар ба дунё дигар чӣ эътибор аст?
Омузгор он гоҳ мамнуну бахтиёр аст,
Шогирди бовафояш бар халқ ифтихор аст.
Ҷанг рӯ, бузург ҳастӣ мисли модар, муаллим,
Дар олами маъонӣ ҳам роҳбар муаллим.*

Ҷой ва мавқеи синфҳои ибтидоӣ минбаъд ҳам дар ҷиҳати маорифи ҷумҳури мустаққама назаррастар хоҳад шуд. зеро омузгорон дар таълиму тарбия бо саъю кӯшиш бештар аз пештар ғайбӣ мекунанд. Ба душвориҳо нигоҳ накарда усулҳои пешқадами таълимиро ҷорӣ месозанд.

Умуман, ҷиҳати маориф бе ҳамкориҳои ҳамаҷағарафӣ зинаҳои мактабҳо ба омузишу истифодаи таҷрибаи давлатҳои дигар

ва ёрии ташкилотҳои байналхалқию ғайридавлатӣ бемайлон, бомуваффақият пеш рафта наметавонад. Бояд дар оянда низ Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бошад ва низоми маорифафон бо давлатҳои ҳамсоя ҳамкориро давом диҳад. Чунки мақсаду вазифаҳо, муассисаҳои таълиму тарбиявӣ, шаклҳои кори педагогҳо ба ҳамдигар шабоҳат доранд. Хусусан, соҳҳои охир ҳамкориву дӯстии маорифчиёни Тоҷикистон бо таълимгоҳҳои Федератсияи Русия, Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Эрон ва ғайраҳо васеъ ва кавитар мегарданд.

Ҳамин тавр, низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо дар тақомул аст. Муассисаҳои томақтабӣ, мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва зинаҳои он, инчунин мактабҳои миёнаи касбӣ, омӯзишгоҳҳои касбомӯзӣ, макотиби олии вазифаҳои ба зима доштаи худро иҷро карда истодаанд. Барои инкишофи минбаъдаи муассисаҳои маориф омӯзгорон, мураббихо, олимони ва кормандони мактабҳои олии дар оянда низ саҳми арзанда мегузоранд.

Савол ва сӯпоришҳо барои тақрор.

1. Зери мафҳуми низоми маориф чиро мефаҳмед?
2. Усулҳои асосии сохтори низоми маорифро гуфта диҳед.
3. Чаро усулҳои низоми маориф як хел намеистанд?
4. Муассисаҳои низоми маорифи кишварро тавсиф кунед.
5. Низоми таҳсилоти умумӣ кадом зинаҳоро дар бар гирифтааст.

!

II. НАЗАРИЯИ МАЪЛУМОТ ВА ТАЪЛИМ

БОБИ 5.

ДИДАКТИКА ВА ВАЗИФАҲОИ ОН

*Шамс чун пайдо шавад, офоқ аз ӯ равшан шавад,
Мард чун доно шавад, дил дар бораи дарё шавад.
(Носири Хусрав)*

§16. Дидактика ва пешравихои он

Дидактика як қисми муҳими илми педагогика мебошад. ки қонуниятҳои хониши мактабиён ва фаъолияти дарсдиҳии муаллимиро меомӯзад. Вай моҳияту хусузиатҳо, усулҳо, мундариҷа, услубҳо ва ташкили раҷанди таълимиро муайян месозад. Истилоҳи «Дидактика» аз калимаи юнонии «Дидактикос» ба вучуд омада, ки маънои «меомӯзонам», «меомӯзам»-ро ифода мекунад. Мафҳуми «дидактика» назарияи омӯзиш ва парвариширо аз ҷиҳати мазмун ҳаммаъно мебошанд.

Аз замони Ян Амос Коменский калимаи «Дидактика» системаи донишҳои илмиро мефаҳмонанд, ки ҷаро ва ҷӣ тавр ба хонандагон омӯзонидан лозим аст. Дидактика тағйирпазир аст ва ҳамеша дар тақомул мебошад.

Ҳанӯз файласуфон ва донишмандони дунёи қадим Сукрот, Демокрит, Ҳераклит, Афлотун, Арасту оид ба таълим нуктаи назари худро изҳор кардаанд. Дар асри XVII Ян Амос Коменский хидмати бузург кард. Ӯ дар таърихи афкори педагогӣ бори нахуст назарияи таълимиро ҳамчун низоми донишҳои илмӣ ва ҳамчун илми педагогика асоснок намуд. Дар замони Я.А. Коменский мафҳуми дидактика илми педагогикаро мефаҳмонид. Вай дар асари машҳури худ «Дидактикаи бузург» (1658) таҷрибаи мактабҳои замонашро таҳлил карда, дар бораи мактабҳои умумӣ, ташкили кори таълим, усулҳо ва услубҳо ва мазмуни таълим таҳқиқ кардааст. Ин асари беназир дар тӯли қарнҳо ба рушди педагогикаи кишварҳои мағрибзамин таъсир бахшидааст.

Маорифпарвари Фаронса Жан Жак Руссо дар асараш «Эмил ё дар бораи тарбия» (1762) тавсифи давраҳои синнусолии рушди вуктагон, услубҳои таълимиро нишон дода, ба пешрафти дидактика сарматӯзондааст. Педагоги машҳури Швецсария И.Г. Песталотси назарияи таълими ибтидоиро қор карда баромада, се ҷиз – шакл,

адад, калимаро барои хурдсолон чун манбаъҳои донишгирӣ муайян намудааст.

Дар соҳаи равшан намудани масъалаҳои назарияи таълими ибтидоӣ педагоги машҳур К.Д. Ушинский ҳиссаи арзанда дорад. Китобҳои дарсии ӯ «Забони модарӣ», «Олами кӯдакон» наслҳои бисёреро саводноқ гардониданд. Дидактика аз дер боз тақомул ёфта дар ҳар давраи инкишоф бо хусусиятҳои худ ҳамеша дар тафовут мебошад.

Дар давоми барқароршавии Ҳукумати Шӯравӣ мактабҳои нав ба вуҷуд омада, вале мактабҳои шӯравӣ солҳои аввали фаъолият дар назария ва амалияи таълим ба нуқсонҳо роҳ меод. Услубҳои таълим камбудӣҳо доштанд, ки ин ҷо чанд мисол меоварем. Дар мактабҳо нақшаҳои таълими комплексӣ истифода мешуд. Тибқи дарҳости ин нақша маводи хонишро ба бахшҳои табиат, ҷомеа ва меҳнат ҷудо карда таълим меоданд. Фанҳои таълимӣ дар алоҳидагӣ омӯхта намешуд ва хонандагон донишҳои мустақаму мунтазам намегирифтанд.

Услубҳои Далтон-план, бригадӣ-лабораторӣ ва лоиҳа дар мактабҳо амал мекарданд, ки тибқи онҳо хонандагон маводро дар гурӯҳҳо мустақилона танҳо ба консултатсияҳо иштирок карда меомӯхтанд. Ин сабаби дониши сатҳӣ ва паст гардидани мақоми муаллим дар раванди таълим гашт. Сардори гурӯҳ-бригадир аз муаллим вазифаро гирифта ба дигарон тақсим мекард ва ба муаллим ҳисобот меод. Шакли синфӣ дарс, таълими фанҳои ҷудогонро ҷонибдорони услубҳои номбурда корҳои кӯнашуда меҳисобиданд.

Ба қори таълим педологӣ, ки ҷои психологӣ илмиро гирифта буд, таъсири манфӣ расонд. Педологҳо бо ёрии тестҳои галат рушди фикрии кӯдаконро муайян мекарданд. Ба кӯдаки шашсола шаш тест меоданду вай ҷорҳои онро ҳал кунад, ӯро ҷор моҳ дар инкишофи фикрӣ ақибмонда ҳисоб мекарданд, яъне кӯдакро наш солу ҳалтмоҳа мегуфтанд. Педологҳо даъво доштанд, ки педагогика бояд танҳо бо дарсдиҳӣ саруқор дошта бошад ба хониши хонандагон дахл накунад. Хонандагони сершуморро педологҳо ба мактабҳои махсуси ноқисақҳо мефиристоданду онҳо муҳити зист, фарҳанги пастӣ волидон ва ё ирсиятро сабабгори ин ноқисақҳо медонистанд. Нақшаи таълими тарбия дар инкишофи шахсият ғус муҳим набуд.

Соли 1931 қарор «Дар бораи мактаби ибтидоӣ ва миёна» қабул карда шуд, ки дар роҳи дигаргунсозии соҳаи маориф

аҳамияти ҳалқунанда дошт. Дар мактабҳои шӯравӣ таълими фанҳои ҷудогона шурӯъ шуд. Нақшаи таълим ва барномаҳои нав ҷорӣ гаштанд. Хонандагон донишҳои мунтазам мегирифтагӣ шуданд. Обрӯи мавқеи муаллим боло рафт. Ба таълими фанҳои ҷудогона ғавҷҳои бештар зоҳир гардид.

Қарори дигар «Дар бораи барномаҳои таълим ва режими мактаби ибтидоӣ ва миёна» аз 25 августи соли 1932 дарсро ҳамчун шакли асосии кори таълим бо ҳаёти мунтазами хонандагон муайян кард, ки аз рӯи ҷадвали дарсӣ ва речаи қатъии мактаб гузаронида мешуд.

Қарори дигари КМ ВКП(б) моҳи феврالی соли 1933 дар бораи китобҳои дарсии мактабҳои ибтидоӣ ва миёна қабул шуда буд, ки ба наشري китобҳои дарсии доимии сифатноки илмӣ мадад расонид. Соли 1935 бо қарори махсуси Ҳукумати Шӯравӣ сохтори соли таҳсил, ташкили кори таълим ва тартиботи дохилии мактабҳои ибтидоӣ, миёнаи нопурра ва миёна мушаххас карда шуд. Дар асоси ҳамин қарор соли таҳсил дар мактабҳо аз якуми сентябр оғоз меёфт ва аз ҷор ҷорӣ иборат буд.

Соли 1936 педология чун фан маҳкум карда, ҳуқуқҳои илми педагогика ва нақши ҳалқунандаи муаллим дар кори таълиму тарбия барқарор карда шуд.

Қарорҳои зикршуда роҳҳои инкишофи мактабҳо ва дидактикаро дар кишвари шӯравӣ дуруст нишон доданд. Назарияи таълим ба сифати як қисми педагогика бой шудан гирифт. Доир ба фаъолияти муаллим, тайёр кардани нақшаҳои таълимӣ, барномаҳо ва китобҳои дарсӣ тадқиқотҳо анҷом пазируфтанд.

Дар давраҳои шӯравӣ дидактикаи миллии тоҷик ташаккул ёфт. Аввалҳо вай як ҷузъи дидактикаи шӯравӣ бошад ҳам, ба арзи вуҷуд кард. Пас аз истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон дидактикаи тоҷик ба ҷузъи таркибии дидактикаи умумибашарӣ муваҷҷаб гашт, зеро дар арзишҳои умумибашарӣ (замин, ватан, оиша, инсон, маданият, сулҳ, меҳнат, илму дониш) мо симо, сурат ва хусусиятҳои ҳалқамонро мебинем. Дурустии суханони моро маводи тарбиявии китоби муқаддаси «Авасто», ки 2700 – солагиашро соли 2001 ҷашн гирифтём, садҳо пандномаву таърихномаҳо, асарҳои нависандагону шоирони форсу тоҷик гувоҳӣ медиҳанд. Шингон Абӯнаصري Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Алҳоразмӣ ва дигарон ақидаҳои муфиди дидактикиро дар асарҳоиашон баён кардаанд.

Дидактикаи муосири тоҷикро давоми мантикии афкори педагогии гузаштагонӣ бузургамон, давоми дидактикаи аҳди шӯравӣ бояд донист. Ба пешрафти дидактикаи муосир як қатор олимони тоҷик саҳмгузорӣ кардаанд.

Дар тадқиқотҳои соҳаи дидактикаи тоҷик чунин мафҳумҳо бештар маълуманд: таълим ва моҳияти раванди таълим, усулҳои таълим, мазмуни маълумоти мактаб, услубҳои таълим, ташкили таълим.

Таҳлили омӯзиши мунтазами асарҳои дидактикӣ барои ҳамаҷониба сарфаҳм рафтани мафҳумҳои раванди таълим мадад расонида, маҳорати педагогӣ ва муносибатҳои эҷодии муаллимро дар дарсгӯӣ сайқал медиҳад.

Дидактика истилоҳҳои зерини ба худ хосро молик аст, ки доништанашон ба ҳар муаллим зарур мебошад: таълим, маълумот, хониш, омӯзиш, худомӯзӣ, илмият, муназзамӣ, аёният, дастрасии таълим, шууроногӣ ва ғайрагонии хонандагон, таълими инфиродӣ ва тафриқавӣ, стандарти давлатии маълумоти миёна, дарс, синф, машғулиятҳои лабораторӣ ва амалӣ, экскурсияҳои таълимӣ, пешрафти хонанда ва ғайраҳо.

Як масъаларо қайд карда гузаштан ҷоиш аст. Ин навгонӣ ба дидактикаи муосири тоҷик низ асар намудааст. То солҳои сиюми асри синаришуда таҳти мафҳуми дидактика таълиму тарбияро дар пайваस्ताгӣ мефаҳмиданд. Вале сонитар тарбияро аз дидактика ҷудо карда танҳо назарияи таълимро ба он мутааллиқ донишанд. Солҳои охир бо саъю кӯшиши зумрае аз олимони тарбияи раванди таълимро ба он боз баргардониданд ва акнун дидактика маълумот, таълим, инкишоф ва як қисми тарбияро дар бар гирифтааст⁶.

Лозим аст, ки алоқамандии дидактикаи умумӣ ва услуби хусусии фанҳои ҷудоғонаро муаллимони хуб сарфаҳм раванд. Дидактикаи умумӣ масъалаҳои таълимро ба таври тому яқлухт меомӯзад ва асоси назариявии дидактикаи хусусиро ташкил медиҳад. Дидактикаи мактаби ибтидоӣ, мактаби миёна ва мактаби олии марҳилаи дидактикаи умумианд.

Дидактикаи хусусӣ услуби таълими ин ё он фанни мушаххас аст. Масалан, услуби таълими забон, услуби таълими риёзӣ, услуби таълими суруд ва ғайраҳо. Вобастагии дидактикаи умумӣ ва хусусӣ устувор аст, онҳо бе якдигар вучуд дошта наметавонанд. Дидактикаи умумӣ бештарини мисолҳоро аз дидактикаи хусусӣ мегирад.

Ҳамин тавр, дидактика як қисми педагогика мебошад ва доимо пеш меравад, бой мешавад ва мафҳумҳои худро дорост. Дидактика бо услуби фанҳои ҷудогона зич алоқаманд мебошад.

§ 17. Асосҳои илми дидактика. вазифаҳои дидактикаи муосир

Асоси методологии дидактика материализми диалектикӣ, ки қонуниятҳои аз тарафи одам маърифат қардани олами атроф, табиат, ҷамъият ва тафаккурро қушода медиҳад. Фаъолияти маърифатқунӣ муаллим, ҳонанда низ ба ин қонуниятҳо таъя мекунад. Донишҷанӣ қонуниятҳои материализм оид ба донишҷашавандагии ҷизҳои атроф имқоният медиҳад, ки маҷке таълимо дар инқишофи одам дуруст муайян намуа, дуринамои ташаққули шахсияти шоғирд ва раванди таълиму тарбияро ба нақша дароранд.

Агар муаллим ҳар қадар амиқтар қонуниятҳои инқишофи диалектикаро аз худ қарда бошад, ба ташқили қори таълим самараноктар таъсир мебахшад ва тавсияҳои онро пурмаҳсул амалӣ месозад.

Дидактика фанҳои психология, анатомия ва физиология, гигиена, услуби фанҳои алоҳидаи таълимо ба сифати асосҳои илми худ истифода менамоад. Психология қумак мерасонад, ки рафти андешаронӣ, ба хотирғирӣ, фаромӯшқунӣ, диққатнокӣ қамдиққатии ҳонандагон, ҳиссиёт, ба ваҷдоию қӯшишноқӣ ва қамқобилияти онҳоро фаҳмида амал қунем ва донем, ки маҳорату малақаи ҳониш, қобилият, сифатҳои шахсияташон бо қадом роҳҳо рушд меқунанд. Хулоса, ҳусусиятҳои инқишофи психикаро надониста назарияи маълумот ва таълимо аз ҷихати илмӣ асоснок намуадан имқоннопазир аст.

Донишҷанӣ дарача ва марҳилаи инқишофи биологии ҳонандагон низ аҳамияти қалон дорад. Масалан, мақтабиёни ҳурдсол аз наҷрасон бо ҳусусиятҳои анатомию физиолоғӣ фарқи қуллӣ доранд, ки муаллим ҳамеша бо назардошти онҳо қор мебарату инқишофи фикрӣ, маънавӣ ва қисмониашонро таъмин меқунанд.

Дар мақтаб риоя қарда шудани қоидаҳои санитарию гигиенӣ ба ҳониши ҳуби баҷаҳо мусоидат меқунанд.

Дар мақтаб фанҳои гуноғун таълим дода мешавад ва муаллимон услуби дарсдиҳии фанҳои худро бояд ҳуб донанд, вағарна вазифаи бо дониш мусаллаҳ намуадани ҳонандагон амалӣ намешавад. Аз ин ҷост, ки дидактика бо услуби фанҳои ҳусусӣ алоқамандии зич қарад.

Дидактика чун назарияи таълим ба омӯзиши таҷрибаи пешқадами муаллимону мактабҳо эътибори махсус медиҳад. Муаллимон ин таҷрибаро бо ёрии дидактика дар қору фаъолияти педагогӣ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Дар назди дидактикаи муосир вазифаҳои бузург истодаанд:

1. Ошқор сохтани қонуниятҳои умумии мазмуни маълумот ва муайян намудани стандарти (меъёри) давлатии маълумоти миёна, миёнаи касбӣ ва олии.

1 Қонуниятҳо, асосҳо (принсипҳо) ва равияҳои ҷараёни таълим баррасӣ, фаъолияти муаллиму талабаҳо, муносибат ва ҳамкориҳои педагогии онҳо мушаххас гардад.

2 Метод, тарз ва воситаҳои таълим, шаклҳои ташкили қори таълим таҳлил қарда роҳҳои нисбатан самаранокӣ онҳо пешниҳод шавад.

3 Тарз, воситаҳои инкишоф ва тарбияи мактабиин, фаъолияти маърифатҷӯӣ ва эҷодии онҳо зимни ҷараёни таълим ҳамчун яке аз вазифаҳои муҳим ба назар гирифта шавад.

4 Муҳимтарин вазифаи дидактикаи муосир тарбия, аз ҷумла тарбияи менталитет аст, ки пешопеши таълим қадам мезанад. Менталитет дар талаба ва муаллим симо, сурат, сифат, хусусияти миллатро ифода мекунад.

Маълум аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мактабҳои он барои инкишоф ва тарбияи хонандагон, тақмили раванди таълим шароити имкониятҳо ҳастанд. Вале онҳо на ҳамеша бо қордонӣ истифода мешаванд. Яке аз вазифаҳои дидактика иборат аз он аст, ки роҳҳо ва методҳои нави истифодаи имкониятҳоро дарёфт қунад.

Доир ба таъсири қори таълим ба ташаккули сифатҳои ахлоқию иродавии шахсият, тарбияи меҳнатдӯстӣ, фаъолиятнокӣ ва мустақилият дар хониш, тақомули шахсият, пайдарпайии маводи таълим, бурдани тадқиқотҳо аз роҳҳои асосии инкишофи дидактика мебошад.

Дидактика дар бобати бемайлон баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати қори таълим қорҳои зиёдеро қарда метавонад. Ҳар қарс дар бедор қардани майлу хоҳиши хонанда ба дониш, ба қори мустақилона қадаме ба пеш бояд бошад.

Фаъол қардонидани инкишофи умумии хонандагони қурдсол, пайдо қунонидани шароитҳои махсус қарои онҳо яке аз вазифаҳои

муҳимест, ки истифодаи мушоҳидаҳои бевоситаи табиат, иншоҳон бегона, таҷрибаи шахсии ҳуди бачагон, пайдарпай баён кардани маводи хонишноро тақозо мекунад.

Вазифаи дигаре, ки назди дидактикаи муосир меистад, ҷустуҷӯ кардани роҳҳои инкишофи тафаккури абстрактии хонандагон мебошад. Ин корро марҳила паси марҳила ба амал баровардан мумкин аст.

Яке аз роҳҳои тақмили раванди таълим ба вучуд овардани вазъи проблемавӣ дар шуури хонанда, ёд додани ҷустуҷӯи мустақилона, пурзӯр намудани диққати хонандагон ба донишгири ҳамаҷун омилҳои инкишофи фикри мебошад. Инчунин барои инкишофи фикри дар алоқамандӣ ҷорӣ намудани мазмуну услубҳои раванди таълим бо ҳиссиёти хонандагон аҳамияти махсус пайдо карда истодааст. Агар маърифати ҳиссиётҳои мактабиёро идора карда тавонем, омӯзиши онҳо ҷуқуртар, пурмазмун ва дастрастар мегардад.

Дидактикаи муосир бояд асосҳои истифодаи воситаҳои техникиро дар таълим қор карда барояд, ҷунки алҳол ҷиҳозонидани мактабҳо бо воситаҳои техникӣ ҳозиразамон, махсусан, компютерҳо бештар ба назар мерасанд. Аммо, мутаассифона, муаллимон тарзи истифодаи онҳоро ба таври зарурӣ наметоданд.

Ҳамин тавр, асосҳои илмӣ дидактика ва вазифаҳои онро доништан зарур аст. Ҳалли вазифаҳои дидактика дар бобати тақмили раванди таълим тақозо мекунад, ки завқу шавқи маърифатии хонандагон ривож ёбад, мотив-сабабҳои мусбати хониш бештар гардад, талаботашон ба дониш торафт афзояд. Таълими барномавӣ, ки қори мустақилонаи хонандагонро аз ҳар мавзӯ, фан дар назар дорад, дар ин ҷода мадад хоҳад кард.

Саволу супоришҳо барои тақдор ва қори мустақилона

1. Дидактика ҷист ва мафҳуми дидактика ҷӣ маъно дорад?
2. Қиҳо ба инкишофи дидактика саҳм гузоштанд?
3. Қадом услубҳои таълим мавқеи муаллимо дар раванди таълим дар солҳои аввали Иттиҳоди Шӯравӣ ба эътибор намегирифтанд?
4. Дидактикаи муосири тоҷик қадом марҳилаҳои инкишофро гузаштааст?
5. Дидактикаи умумӣ аз услуби фанҳои ҳусусӣ ҷӣ гуна фарқ дорад?
6. Вазифаҳои асосии дидактикаи муосирро шарҳ диҳед.

БОБИ 6 МОҲИЯТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

*Туро гарчи дошти ба гардун расад,
Зи донои дигар шундаи сазад.
(А.Балхӣ)*

§18. мафҳуми раванди таълим

Таълим – омӯзиш ё омӯзонидани насли наврас дар замонҳои қадим пас аз пайдоиши одамон ба вучуд омада, бо баробари инкишофи онҳо ривочу равнақ ёфтааст. Кӯдакон аз калонсолон тақлидкорона шикор, моҳидорӣ, сохтани олоти меҳнат, тарзи рафтор ва сухангӯиро ёд мегирифтанд ва оҳиста-оҳиста манзилгоҳ сохта, ба воя расида чун калонсолон узви баробархукуки авлод, қабила, гурӯҳҳо мегаштанд. Фарзандон намехонданд, вале фармоишҳои волидонро иҷро мекарданд.

Дар рафти меҳнату зиндагӣ одам қонуниятҳои табиатро фаҳмид, олоти меҳнатро тақмил дода, донишҳои худро бойтар гардонид. Таҷрибаи дигаронро низ омӯхта, бо таҷрибаи насли гузашта муқоисақунон хулосаҳо баровард ва низоми донишхоро ба вучуд овард, ки насли наврас тавассути таълим ҳамин донишхоро аз худ менамояд.

Одамон ҳар соҳаи ҳаёти худро ба фарзандон омӯзонид, наслшонро ба ҳаёти ҷамъият, ба меҳнату зиндагӣ омода месохтанд. «Дониш хоҳӣ – пурсон бош» -насихат меоданд ба фарзандон.

Таълим равандест, ки ниҳоят мураккаб буда, дарсдиҳӣ ва хониширо дарбар мегирад. Дар рафти таълим хонандагон ягон ҷабҳаи таҷрибаи ҷамъиятӣ-таърихии одамонро аз худ мекунанд, ки ифодагари мафкура, сиёсат, илм, ахлоқ, адабиёт, тарбияи ҷисмонӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Таълим имрӯз дар Тоҷикистони соҳибихтиёр мақсади барпо намудани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро пеш гузошта, баҳри он хизмат мекунад, ки ташаққули шахсияти комил, ҳамачониба инкишофёфта ба амал бароварда шавад.

Таълим фаъолияти якҷояи муаллим ва хонандагон мебошад. Фаъолияти муаллим дар бобати додани донишҳои нав - дарсдиҳӣ ва фаъолияти хонанда баҳри аз худкунии донишҳо - хониш номида мешавад. Муаллим ба манфиати ҷамъияту давлат кор мекунад, вай як қисми таҷрибаи одамонро, ки бояд хонандагон аз худ кунанд, ёд

медихад ва худ аз чихати одобу рафтор, донишу гуфтор намунаи ибрат аст. Ғайр аз ин, кори муаллим – дарсдиҳӣ талаб мекунад, ки вай ғанни худро хуб донад, маҳорати ташкили раванди таълиму тарбияро дошта бошад, бо услубҳои нави таълим шинос бошад, хусусиятҳои инкишофи фикрии кӯдаконро фаҳмад, имкониятҳои донишгирии шогирдон ва роҳҳои пайдо кунонидани сифатҳои ҳамидаи инсониро дар онҳо худ сарфаҳм равад.

Хониш раванди ғаболонаи маърифати талаба мебошад, ки дар рафти он қувваи фикрӣ, хусусиятҳои ахлоқӣ ва иродавии шахсияти ӯ зоҳир мегардад ва ташаккул меёбад.

Дарсдиҳӣ хониш бо якдигар зич алоқаманд мебошад. Ҳарчанд ки ҳар ду раванди ягонаи таълиму тарбияро дар мактаб ташкил медиҳад. Дарсдиҳӣ ҳамон вақт муваффақиятнок мегардад, ки инкишофу ғаболиятнокӣ, имконияту маҳорату дониши хонандагонро аз эътибор дур насозад.

Таълим ҳамчун намуди ғаболияти маърифатӣ. Ин назария эътироф гаштааст ва аҳамияти бузургеро дорост. Хонанда дар раванди таълим инкишоф меёбад, олами атрофро маърифат мекунад, яъне доништа мегирад. Маълум мешавад, ки хониш як намуди ғаболияти маърифаткунӣ аз тарафи талаба мебошад. Барои муаллим ҳам чунин аст. Вай донишхояшро дар вақти дарсдиҳӣ ва тайёри ба он чуқуру васеътар мекунад, чунки мазмуну услубҳои навро ҷустуҷӯи менамояд, мудом дар ин бобат андеша меронад, савияи маънавиёт, майлу ҳавас, талабот ва имкониятҳои шогирдашро бештар доништа мегирад.

Ғайр аз донишу дарсдиҳӣ намудҳои дигари маърифат низ ҳастанд. Илм, санъат, бозӣ, меҳнат низ ба одамони кӯмак мерасонанд, ки олами атрофшонро ба воситаи онҳо доништа гиранд. Чун намуди маърифат таълим назарияи материализми диалектикеро дар бораи доништашавандагии одам ба асос гирифтааст. Диалектика таълим медиҳад, ки олам аз материяҳо иборат аст, онҳо доимо дар ҳаракатанд, бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва дар инкишофанд. Одам ҳам олами атрофро маърифат карда инкишоф меёбад.

Маърифати одам чанд марҳилаҳо дорад. Якум, давраи маърифати ҳиссиётӣ, ки кӯдак дар бораи ҳодисаҳо чизҳои табиату ҷамъият тасаввуротҳо пайдо мекунад. Ҳар қадар ҳиссиёти кӯдак беишғар инкишоф ёфта бошад, вай дар синфҳои ибтидоӣ бо завқ меҳонад.

Марҳилаи дуҷум маърифати абстрактӣ аст, ки аз худ кардани низоми мафҳумҳоро дарбар мегирад. Дар ин марҳила таълими мактабӣ зарур аст, ки талаба тавассути мазмуни фанҳои алоҳида риёзӣ, кимия, физика, таърих ва ғайраҳо олами атрофро омӯхта маърифат намояд. Агар дар марҳилаи аввал ба воситаи ҳиссиёт чизҳо, дарёҳо, паррандаҳоро доништа бошанд, дар марҳилаи дуҷум, яъне дар маърифати абстрактӣ талабагон мафҳумҳо, қоидаҳо, теоремаҳоро маърифат мекунанд.

Маърифати конкретӣ ва абстрактӣ ба инкишофи фикрии хонандагон таъсири ҳархела мерасонад. Онҳо зиддиятро дар қори маърифаткунӣ ба вучуд меоранд. Як намуди фаъолияти маърифатӣ ба зарари дигаре шуда метавонад. Аз ҳамин сабаб муаллими синфи ибтидоӣ бояд бидонад, ки қадом фаъолият ба инкишофи фикрӣ мусоидат карда, барои бартараф сохтани камбудихо кӯмак расонида метавонад.

Марҳилаи олии маърифат низ вучуд дорад, ки дар асоси тафаккури абстрактӣ инкишоф ёфта, тасаввуроти хулосавии хонандагонро дар бораи олами атроф ҳосил мекунонад. Ин шакли маърифат ба ташаккули ақидаҳо, ҷаҳонбинӣ оварда мерасонад. Муаллими соҳибтаҷриба ҳам дар синфҳои ибтидоӣ ва ҳам дар синфҳои болоӣ барои ҳар марҳилаи маърифат вазифаҳои махсуси таълимӣ гузошта, инкишофи фикрии талабагонро дуруст ба роҳ меонад.

Таълим суръати инкишофи психики фарди хонандагонро метезонад. Кӯдак аз рӯзи таваллуд ба инкишоф сар мекунад. То мактаб омадан фаъолияти асосии вай бозӣ ва меҳнати рӯзгор буд. Сонитар ба зиндагиаш унсурҳои фаъолияти ҳониш ворид гардид.

Бо оғози ҳониш дар мактаб кӯдак ба олами донишҳо, мафҳумҳо, қонуниятҳо ворид мешавад. Дар муддати нисбатан кӯтоҳ вай донишҳои дар давоми асрҳо андӯхтаи одамонро аз худ мекунад ва ҳамин донишҳо инкишофи фикрии хонандагонро таъмин менамояд.

Кӯдаки имрӯз тавлид шуда аз ҷиҳати зоҳирӣ аз кӯдаки чанд аср муқаддам тавлид гашта фарқи қулӣ надорад. Лекин агар мактаби муосирро бача хатм кунад, бо фаҳмиши техника ва технология, ҷаҳонбинӣ аз ҳамсолони пештара фарқашро дидан хеле осон аст.

Таълим аз маърифати илмӣ тафовут дорад. Дар рафти таълим фаъолияти бозӣ, меҳнатӣ истифода мешавад. Хониш чунин маънӣ дорад, ки бачагон дониш гиранд, мундариҷаи фанҳоро аз худ намоянд. Дониш ба талаба хангоми бозӣ ҳамчун унсури ёрирасон лозим асту халос.

Дар фаъолияти меҳнатӣ бошад, нишондихандаи асосӣ натиҷаи меҳнат аст. Бе дониш меҳнатро иҷро наметавон кард. Дар рафти меҳнат дониш бойтар мегардад, сайқал меёбад.

Таълим аз маърифати илмӣ боз бо ҳамин хусусият фарқ мекунад, ки дар раванди таълим мақсади маърифат аз худ кардани маводи хониш асту бе фаъолияти меҳнатӣ иҷрояш муяссар намешавад.

Маърифати илмӣ ҳодисаю чизҳоро дар алоқамандӣ тадқиқ намуда, ба воситаи қонуниятҳоя донишҳои дар китобҳои дарсӣ ва дигар китобҳо қайдшуда нишон медиҳад. Олими ягон соҳа вақти маърифати илмӣ масъалаи тадқиқоти тавассути формулаҳо, теоремаҳо ва ё санҷишҳо меомӯзад.

Вазифаҳои раванди таълим. Олимон – педагогҳо се вазифаҳои асосии раванди таълимро муайян кардаанд: маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиядиҳӣ.

Вазифаи маълумотдиҳӣ ҳаминро талаб мекунад, ки мактабиён донишҳоро аз худ кунанд, дар онҳо маҳорату малакаҳои фаъолияти хониш ташаккул ёбад.

Вазифаи инкишофдиҳӣ пеш аз ҳама бояд пешрафт, инкишофи фикрии хонандагонро таъмин намояд. Як ё маҷмӯи донишҳо ба дараҷаи ҳархелаи инкишофи ақлӣ сабаб шуда метавонад, чунки қобилияти фикрӣ гуногун ва инкишофи ақлии хонандагон раванди ҳама мураккабу зиддиятнок аст. Фаъолияти хониш бояд ҳамеша баён баланд бардоштани дараҷаи инкишофи фикрии хонандагон хизмат намояд.

Вазифаи сеюми таълим тарбиядиҳӣ аст. Ин вазифа тақозо мекунад, ки фаъолияти хониш талабаро тарбия диҳад, дар ӯ ҳисси ватандӯстӣ, сифатҳои ахлоқӣ, ақидаҳо, эътиқод, ҳисси ҷебонписандӣ, интизомнокӣ, меҳнатдӯстиро парвариш кунад.

Фаҳмиши вазифаҳои раванди таълим мадад мерасонад, ки муваҷҷиби ҳавон хангоми кор вазифаҳоро аз эътибор дур накарда, мувофиқи мақсади равшан мунтазам ба ақл, ҳиссиёт, иродаи ҷаҳонӣ таъсир расонда, сифатҳои одаму одамгариро дар онҳо ҷида қунонад. Моҳияти раванди таълим дар ҳамин аст.

Ғараз аз омӯхтани илм чист?

Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,

Ки баҳри дафъи хаводис туро ба кор ояд-гуфта буд Абӯабдулло
Рӯдакӣ.

Мутафаккири бузург Абӯалӣ ибни Сино ба ин суол чунин
посух додааст:

«Агар хурд бошӣ, бузург ва номдор гардӣ. Агар муфлис бошӣ,
тавонгар гардӣ ва агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ»⁷.

Ҳамин тавр, моҳияти раванди таълим ягонагии дарсдиҳӣ ва
хониш аст. Вай фаъолияти ҳамкорию муаллим ва хонандагон
мебошад. Ба ин раванд муаллим роҳбарӣ мекунад. Ин роҳбарӣ
ба инкишофи талабагон нигаронида шудааст.

§19. Зиддиятҳои раванди таълим

Диалектика зиддиятҳои асосии инкишоф мешуморад. Назарияи
маърифати диалектикӣ зиддиятҳоеро ба раванди таълим хос
медонад, ки муборизаи онҳо сабаби пешрафти таълим мегардад.
Масалан, дар фаъолияти маърифатии одам байни ҳиссиёт ва
ақл. конкрет (мушаххас) ва абстракт, таҳлилу таҳхис зиддиятҳои
дохилӣ мавҷуданд.

Зиддиятҳои дохилӣ дар таълим ҳастанд, ки таълимро пеш
мебаранд, қувваи ҳаракатдиҳандаи он мебошанд. Масалан
зиддиятҳои раванди таълим дар илми педагогика хеле душвор ва
мураккаб маҳсуб мешавад. Зиддиятҳо дар таълим басо сершуморанд,
аммо мо чандтои онҳоро номбар мекунем.

Дар рафти таълим таҷрибаи башариятро пурра аз худ кардан
имконнопазир аст, чунки чунин маҷмӯи донишҳоест, ки касе дар
давоми умр фақат ба хондан машғул шавад ҳам, онро аз худ карда
наметавонад. Дигар ин ки ҳангоми хониши талабагон ҳам илму
техника, истехсолоту фарҳанг ривоҷ ҷарда такмил меёбанд. Аз
ҳамин сабаб аст, ки ҳамеша шахси омӯзанда аз рӯи ҳаҷму амиқии
донишҳову таҷрибаи башарият пештар меравад.

Зиддияти байни ҳаҷми донишҳои ҷамъиятӣ-таърихӣ ва ҳаҷми
донишҳои азхудкардаи хонанда вучуд дорад. Ин зиддият боиси
такомули мунтазами мазмуни маълумот мегардад. Мекӯшанд, ки
ба хонандагон аз таҷрибаи ҷамъиятӣ-таърихӣ бештар донишҳо
диҳанд, ҳарчанд медонанд, ки ба хонандагон ҳамаи донишҳои
ғункардаи одамро додан имконнопазир аст. Аммо кӯшиши
наздик намудани маълумоти мактаб ба дараҷаи пешрафти ҷамъиятӣ-

техникии замон омилҳои доимии ҳаракатдиҳандаи дигаргуншавии мундариҷаи таълим, ҷустуҷӯи услубҳо, усулҳо ва ташкили корҳои нав мебошанд.

Зиддияти дигар байни фаъолияти маърифатии фардӣ хонанда ва маърифати ҷамъиятӣ-таърихӣ ба ҷашм мерасад. Ба ҷои шаклҳо, услубҳои маърифат, ки хонанда медонад, шакли услубҳои маърифати наву душвортарро бояд аз худ намояд. Ҳалли ин зиддият суръат ва дараҷаи инкишофи ақлии хонандаро муайян месозад. Ҳар маводи хониш, ки аз ҷиҳати ҳаҷму мазмун яхела аст, дараҷаҳои гуногуни инкишофи ақлиро дар хонандагон пайдо кунонида метавонад.

Алҳол фанҳои таълимӣ ва барномаҳо аз маводи камаҳамияти дуҷумдараҷагӣ озод карда, ба ҷои онҳо донишҳои ба хонандагон дастрасу муфид, осонфаҳм дохил карда мешаванд.

Инчунин зиддияти байни дараҷаи инкишофи талаба ва вазифаҳои хониш, ки дар рафти таълим гузошта мешаванд, ба назар мерасанд. Ҳамин зиддиятро олими рус М.А. Данилов (1899-1973) муайян ва асоснок кардааст.

Агар вазифа имкониятҳои маърифатии кӯдакро ба назар нагирад, душвор бошад, он бо меҳнати зиёд иҷро карда мешавад ё умуман иҷро карда нахоҳад шуд. Дар чунин ҳолат завқи хонанда ба хониш коста мегардад. Агар вазифаи хониш сода бошад, ба инкишофи ақлонии хонанда мусоидат намекунад, чунки бе сазо кӯшиш, бе истифодаи ақл ва қобилият иҷрояш муяссар намешавад.

Назарияи таълим бояд роҳҳои вазифагузориро дарёфт кунад, ки онҳо завқи рағбати хонандаро ба хониш бештар гардонад ва ба инкишофи фикрӣ таъсире бахшад. Вазифаи дуруст гузошташуда фаъолияти талабаро зӯртар мекунад, донишгириашро хубтар намуда, инкишофи ӯро метезонад.

Дар кори таълим ҷанд зиддиятро дидан мумкин аст, ки ба дарсдиҳии муаллим ва хониши мактабиён таъсир мекунад. Зиддияти байни фанҳои таълимӣ ва илмӣ ҳамноми он, байни донишҳои муаллим ва маводи хониш, ки дар синф баён мекунад, байни донишҳои педагогӣ ва маҳорати истифодаи онҳо дар фаъолияти амалӣ, байни тарзҳои донишро аз худ кардани хонанда ва тарзҳои истифодаи он дар китоби дарсӣ ва ғайраҳо аз ҷумлаи зиддиятҳои маълум мебошанд.

Ҳамин тавр, донишҷони зиддиятҳои имкон медиҳад, ки раванди таълим дуруст ба роҳ монда шавад ва инкишофи хонандагон мувофиқи нақша идома намояд.

§20. Давраҳои азхудкунии донишҳо

Хусусиятҳои азхудкунии донишҳои аз тарафи хонандагон мукамал падоништа, ба кори маърифати онҳо мохирона роҳбарӣ кардан мумкин нест. Ҳар муаллим бояд давраҳои асосии азхудкунии донишҳои бидонад.

Давраи I – идрок буда, инъикоси чизҳои дар шуури талаба нишон медиҳад ва кори мақсаднокӣ маърифатӣ мебошад. Ҳамаи чизҳои атрофро не, балки баъзеи онҳо мувофиқи хоҳиши худ идрок мекунад. аз ин ҷост, ки бояд пеш аз ҳама, ба хонандагон мавзӯро бигӯем то бидонанд, ки чиро меомӯзанд. Наздашон вазифа гузошта, онро шарҳ додан лозим аст. То ба вазифаи хониш кӯдаконро ошно накунем ва нафаҳмонем, ки чӣ бояд кард, бо маводи таълимӣ онҳоро шиносонидан нораवост.

Баъд аз мушоҳидаи талабагон ҳуди чизҳо ё сураташон, ҳодисаҳо, таҷрибаҳои оддитарин пешниҳод гардонидани мешавад.

Давраи I бо ҳамин анҷом мепазирад, ки талабагон дар хусуси ҳодисаҳо тасаввурот ҳосил карда вазифаи худро сарфаҳм мекунанд.

Давраи II – фикр карда баромадани маводи хониш аст. Аз донишҳо ба воситаи таҳлил фикри асосӣ, мафҳумҳои ҷудо карда, аломатҳои онро фарқ мекунанд. Мисолу далелҳои иловагӣ оварда мешаванд. Дар ин давра дар дониши хонанда низоме ҳосил мегардад, ӯ унсурҳои асосӣ, дуҷумлараҷагӣ ва иловагиро дар донишаш мефаҳмад. Дурустии донишҳои ба воситаи такрор ва ё рафтори эҷодӣ, яъне овардани мисолу далелҳо асоснок мекунад ва исбот менамояд. Баъзан хонанда донишро нафаҳмида, фикр накарда ҳам дар хотир нигоҳ медорад.

Давраи III – ба хотиргири ё мустаҳкамкунӣ аст. Донишро мулдати тӯлонӣ нигоҳдорӣ бояд кард. Акнун бо ёри машқҳо, корҳои мустақилона ва эҷодӣ вақти фаъолияти хонанда дониш мустаҳкам мешавад. Мафҳумҳо, қоидаҳо, маводи назариявӣ тавассути машқҳои ҳархела такрор мегардад. Аломатҳои мафҳумҳо, қоидаҳо, теоремаҳо, қонунҳо беҳтар хотирмон мешаванд. Муҳимаш он аст, ки хонандагон машқҳои фаҳмида иҷро намоянд. Баъзан матнҳои фикр накарда рӯйбардор мекунанд, супоришҳои

бе хохиши амики қоидаву мафҳумҳо ба иҷро мерасонанд. Мисол мебарем. Дар дарҳои меҳнат, расм ва суруд хонадагон амали муаллимо дида, тақдиркорона супоришро иҷро мекунанд, ки аз рӯи ғудани давраи дуҷоми азҳудқунии донишҳо, яъне набудани фикр карда баромадани донишҳо гувоҳӣ медиҳад.

Муаллимони пешқадам барои мустаҳкамкунӣ ва инкишофи хоҳираи шогирдон шеърҳо, матнҳо аз бар мекунанд, талаб мекунанд, ки маъноӣ матнро нақл кунанд ва ё иншо нависанд.

Дар охири давраи сеюм талабагон маводи назариявиро меомӯшанд, аз онҳо вақти иҷрои машқҳо, ҳалли масъалаҳо, исботи теоремаҳо истифода бурда метавонанд, яъне дар онҳо маҳорату малакаҳои дониш ба вуҷуд меояд.

Давраи IV – ин истифодаи донишҳо, маҳорату малакаҳо дар фаъолияти амалӣ мебошад. Ҳангоми кор дар замини назди мактабӣ, дар устохонаҳо ва лабораторияҳо, инчунин кор дар раванди таълим ба трактор, дастгоҳҳо ва монитори дигар донишҳоро хонадагон дар амалия санҷида метавонанд.

Дар ин ҳола корҳои берунамактабӣ ва берунасинфӣ низ аҳамиятнок мебошад.

Минбаъд алоқаи таълимро бо фаъолияти амалии хонадагон мустаҳкам бояд кард, зеро ин кор ба тапаққули сифатҳои ахлоқӣ, тарбияи завқу ҳаваси хонадагон ба дониш имкониятҳоро фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, ҳар давраи азҳудқунии дониш – идрок, фаҳмидаи, дар амалия истифода кардани он барои хонада зарур аст ва ҳар давра вазифаи худро дорад, ки муаллиму хонада дар ҳамкорӣ иҷро мекунанд.

§21. Мотивҳои хониши мактабӣ

Мотивҳо (сабабу мақсадҳо) – и хонин ба раванди таълим таъсири назаррас мебахшад. Аз фанни равоқиносӣ мебарем, ки мотив шахро ба иҷрои амале водор месозад. Муваффақият ва нобаробарӣҳои хонадагон ба мотиви хонинашон марбут аст. Мотивҳо мусбат, бетараф ва манфӣ шуда метавонанд.

Сабаби қунии ба донишгирӣ, ба баҳои хубу аъло хондан, савоби таҳсину офаринҳои волидон ва муаллимон таътир, соҳнодхиром будан дар байни ҳамсолон, соҳиб таътир ба касбу ҳунар, меҳнатдӯстӣ, ҳисси ватанпарастӣ, тақдиркорӣ ба муаллимон, таҳримонҳо, идсаи шахсӣ мотивҳои мусбат мебошанд. Чунин

мотивҳои хониши талабагонро дар оянда инкишоф дода, боз ҳам устувортар гардонидани муаллимону волидон зарур аст.

Дар ҳаёти хонадагон мотивҳои ҳам вомехӯранд, ки ба раванди таълим таъсири ҳалкунанда надоранд. Мисол меорем. Талаба майл ба варзиш дорад ва ба он шугл меварзад. Ин машғулият ба хонишан на таъсири мусбат ва на таъсири манфӣ мерасонад. Чунин мотивҳоро бетараф ҳисоб мекунанд. Бозиҳо бо ҳамсолон вақти зиёди мактабиёни хурдсолро мегирад, онҳо тамошои филмҳо ва намоишҳои симоро дӯст медоранд, чизҳои ҳархела месозанд, ба парвариши гулҳо паррандаҳо машғул мешаванд, сурат мекشанд, суруд мехонанд ва ғайраҳо, ки аз ҷумлаи мотивҳои бетараф ном бурдан ҷоиз аст.

Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки мотивҳои бетарафи хонадагонашро донанд ва суботкорона барои ба мотивҳои мусбат мубаддал гардонидани онҳо кӯшиш ба харҷ диҳад.

Дар хонадагон мотивҳои мавҷуданд, ки ба кори азхудкунии донишҳо, ба завқу шавқи хониш ва муносибаташон ба мактаб таъсири манфӣ мебахшанд. Набудани хоҳиш ба хонин, пеш бурда натавонистани кори хониш, дуруст ба роҳ монда натавонистани кори хониши худ, ақибмонӣ дар хониш нафаҳмидани ҷи будани донишу маҳорату малакаҳо, беинтизомӣ, ба таъсири бадӣ рафikon афтидан ё вазъи нгувори оилавӣ аз мотивҳои манфӣ мебошанд.

Сифати насти кори муаллим, ҳурмат накардани шахсияти хонада ҳам метавонад муносибати манфиро нисбати хонишу дониш ирӣ дар мактабиён ба вуҷуд орад, ки натиҷаи сусти шудани пешрафт ва дониши сатҳии хонадагон хоҳад гашт. Мотивҳои манфӣ инчунин ба рушди ахлоқии шахсияти шоғирдон таъсири манфӣ мерасонанд. хонадагон худро ба қатори бадхонҳо ва миёнахонҳо шумил намуда, баҳри ислоҳи камбудихояшон дар хонин, такмили малакаи кори хонишу сифатҳои ахлоқии худ фаъолона амал намекунанд.

Дар чуни ҳолат ба муаллим лозим меояд, ки мотивҳои манфиро ҳеч набонад, то ба дараҷаи мотивҳои бетараф бардорад ва минбаъд илоҷе ёфта ба мотивҳои мусбат табдил диҳад... дастгирӣ ва кӯмак ба шоғирд дар бобати боварӣ ҳосил кардан ба қувваи худ ўро мадади ори муаллим хоҳад намуд, чунки ягон хонада ҳеч гоҳ дар сафи бадхонҳо шудану буданро намехоҳад.

Мотивҳои мусбат вақти фаъолияти хониши хонанда ба вучуд омада инкишоф меёбад. Бинобар хамин агар муаллим завқи шоғирдонро дар синфҳои ибтидоӣ ва мактаби асосӣ ба донишириӣ беҳтар созад, муваффақиятҳои хониш афзунтар шудан мегирад.

Ҳамин тавр, истифодаи методҳои нави таълим, ба вучуд овардани вазъи проблемавӣ, ташкили машғулиятҳои амалӣ, экскурсияҳо, мушоҳидаҳо ва корҳои беруназсинфӣ фаъолиятнокии хонандагонро ба дараҷаи баландтар мебардорад ва ташаккули мотивҳои устувори мусбатро дар онҳо қувватнок мегардонад.

Савол ва суноришҳо барои кори муस्ताқилона

1. Таълим ба инкишофи фикрии кӯдак чӣ гуна таъсир дорад?
2. Хусусиятҳои раванди таълимро баён карда, чун шакли кори маърифатӣ онро шарҳ диҳед.
3. Қадом вазифаҳои раванди таълимро медонед?
4. Давраҳои азхудкунии донишхоро аз тарафи хонандагон номбар кунед.
5. Мотивҳои хониш дар инкишофи фикрии хонандагон чӣ гуна аҳамият дорад?

БОБИ 7. УСУЛҶОИ ТАЪЛИМ

*Ақлҳоро ақлҳо ёрӣ диҳад
(Ҷалолиддини Румӣ)*

§22. Мафҳуми қонуниятҳо ва усулҳои таълим

Маълум аст, ки чанд сол қабл дидактика гӯянд, як қисми педагогикаро, ки назарияи таълим ва маълумотро меомӯзад ва таълиқи мусаллаҳ намудани шогирдонро бо дониш, маҳорату малакаҳо мефаҳмиданд. Акнун бошад, мафҳуми дидактика инкишофу тарбияро низ фаро мегираду таълим ба онҳо мададрасон мебошад, зеро бе дониши илмӣ инкишоф ва тарбия шуда наметавонад. Аз хамин сабаб мафҳумҳои мазмуни маълумот, раванди таълим, усулҳои таълим (асосҳои омӯзиш), услубҳои таълим, низоми таълимиро низ категорияҳои дидактика меҳисобанд.

Таъкиди раванди таълиму тарбия, омӯзиш ва нараварии қоида ва қонунҳои хосро дорост, ки дар хусуси онҳо дар китобҳои дарсии педагогика фикрҳои мухталиф баён гаштаанд. Масалан, Я.А. Коменский дар таълим қоидаҳои ба табиат шабех будани таълиму тарбия, аз наздик ба дур, аз маълум ба помаълум ва ғайраҳо асоснок карда буд. Қоидаҳо ва усулҳои таълим аз қонуниятҳои дидактика бармеоянд, ки мавҷудияти қонуниятҳои эриши дидактика дар китобҳои нав қайд карда шудааст:

1. Қонуни вобастагии иҷтимоии мақсаду мазмун ва услуби таълим.
2. Қонуни таълими инкишофпазир ва тарбиядиҳанда.
3. Қонуни яқлухтӣ ва томияти чараёни таълим.
4. Қонуни ягонагӣ ва алоқамандии назария ва амалия.
5. Қонуни ягонагӣ ва вобастагии таъкиди фаъолияти таълими фардӣ ва дастҷамъӣ.
6. Қонуни вобастагии таълиму тарбия ва хусусиятҳои фаъолияти талабагон.

Ҳамин қонунҳо талабу дархостҳои ҷамъиятро писбат ба қори омӯзиш ифода месозанд, ки таълиму тарбия ба онҳо тақия мекунад, устувор метардад, яъне сугунҳое мебошанд, ки чараёни таълимиро ба низом дароварда, наздан мақсад метузоранд, алоқамандӣ, пайвастагии унсурҳои онро таъмин мекунад.

Усули илмӣ будани таълим маънои онро дорад, ки муаллим бояд роҳҳои сарфаҳм рафтани шоғирдонро ба мафҳумҳои илмӣ ҷустуҷӯӣ карда ёбад.

Усули илмӣ будани таълим бо усули дастрасии он алоқаи зич дорад. Азҳудкунии донишҳо, ташаккулдиҳии маҳорату малакаҳо ҳамон вақт ба хонанда дастрас мешавад, ки бо дараҷаи инкишофу таҷрибаи ҳаёти ва донишҳои пештар андӯхтаи хонанда алоқаманд карда шавад. Ҳамин гуна алоқа вучуд надолта бошад, донишҳо дастнорас ва нофаҳмо мемонад. Бинобар ҳамин ба муаллим лозим аст, ки пешакӣ шоғирдонро ба қабули донишҳои нав тайёр намояд, чунон ки деҳқон аввал заминро тайёр карда баъд донани кишт мекунад.

Чизҳо ва ҳодисаҳои олам ҳамеша ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд. Байни ҷанҷҳои таълимӣ, донишҳо низ алоқа ҳаст. Дониши хонанда як ҷузъи таҷрибаи одамон аст, аз ҳамин сабаб ҳама гуна дониши навро бо дониши андӯхтаи хонандагон найбастан душворӣ надорад. Я.А.Коменский дар «Дидактикаи бузурӣ» маслиҳат додааст, ки барои дастрасии таълим шоғирдонро аз наздик ба дур, аз осон ба мушқил, аз маълум ба номмаълум бурдан даркор аст. Бо ҳамин роҳ донишҳои наву пешгара як раванди инкишоф хоҳад шуд.

Идда аз хонандагон дониши навро ба хогир мегиранд, вале ягон чизи ба он алоқа донитаро ба ёд намеоранд. Чунин азҳудкунии яъне фикр накарда ёд кардани мавод, усули механикӣ мешавад. Қисми дигари хонандагон алоқаи дониши навро бо пешгара ёфта нагавоништа, нақле эзоҳи муаллимро бо душвориҳо мефаҳманд, ки сабаби дастрасии ками маводи таълим мегардад. Ба назари гурӯҳи сёюми хонандагон чунин менамояд, ки аллакай чизҳои шарҳдолаи муаллим ба онҳо маълум аст. Масалан, агар муаллим дар хусуси фаслҳои сол ҳарф занад, мепиндоранд, ки донишҳо барояшон маълуманд ва мавзӯи нави дарсро диққат надода мешунаванд ва барои азҳудкунии мазмуни нав кӯшиши зоҳир намекуянд ва агар хонандагон сарфаҳм раванд, ки донишҳои нав оқибат ба натиҷаи ҳамон мазмуни барояшон маълум аст, баёни муаллимро осонтар азҳуд менамоянд, чунки дониши нав писбатан дастрасару фаҳмотар мешавад.

Агар муаллим хусусиятҳои алоқаманд гардонидани мавзӯи навро бо донишҳои пешгараи шууронаи хонандагон донанд, дараҷаи дастрасии донишҳоро дар фаъолияти ҳониши хонандагон баланд мебардорад.

Донишҳои нав дар хонанда муҳокимарониҳо. исботи фикр. шаклҳои нави тафаккурро низ пайдо мекунанд. Дастрасии таълим ба он вобаста аст, ки донишҳои нави азхудкардашон ба шаклҳои кори тафаккури хонандагон, ки доранд ва таънакул ёфта истодаанд, чӣ таъсире мерасонад. Ҳолатҳои барои муаллим ва талаба душвороварде мешаванд, ки мазмуни нав амалҳои нави тафаккурро меҷӯяд. Талаба бо кӯмаки муаллим тарзҳои нави муҳокимаронӣ, кори амалиро меҷӯяд. Масалан, ҳалли мисоли масъалаҳои бо тарзи дигар, ҳаракати узвҳои баданро вақти машқи ҷисмонӣ, истифодаи олотӣ навро дар дарси меҳнат ва ғайраҳо меёбад. Дар ин ҳусус шоир хеле хуб гуфтааст:

Илмат ба амал чу ёр гардад,

Қадрӣ ту яке ҳазор гардад.

Ҳамин тавр, усули дастрасии таълим вазифа мегузорад, ки донишҳои нав бояд ба донишҳои таҷрибаи пешгараи хонандагон таъна намуда, ба испрафт ва дараҷаи баландтари инкишоф расидани онҳо мусоидат кунад. Вагарна таълим ва усулҳои он дастнорас шуда суде намеоваранд.

Усули муназзамӣ ва пайдарпай дар таълим.

Дар кори таълим низоми муайян – муназзамӣ зарур аст, то ки вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда иҷро гарянд. Муназзамӣ дар таълим дар асоси қонунҳои инкишофи олами атроф ба вучуд омадааст. Дар олам ҳамаи чизҳо ва ҳодисаҳо мувофиқи низоми муайян дар инкишофанд. Инкишоф ин ҳаракати бетартиби чизҳо дар вақту фазо набуда, балки қонунҳои худро дорад.

Аз ин ҷост, ки мавҷудияти низом дар олами воқеӣ зарурият пайдо кунандааст. Дар таълим ҳам бояд низом бошад, зеро таълим инъикоскунандаи олам дар майнаи одам мебошад он дар маводи омӯзиш ифода мегардад ва низоми кори омӯзишро муайян кардааст.

Низоми омӯзиш аз мантики илм сарчашма мегирад. Агар муаллим ба маводи таълим аз ҳамин нуқтаи назар баҳои дуруст надиҳад, фикру ақидаҳои боварибахшӯ мустақил набояд, ба мисли мошинҳои электронии ҳисоббарор фақат ахборотрасон шуда мемонад.

Ҳар маводи таълим мешавонад ба инкишофи фикрии хонандагон таъсири ҳархела расонад. Ин ба низоми баъни муаллим вобаста

аст, яъне муаллим ба назди худ чи вазифасро гузорад, ба иҷрои он сайъ мекунад.

Барномаи таълим донишҳои назариявӣ ва амалиеро дар бар мегирад, ки хонанда онҳоро бояд аз худ намояд. Маводи таълим як ҷузъи низоми донишҳои илмист, ки аз баҳри беҳалу канори ягон илм ба барнома дароварда шудааст ва дар байни донишҳои бисёри илм мавқеи муайяне ишғол кардааст.

Муназзамӣ дар таълим назардошти хусусиятҳои синнусолии психикии хонандагонро низ зарур мешуморад.

Ҳозир дар замони ислоҳоти кори мактаб ба тақмили маълумоти ибтидоӣ эътибори махсус дода мешавад. Мазмуни низоми баёни муаллим дар дарс дигаргунӣ металабад. Хонандаи синфи ибтидоӣ на фақат мазмуни дарсро ба хотир гирад, балки вазифаашро мушаххас фаҳмаду роҳҳои иҷроӣ онро ҷустуҷӯ кунад. Барои ҳамин баёни муаллим асосан ба он равона карда мешавад, ки дар ҳар хонанда фаъолиятнокӣ донишгирӣ, сохтори муайяни фикру ақида, амалҳои мантиқӣ ташаккул ёбанд, зеро ин сифатҳо барои азхудкунии донишҳо хеле заруранд.

Ҳангоми нақли муаллим дар дарс ақли хонанда инкишоф меёбад, он набояд яктарафа инкишоф кунад, чунки ин инкишоф басо мураккаб аст. Барномаи таълим доираи донишҳоро барои хонанда муайян мекунад, лекин ҳадду ҳудуди инкишофи ақлиро нишон намедихад. Агар низоми баён аз тарафи муаллим ҳаматарафа фикр ва асоснок карда шавад, чун омилҳои муҳим ба инкишоф таъсири судбахш хоҳад расонд.

Мавҷуд будани муназзамӣ дар дониши хонандаи хурдсол ба он мусоидат намояд, ки ӯ пайдарпаиро дар фикрронӣ риоя намояд ва фикраш асоснок бошад.

Хулоса, дар кори мактаб, дар омӯзиши фанҳо, бобҳо ва мавзӯҳо талаботи муназзамӣ ва пайдарпай муназзам риоя мешавад. Муаллимон дар амалиёт, суҳанронӣ ва пешниҳоди талабҳо ба талабагон иҷроӣ қоидаҳои усулҳои муназзамӣ ва пайдарпаиро таъмин месозанд.

К. Д. Ушинский моҳияти ин усулро борҳо таъкид карда, хеле хуб қайд намудааст, ки дониши номуназзам анбори пурро мемонад, ки аз он соҳибаш ҳам чизи даркориро ёфта наметавонад.

Усули шууронагӣ ва фаъолиятнокӣ дар таълим. Ин усул аз муҳимтарин усулҳо буда се талаби асосӣ — фаҳмиши шууро-

наи маводи хонини, муносибати шууроно ба маъшулиятҳо ва таълиқи фаъолиятнокиро дар кори донишгирӣ ба назди таълим мегузояд.

Пеш аз ҳама, бояд ба хонандагон вазифаҳои донишгирӣ фаҳмонда шавад. Агар онҳо вазифаашонро дар кори хонини дарк накарда бошанд, мазмуни навро шууроно азхуд намекунанд. Чунки дар бораи роҳҳои иҷрои вазифа андеша намеронанд, аз даҳони муаллим мавзӯро шундида ба хотир мегиранд. Хонандагон вазифаашонро нафаҳманд, маводи навро бо дониши донишгоҳи алоқаманд қарда наметавонанд ва дар натиҷа ба суи таълиқи шууронони донишгирӣ – аз ёлқунии қориёна ё маҳаникӣ меравад.

Баъзан хонандагон маводро аз китоби дарсӣ ва ё нақли муаллим қисман ёд мегиранду ба назария эътибори дарқорӣ намендиҳанд. Далелҳои қудогоноро медонанду ҳалос. Агар онҳо дар бораи мавод фикр кунанд, таносуби донишҳои назариявӣ ва далелҳо ба вучуд меояд. Бояд онҳо фаҳманд, ки далелҳо бе назария қалтру қиммат надорад. Назария низ бе далелҳо вучуд дошта наметавонад. Агар назария ва далелҳо асоснок нагашта бошанд, дар шуур аз ҳамдигар қудо, аз ҳаёт дур бошанд, аз хотир тез фаромӯш мешаванд.

Усули шууроногии таълим талаб мекунад, ки қоидаҳо доништа хонанда бояд онро шарҳ дода тавонанд, аз рӯи дониши нав маъсалаҳоро ҳал кунад, маълумҳо иҷро намояд, мустақилона дониши навро истифода барад, роҳҳои бой ғардонидани он донишҳоро биёбад.

Барои шууроно шудани донишҳо майлу ҳаваси хонандаро ба омӯзиш бедор қардан аз шартҳои асосист.

Ҳамин майлу ҳавас набошад, хонанда ба маводи дарс диққат намендиҳад, беинтизомӣ зоҳир менамояд ва ин сабаби шууроно нагафтани таълим мегардад.

Мотивҳои хонини низ боиси донишу фаҳмиши шууроно шуда метавонад. Бинобар ин доништани мотивҳои хонини хонандагон ва ба онҳо таъсирирасонии муаллим дар фаъолияти ҳаррӯза ҳеле муҳим аст.

Шууроногии баланд дар таълим ба фаъолиятнокии маърифати хонандагон оварда мерасонад. Хонандае, ки дониш дорад, дар маърифати олами атроф, дар омӯзиш фаъол аст. Фаъолиятноки дар омӯзиш имкон медиҳад, ки хонандагон маводи таълимро сарфаҳм рафта азхуд намоянд. Педагогҳо наҷд дараҷаи фаъолиятнокии хонандагонро дар донишгирӣ муайян қардаанд:

1 Дараҷаи хеле баланд. Хонанда аълохон аст. Меҳнатдӯстӣ, талаботи рӯзафзун ба дониш аз хислатҳои уст, ки муаллим барои ташкили кори хонишаш кӯмакрасон ва маслиҳатгӯ мебошад.

2 Дараҷаи баланд. Зери роҳбарии муаллим хонандагон ғаълолона меҳонанд. душворихои хонишро бартараф месозанд, устуворона барои донишгири қор мекунанд.

3 Дараҷаи миёна. Хонандагон барои азхудкунии донишҳо мекушанд, вале аз сабаби кам будани қобилият, кӯшишу гайратнокӣ, сусти системаи асаб ва гайраҳо кори хонишро монда, ба дигар корҳо мегузаранд.

4 Дараҷаи паст. Диққати хонанда парешон аст. Вай муддати тӯлонӣ ба шарҳу эзоҳи муаллим, ба мазмуни китоб, машғулияти амалӣ эътибор дода наметавонад, мустакилона суфт кор мекунад. Аммо аксарияти миёнахонҳо вазифаашонро мефаҳманд ва барои иҷрои вазифа кор мебаранд.

5 Дараҷаи хеле паст. Хонини ғаълолияти асосии хонанда намуздааст. Вай маводро аз рӯи талаботи муаллим, падару модар ва дигарон меомӯзад. Ба дигар корҳо банд мешавад, ки бо хониш алоқа надорад. Чунин хонандагон сусту бадхон мебошанд.

Муаллимони соҳибтаҷриба дар рафти кори бисёрсола исбот кардаанд, ки ғаълолиятнокии аксарияти хонандагонро тавассути истифодаи воситаҳои гуногун, кори мунтазам то ба дараҷаи баланд расонидан имконпазир мебошад.

§ 24. Усули аёният дар таълим

Ин усулро Я.А Коменский асос гузошта, «қоидаи тиллоӣ» номида буд. И.Г. Песталоттси дертар усули аёниятро ба воситаи асосии таълим мубаддал гардонд. К.Д. Ушинский навишта буд, ки кудак ба воситаи образҳои маълум фикр мекунад, аз хамин сабаб таълим ба маърифати ҳиссиётӣ шартӣ зарурии таълим мебошад.

Аҳамияти аёниятро дар шакли мӯъҷаз зарбулмасали «Шунидан кай бувад монанди дидан» ифода намудааст. Дидактикаи муосир алоқамандии тафаккури ҳиссӣ ва абстрактиро бо таври илмӣ софӣ сохта, аёниятро воситаи муҳимтарини алоқаманд намудани раванди таълим бо ҳаёти воқеӣ дар шуури хонанда мешуморад.

Аёният дар таълим гуфта ташкили кори ҳиссиёти хонандагонро дар донишгири мефаҳманд. Ин чунин маъно дорад, ки хонандагон онҳамин воқеоро бо ёрии ҳиссиёт дар шакли эҳсосот, идрок, тасаввурот, тафаккури мушаххаси образӣ қабул мекунанд. Хамин

чиз барои инкишофи хонанда аҳамияти бузург дорад. Талаба бо ёрии аёният дар хусуси ҳайвоноту растаниҳо, мусиқӣ, меҳнат ва рӯзгори одамон тасаввуроти нав пайдо менамояд, ки сабаби инкишофи маълумоти умуминаш мешавад.

Ҳиссиёт инчунин чун воситаи ёрирасони азхудкунии мафҳумҳо, қонуну қоидаҳо, назария хизмат мекунад. Пас аз он ки хонандагон мафҳумҳоро доништа гирифтанд, образҳои ҳиссиёти чун чизҳои нодаркор фаромӯш мешаванд. Мисол меорем. Дар синфи як бо чӯбчаҳо ҳисоб карданро ёд медиҳанд. Вақте ки хонанда олами ҳисобкуниро азхуд кард, рақамҳоро бе чӯбчаҳо ҳам ҳисоб мекунад. Хуллас, ба эътибор гирифтани ҳиссиёти маърифаткунии хонандагон имконият медиҳад, ки таълим бомуваффақият пеш бурда шавад.

Маҳз ба мақсади инкишоф додани ҳиссиёти донишгирии хонандагон дар раванди таълим (омӯзиш) воситаҳои аёни кор фармуда мешавад. Намуди чизҳо, ҳодисаҳо, хислати онҳоро ба сурату расмҳо, схемаю диаграммаҳо, дар шакли хӯса, филмҳо ва ғайраҳо пешниҳод кардан мумкин аст. Дидани чизҳои мазкур донишҳои хонандагонро аниқу васеътар гардонда, завқашонро ба дониш бештар менамояд, фаъолияти фикриашонро сабуктар месозад. Ҳоло дар мактабҳо аз ҳар фанни таълимӣ аёниятҳои сершумор тайёр карда шудаанд. Ба воситаҳои техникаи замонавӣ: кино, телевизион, проекторҳо, диапозитивҳо, кодоскопҳо, компютерҳо ва ғайраву ҳоказоҳо лаҳзаву ҳолатҳо, ҳодисаҳо, алоқамандии чизҳо намоиш дода мешаванд, ки доираи назар ва тасаввуроти хонандагонро вусъат мебахшанд. Ба муаллимон зарур аст, ки тарзи истифодаи воситаҳои зикршударо омӯзанд ва дар кори таълим пурсамар истифода кунанд.

Умуман ҳамаи асбобҳои аёниро ба чанд гурӯҳҳо тақсим намудан ҷоиз аст. Ба гурӯҳи якуми аёният ҳуди ашёҳои табиӣ, ҳодисаҳои дохил мешаванд, ки дар синф истифода шуданашон мумкин аст. Минералҳоро растаниҳо, ҳайвоноту паррандаҳои хурду ҳашаротҳо аз ҷумлаи онҳоянд.

Афзалияти ҳамин гурӯҳи аёният дар он аст, ки алоқаи хуби назария ва ҳаётро таъмин мекунад. Ба гурӯҳи дуюми воситаҳои аёни тасвири ашёву ҳодисаҳоро дохил мекунанд. Ҷои ашёҳои табииро дар ин маврид хӯсаҳо, сурату расмҳо ва ғайраҳо мегиранд.

Ба гурӯҳи сеюми воситаҳои аёни схемаю рамзҳои нақшҳои гуногунро ворид сохтаанд, ки барои беҳтар фаҳмидану азхудкунии

конуниятхо, қоидаҳои риёзиёт, грамматикаи забонҳо, физика, таърих, ҷуғрофия ва дигар фанҳо мадад мерасонанд. Масалан, дар дарси ҷуғрофия хариҷаҳо, глобусҳо, схемаҳо истифода мешаванд. Дар дарсҳои тарбиявӣ, тарбияи ҷисмонӣ ба воситаи схема ҳаракати пайдарпайи узвҳои меъдаҳмонанд. Дар дарси меҳнат бошад, бо ёрии схемаҳо нақша ва лоиҳа ҳонандагонро водор месозад, ки кори амалии худро фикр карда бароянд.

Хусусан дар синфҳои ибтидоӣ истифодаи аёният бештар зарур аст, чунки ҳонандагони хурдсол дар кори ҳуҷусабарорӣ, таҳлили таҳлили ҷиҳзҳои ҳодисаҳо душворӣ мекашанд.

Аз қайдҳои болоӣ ҳуҷусабарорӣ бармеояд, ки ба амал баровардани усули аёният на танҳо истифодаи самараноки воситаҳои аёниӣ, балки ба тарафҳои сершумори ҳиссиёти маърифаткунии ҳонандагон роҳбарӣ карданро низ тақозо менамояд.

Усули мустаҳкамӣ донишҳо ва алоқамандии таълим бо ҳаёт

Дар қадом ҳолатҳо дониши мустаҳкамӣ ҳонандагон таъмин мегардад? Омилҳои ҳастанд, ки ба мустаҳкамӣ донишҳо ҳидоят менамоянд. Агар усулҳои таълим риёзгардад, муаллимон маҳорати педагогӣ дошта бошанд, ҳонандагон бо шавқ ҳонанд ва меҳнатдӯстӣ зоҳир кунанд, азҳудкунии мустаҳкамӣ донишҳо бешак ба даст оварда мешавад.

Ба ҳонанда аҳамияти ниғаҳдорӣ донишҳоро барои ҳаёти оянда фаҳмонида тавониған лозим аст. Чунон ки меҳонем, гурӯҳе аз ҳонандагон фанҳои таълимиро ба даркориву нодаркор ҳудо мекарданд. Чунин ақида сабаби донишҳои сатҳӣ ва ноустувор мегардад. Агар талаба таърих ё риёзиро нағз фаҳмад, завқ дошта бошад, вай барои бештар дониғани сирру асрори фанҳои номбурда меқӯшаду дониши мустаҳкам ҳосил менамояд. Донишҳо дар хотири ӯ дуру дароз нақш мебандад. Аз қадим дар кори таълим барои ба хотиргириӣ ва ниғаҳдорӣ донишҳо усулҳои гуногун ба вуҷуд оварда шудаанд. Тақрор яке аз усулҳост, ки бо мадади он донишҳоро барқарор ва мустаҳкам месозанд. Ҳонанда вақти тақрор меҳонад, ки ҷиҳоро фаромӯш кардааст ва ҷиҳо дар хотираш ҳастанд. «Тақрор – меҳари дониш» меғӯянд, ки беҳуда нест.

Бо мақсади мустаҳкам азҳудкунии донишҳо ба шоғирдон ёд додан лозим аст, ки ҷиғи асосиро дар меҳоди пешкашшуда ҳудо карда тавонанд. Муаллим ҳонандагони хурдсолро ба ин маъсала доимо зътибор дода омӯзонад, аз нақлаш талабагон ҷойҳои асосиро қабул карда меғиранд.

Шарти дигари мустаҳкамии донишҳо алоқаманд гардонидани фикри асосӣ бо донишҳои пештараи хонандагон мебошад.

Инчунин ташаққули ақидаҳои материалистӣ ва ҳиссиёт ба мустаҳкамии донишҳо кӯмак мекунад, чунки ақидаҳо аз донишҳо иборатанд. Агар дониш ба ҷаҳонбинӣ ё ақида табиӣ ёбад, вай аз хотир намеравад ва чун асоси рафтору фаъолияти шахсият хизмат хоҳад кард. Агар хонандаи хурдсол аз омӯзиши мавод шоду мамнун шавад, албатта, дониш дар хотираш нақш мебандад, чунки ҳиссиёти ҳаяҷоновари худро фаромӯш кардан душвор аст. Як шарти дигари мустаҳкамии донишҳо дар фаъолияти амалӣ ҷорӣ намудани онҳо аз тарафи хонандагон мебошад. Агар шогирдон вақти иҷрои амал ё машқҳо дониши андӯхтаро ба хотир оранд, истифода баранд, донишашон сайқал ёфта мустаҳкамтар шудан мегирад.

Ба мустаҳкам шудани дониш барқарор намудани робитаи таълим бо ҳаёти хонандагон, ҷомеа нақши калон мебозад. Таълим равандест, ки ҳамқадами ҷомеа аст, зеро ҳам ҷомеа ва ҳам таълим ба пеш ҳаракат доранд, якранг намеистанд. Таълиму тарбияи насли наврас дар асоси дархости ҷомеа ба роҳ монда мешавад ва онҳо дар мактаб бо асосҳои истеҳсолот, муносибатҳои байни одамон, талабҳои иқтисодӣ шинос мегарданд. Мазмуни маълумоти мактаби ҷамагонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ҷода имкониятҳои зиёде дорад. Муаллимон вазифадоранд, ки ҳар дарс, ҳар мавзӯи омӯзишро дар синфҳо бо ҳаёту меҳнати мардуми кишвар дар алоқамандии зич баён кунанд ва бо ин кор ба дастпарварони дабистонҳо кӯмак намоянд, то ки дар барпо кардани ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ саҳмгузор бошанд.

Усули ҳамгиро ва тафрика, ба назар гирифтаги хусусиятҳои фардин хонандагон дар таълим. Ин усул дар дидактикаи тоҷик нав аст. Усули мазкур талабҳои зеринро пеш мегузорад:

1. Дар вақти муайян намудани мазмуни маълумоти мактабӣ ҳамгироии фанҳои ба якдигар наздик – интегратсия ва тафрикаи гуруҳи муайяни фардҳо – дифференсатсия мувофиқи равиҳо ба назар гирифта шавад;

2. Таълими ҳамгиро (муштарак, якҷоя, ҳамроҳ кардани фанҳо) ва алоқани байни онҳо ба нафъи таълими ҳамдигар анҷом ёбад;

3. Ҳамгироии фаъолиятҳои инфиродӣ ва дастҷамъии талабаҳо боиси афзудани самаранокии раванди омӯзиш гардад.

4. Ҳамгироии услубҳои таълим дар фаъолияти омӯзгору талабаҳо беиғтар ифода ёбад.

Талабҳои усулҳои ҳамгиро ва тафрика аз моҳияти қонунҳои алоқамандии табиату ҷамъият ва тафаккури инсонӣ сар мезанад. Азбаски мактаби муосир бори вазнини мазмуни маълумоти имрӯзаро бо душвориҳои таълим медиҳад, лозим меояд, ки ин усул дар мазмуни маълумот аз як ҷониб таълими тафрика ва аз ҷониби дигар ҳамгироро, яъне ба ҳамдигар махлут (яклухт) сохтани фанҳоро пешниҳод кунад. Масалан, таълими ҳамгиро дар синфҳои ибтидоӣ муттаҳид кардани соатҳои дарсии забони модарӣ ва хониш, санъат ва меҳнатро ба миён гузошта ба роҳ монд.

Усули номбурда бо масъалаи дигар – таълими тафрика ва дар айни замон бо хусусиятҳои фардии хонандагон марбут аст. Таълим имрӯз вазифа мегузорад, ки хусусиятҳо ва майлу ҳаваси ҳар хонанда ба назар гирифта, дар рафти омӯзиш ба онҳо муносибати махсуси аз дигарон фарқкунанда дастирӣ гардад. Ҳозир баҳри таълими инкишофи ҳамаҷониби баҷагон фақат мактаб қор намекунад. Бозичаҳои ҳархелаи техникаю автоматӣ, қисмҳои конструкторӣ, ки аз онҳо ҷизҳои гуногун сохта мешаванд, дар ихтиёри баҷагонанд. Мактабиён дар қорӣ маҳфилҳои бахшҳои варзиши ширкат меварзанд. Барномаи махсуси садо ва симо, кино ва диафильмҳо, театри адабиёти баҷагон дар хизматанд.

Оила ба тарбияи фарзандон машғул аст. Лекин дараҷаи тарбияи онҳо, инкишофи қобилияти фардии фарзандон якранг нест. Оилае ҳаст, ки аз хурдӣ ба баҷагон мустакилро, интизомнокӣ ва меҳнатро сӯ медиҳад, дар оилаи дигар кӯдакро сарғозу нуз, эрка мекунанд, ки мустакилона қорро анҷом намедиҳад. Оилаҳои низ вомехӯранд, ки фарзандонро ба ҳоли худ гузоштаанд, тарбияи онҳоро ба зимми хешу таборон ё гурӯҳи ҳамсолон мовандид. Ҳамин шароити ҳархелаи оилавӣ ба он сабаб аст, дар байни кӯдакон фарқияти фардии қулӣ ба ҷашм мерасад. Сабаби дигари фарқияти фардии кӯдакон дар одоби фаъолияти фикрӣ ба хусусиятҳои фаъолияти системаи асаб ва мизочи онҳо вобаста мебошад.

Небоғи ин далелҳоро дар мисоли синфҳои ибтидоӣ дида мешавонем, чунки дониши хонандагон ҳатман аз якдигар тафовут дорад. Ани ҳамин дараҷаи ҳархелаи инкишоф омӯзиши талабагонро ба тарафи муаллим талаб карда, бо онҳо гузаронидани ҷорабиниҳои махсусро меҷӯҳад. Дар синф хонандагон мумкин аст хусусиятҳои умумии ба ҳамдигар дар одоби дониш монанд дошта бошанд, вале дар ин бобат ин фарқиятро дар инкишофи психикӣ низ мушоҳида мекунем.

Хусусиятҳои фардии хонандагони хурдсол ҳангоми иҷрои қори фикрӣ, муомила бо муаллим, дар ҳислатҳои одоб палидор шуда, аз қобилияти қорӣ, интизомнокӣ, хушмуомилағӣ ва мавқеи дар синф дошташон хабардор мекунад.

Мушоҳида мувофиқи нақша, мунтазамии он яке аз роҳҳои асосии омӯзиши хусусиятҳои фардии хонандагони хурдсол мебошад. Ин хусусиятҳо ба раванди омӯзиш таъсири мусбат, манфӣ расонда метавонанд ва ё бетараф мешаванд. Барои муайян кардани таъсиррасонӣ ба хонандагон бо волидон сӯҳбат орошта гуфтан лозим аст, ки барои ҳосил шудани сифатҳои хуб ба фарзандашон чӣ гуна ёрӣ додан мумкин аст.

Ҷоҳе барои ислоҳи камбудии фардӣ лозим меояд, ки муаллим ба коллективи синф яққоя қори бисёрро ба сомон расонад.

Фаҳмиши дурусти хусусиятҳои психикӣ ва синну солии хонандагони хурдсол роҳи қори фардӣ минбаъдаи муаллимиро ба хонанда равшан мегардонад. Азбаски таълими ибтидоӣ ба назар доштани хусусиятҳои умумӣ ва фардӣ хонандагонро асоси пешрафт меонад, бо ҳамин инкишофи фикрӣ ва ақлонашро ба амал мебарорад.

Ҳамин тавр, оид ба усулҳои таълим хотирнишон менамоем, ки усулҳои таълим дар раванди омӯзиш мудом дар яққоягӣ амал мекунад, онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин нест, зеро алоқаи ногурастанӣ доранд ва ҳамдигарро аз ягон ҷиҳат пурра мегардонанд.

Саволу супоришҳо барои қори мустакилона

1. Қадом қонуниятҳои раванди таълимиро меденад?
2. Усулҳои таълим барои чӣ лозиманд?
3. Талабҳои асосии усулӣ тарбиядиҳандагии таълимиро эзоҳ диҳед?
4. Усули илмӣ ва дастрасии таълим чиро тақозо мекунад?
5. Нақши усули шууронагӣ ва фаъолиятнокӣ дар таълим чӣ ҷуна аст?
6. Усули муназзамӣ ва пайдарпай ба раванди таълим чӣ гуна талабҳо мегузорад?
7. Усули аёнӣ барои таълим чӣ аҳамият дорад?
8. Мустақкам азхудкунии донишҳо бо қадом роҳҳо амалӣ гардонда мешавад?

БОБИ 8

МАЗМУНИ МАЪЛУМОТИ МАКТАБ ВА ТАКОМУЛИ ОН

*Миллат аз нури хирад биношавад,
Гар шиносад хеширо. эҳё шавад.*

(Бедил)

§25. Мафҳуми мазмуни маълумоти мактаб

Масъалаи мазмуни маълумот дар дидактика яке аз муҳимтаринҳост. Вай дараҷаи тараққиёти донишҳо ва техникаи ҷамъият, сиёсати давлатро инъикос мекунад. Таҳти мафҳуми мазмуни маълумоти мактаб донишҳо, маҳорату малакаҳоеро мефаҳманд, ки дар раванди таълим хангоми омӯзиши фанҳои ҷудогона онҳоро хонандагон азбар менамоянд. Фанҳо бошанд, як соҳаи таҷрибаи оламон аст.

Ҳар намуни мактаб мазмуни маълумоти худро дорад, ки барои соҳибмаълумот намудани хонандагон зарур аст. Бо ёрии донишҳо, маҳорату малакаҳои фароғирифтаи мазмуни маълумот, ки маҷмӯи фанҳоро ташкил менамояд, асосҳои ташаккули шахсияти баркамол гузошта хоҳад шуд. Маданияти шахс вобаста ба маълумоти ӯст. Маълумоти ибтидоӣ, миёнаи нопурра, миёна, миёнаи махсус ва олии мактабҳо медиҳанд.

Мазмуни маълумоти мактаб одамро ташаккул медиҳад. Ҷунон ки Садриддин Айний гуфта буд:

*Мактаб ба ту ёд медиҳад илму адаб,
Мактаб зи ту мебарад ғаму ранҷу тааб,
Як нуқтаи мухтасар зи мактаб гӯям:
Одам нашавад касе, магар аз мактаб.*

Мазмуни маълумоти мактаб мувофиқи имкониятҳои маърифатӣ ва ҷинсусолӣ ва инкишофи хонандагон интихоб мешавад.

Дар ҳар даври замон ба мазмуни маълумот дигаргунӣ ворид мешуд ва дохил мегардад. Тағйиротҳоро ҳуҷҷатҳои давлатии махсус муайян месозад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи итрон нишондодҳои Қонуни «Дар бораи маориф» 13 июни соли 1994 «Консенсияи мактаби миллии тоҷик» -ро тасдиқ намуда буд, ки дар асоси он ба мазмуни маълумоти мактабҳои кишварамон тағйирҳои дароварда шуд. Консенсия ҳуҷҷатест, ки дурнамои

сиёсати давлати мустақиламонро дар соҳаи маълумот нишон медиҳад. Чунон ки дар концепсия омадааст, минбаъд бо назардошти пешрафти таърихӣ, арзишҳои миллию умумибашарӣ, маънавиёт, ҳуқуқ ва озодиҳои шахс, ташаккули тафаккури миллии мазмуни маълумоти мактаб тағйир хоҳад ёфт. Тақозои стандарти давлатии маълумот низ ҳамин аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 июни соли 1997 қарори № 266-ро «Дар бораи тасдиқи стандарти давлатии маълумоти миёнаи умумӣ» қабул кард. Стандарти (меъёри) давлатии маълумот ҳамчун ҳуччати меъёрӣ ҳаҷми умумии донишхоро аз ҷанҷон таълимӣ, талаботро барои ҳосил намудани маҳорату малакаҳо ва ташаккули шахсият муқаррар намудааст. Қарори мазкур ба мазмуни маълумот чунин талабхоро пешниҳод кардааст:

– нақшаи таълими тақяғоҳи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ аз рӯи мазмуни маълумот дар ҳар соли таҳсил ва сохтори он муайян бошад:

– меъёрҳои маълумоти мактаб ва ҳамаи ҷанҷонҳои таълим бо мақсади тайёрии маълумоти умумӣ мазмунан мушаххас нишон дода шаванд;

– талаботи давлатиро ба дараҷаи ҳадди ақали маълумоти миёнаи умумӣ ҳар зинаи мактаб (ибтидоӣ, асосӣ ва миёна) ифода намояд.

Дар давоми чанд соли охир дар мактабҳои кишвар омӯзиши ҷанҷонҳои «Маърифати оиладорӣ», «Экология», «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ», «Ҳуқуқи инсон», «Асосҳои техникаи компютерӣ», «Асосҳои иқтисоди бозоргонӣ» ҷорӣ карда шуд.

Чунин тағйиротхоро давраи гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ, меъёрҳои байналҳалқии маълумот, усулҳои инсонпарварӣ, демократӣ, тафриқаю ҳамгирӣ, муттасадӣ, пайдарпай талаб мекунаманд.

Тағйиротҳои нақшаи ҷанҷонҳои таълимиро дар раванди маълумот-гирӣ баланд бардошта, ба инкишофи умумии хонандагон таъсир мебахшад. Онҳоро сӯи маданиятнок, маълумотнок, поквичдон, адолатпарвар, меҳнатдӯсту ироданок шудан мебарад, ки дар маҷмӯъ асоси инкишофи умумӣ ҳисобида мешаванд. Дониши амиқи ҷанҷонҳои ҳамагонии хонандагонро васеъ карда, сифатҳои беҳтарини ахлоқӣ, ватанпарастӣ ва хоҳиши меҳнат карданро пайдо мекунонад. Омӯзиши ҷанҷонҳои риёзӣ, физика, биология, нақшакашӣ,

нӯҷум, таърих ва ғайраҳо дар бораи одамон, табиат ва ҷамъият донишҳо медиҳанд ва хонандагонро ба дараҷаи баландтари инкишоф мерасонанд.

Мазмуни маълумоти мактаб ба хонандагон дар бораи истехсолот маълумот дода, истифодаи олооти меҳнатро то дараҷаи муайян меомӯзонад, то ки ба фаъолияти меҳнати, ба фаҳмиши техника ва илми замонавӣ завқ дошта бошанд.

Дарсҳо, корҳои берун аз синф ва берун аз мактаб бо намудҳои меҳнати одамон мактабӣёро шинос карда муносибати дурустро ба меҳнат ташаккул медиҳанд. Шиносӣ бо қори саноат ва кишоварзӣ кумак мерасонад, ки онҳо оид ба касбу ҳунарҳо тасаввуротҳо пайдо намоянд. Фанни таълими меҳнат дар ин бобат аҳамиятнок аст. Ба мазмуни маълумоти мактабӣ пешрафту кашфиётҳои илмию техникаӣ, истехсолот, фарҳанг, адабиёт бегатсир намоёнад, чунки вазифаи мактаб аз он иборат аст, ки ҳадалимқон хонандагонро ба ҳаёти имрӯза ва меҳнати он омода созад. Бинобар ҳамин анъана ғаштааст, ки мазмуни маълумот мунтазам такмил дода шавад, фанҳои таълим аз донишҳои кӯҳнашудаи барои ҳаёт нодаркор тоза карда, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии замонавӣ офарида шаванд, ки ба талаботи давраи замони нав ҷавобгӯӣ бошанд.

Мазмуни маълумоти мактаби ибтидоӣ имрӯз ҳам ба он равона карда шудааст, ки хонандагони хурдсол ҳисоб кардану навиштан ва хонданро хуб ёд гиранд. Вазифаи гузошта мешавад, ки ба пешрафти минбаъдаи хонандагон шароит фароҳам оварда, ҳифзи саломатӣ ва инкишофи ақлию ҷисмонӣ таъмин шавад, шавқу ҳавасмандӣ ба дониш бедор гардад ва одоби муомилаю ҳамкориро бо ҳамсолон донанд. Агар пеш хонандагон бештар қориёна, бо таври механикӣ донишро аз худ мекарданд, акнун фикр ва қор карда, бошууруна тасаввур мекунанду донишҳоро ба хотир мегиранд. Бо ёрии донишҳо дар онҳо ақидаҳои ташаккул ёфта, ватанпараст, сулҳдӯст, китобдӯст, интизомнок, нисбат ба худ сарталаб, ба дигарон меҳрубону ғамхор ва наққор ба қамол мерасанд.

Дар мактаби асосӣ ва синфҳои болоии мактаби миёна мазмуни фанҳои таълимӣ боз амиқтару васеътар шуда, ҳаҷми бештари илми муосирро фаро мегирад, яъне донишҳо мураккабтар шаванд ҳам, маъноӣ онро надорад, ки хонандагон маводро аз худ карда наметавонанд. Баръакс, талабаҳои ҳастанд, ки дар мактаби ибтидоӣ ва асосӣ нағз меҳонанд, ба таҳсил дар синфҳои болоӣ хубтар тайёр

мешаванд. Онҳо мазмуни фанхоро бо муваффакият дар синфҳои Х-ХІ ҳам аз худ менамоянд, чунки педагогҳо ва психологҳо мазмуни маълумотро мутобиқи синну сол ва хусусиятҳои мактабии интихоб карда мегиранд.

Умуман, ба мазмуни маълумоти мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин талабҳо гузошта шудааст:

1. Мутобиқати мазмуни маълумот бо асосҳои илми муосир, истеҳсолот ва дархости ҷомеаи демократӣ.

2. Ба ҳисобгирии томияту яклухтии мазмуни маълумот, ҳамоҳангии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ бо силсилаи фанҳои табиӣю риёзӣ.

3. Сохтори умумии мазмуни маълумот бо назардошти инкишофи қобилиятҳои гуногуни талабагон, донишҷӯён ва хусусиятҳои синну сол.

4. Ба ҳисоб гирифтани аҳамияти назариявию амалии мазмуни маълумот.

5. Ҷамғирӣ ва тафриқи мазмуни маълумот.

6. Ҷанбаи гуманистӣ ва ҳудудиносии миллӣ доштани маълумот.

7. Тағйирпазирии маълумот дар робита ба дигар шудани дархости ҷомеа, инкишофи илму техника, тафаккур ва таъсири мутақобилаи шакли мазмуни маълумот.

8. Инкишофпазирии мазмуни маълумот.

9. Таъсири маълумот ба инкишофи мутаносиби маданият талабаҳо ва донишҷӯён.

10. Таъсири маълумот ба интихоби касб.

11. Мувофиқати вақти ҷудокардаи таълим бо мазмуни маълумот.

12. Ба ҳисоб гирифтани таҷрибаи байналхалқии мураттаб сохтани мазмуни маълумот⁹.

Дар хотима мавзӯё ёдовар мешавем, ки мазмуни маълумот дар се ҳуҷҷати асосӣ – нақшаи таълим, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ифода меёбад, ки ҳар кадом аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ карда мешавад ва онҳо ба талаботи стандарти давлатӣ мутобиқ мебошанд.

§26. Нақшаи таълимӣ

Нақшаи таълим хуччати асосии давлатист, ки раванди таълимро дар мактаб ба тартиб меоварад ва номгуӣи фанҳои таълим, миқдори ҳафтаинаи соатҳоро барои омӯзиши фанҳо ва машғулиятҳои интихобӣ дар алоҳидагии муайян нишон медиҳад.

Нақшаи таълим мазмуни маълумотро мутобиқи талаботи стандарти (меъёри) давлатии маълумот чорӣ мекунонад, чунки дар шароити имрӯза таълимгоҳҳои гуногун бо равию тамоилҳо мактабҳои маълумоти умумӣ, гимназия, литсей, коллеҷ, мактабҳои муаллифию хусусӣ ва ғайраҳо арзи ҳастӣ намуданд. Ҳамаи таълимгоҳҳо новобаста ба номашон бояд ба хатмкунандагон маълумоти пурарзиш ва ҳаҷмашон якхела диҳанд, ки ба стандарти давлатӣ мувофиқат дошта бошад. Таълимгоҳҳо аксар аз рӯи мақсади муайян барномаҳои таълимӣ мураттаб месозанд, ки мазмуни маълумотро васею амиқ намоянд ҳам, онҳо ҳаргиз кам ӯ ихтисор намекунанд, зеро стандарти маълумот зинаи бехтарини ҳадди ақали маълумот мебошад дар ҳудуди давлати Тоҷикистон амал мекунад.

То соҳибистиклол шудани Тоҷикистон (соли 1991) мактабҳои мо аз рӯи нақшаҳои таълими Русия кор мебарданд.

Акнун мактаби миллӣ таъсис ёфт. Талаботи ҳамин мактаб буд, ки Вазорати маорифи ҷумҳурӣ солҳои 1994, 2000 ва 2002 ба нақшаи таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ дигаргунӣҳо даровард. Дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 №291 «Нақшаи татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2004-2009» аз оғози соли таҳсили 2004-2005 мактабҳо аз рӯи нақшаи таълими замонавӣ нав ба кор шурӯъ намуданд. Алҳол ҳамаи намудҳои мактабҳои таҳсилоти умумӣ, новобаста аз забони таҳсил, шакли моликият ва тобеият тибқи ҳамин нақша фаъолиятшонро ба роҳ мондаанд.

Дар таърихи мактабу маорифи кишварҳо ду хели нақшаи таълимро дучор омадан мумкин аст. Якум, нақшаи таълими фанӣ, ки дар ташкили раванди таълим фанҳои заруриро бо миқдори соатҳо равшан муайян мекунад ва дуҷум, нақшаи таълими комплексӣ, ки нобаста ба мавсиму фаслҳои сол корҳои бо онҳо алоқамандро меомӯзанд.

Дар Тоҷикистон нақшаи таълими нусханоки фанӣ истифода мешавад.

Нақшаи таълимро омӯхта сохтори соли таҳсил, давомияти он, миқдори соатҳои барои чорякҳо ва соли таҳсил чудо шударо ҳисоб карда баровардан мушкилие надорад.

Нақшаи таълим инчунин номгуӣ имтиҳонҳои аз синф ба синф гузаронӣ ва хатмкуниро мувофиқи равияҳо муайян кардааст.

Маъмурияти мактабҳо вазифадоранд, ки иҷрои талаботи пешниҳодкардаи нақшаи таълимро таъмин намоянд.

Ҳамин тавр, нақшаи таълим ҳуччати муҳими мактаб буда, дар асоси он раванди таълим ба роҳ монда хоҳад шуд.

Ду нусхаи нақшаи таълимро ҳамчун намуна меорем, ки дар асоси нишондодҳои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 №291 таҳия гардидааст:

Нақшаи таълими таҷрибаҳои мактабҳои маълумоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Гуруҳи фанҳо	Синфҳо ва соатҳои ҳафтаина											
		Ибтидоӣ				Ибтидоӣ				Миёна			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1	Филология	10	12	13	12	10	10	9	8	8	11	11	
2	Ҷамъиятшиносӣ					3	3	4	4	6	4	4	
3	Риёзиёт	4	4	4	4	5	5	5	5	5	4	3	
4	Табиӣ				2	2	4	6	10	8	7	8	
5	Санъат	3	3	3	3	2	2	2	-	-	-	-	
6	Технология					2	2	2	4	4	3	3	
7	Тарбияи ҷисмонӣ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
8	Омодагии дифои ҳарбӣ										2	2	
Ҷамъ дар синфҳо		Тоҷикӣ	19	21	22	23	26	28	30	32	32	33	33
		Русӣ	19	21	20	21	26	28	30	32	32	30	30
		Ўзбекӣ, киргизӣ, туркманӣ	19	23	24	25	28	30	32	34	34	33	33

**Накшаи таълими синфҳои ибтидоӣ (1 - 4) мактабҳои
асосӣ ва миёнаи умумӣ барои синфҳои тоҷикӣ**

№	Фанни таълим	Синфҳо			
		1	2	3	4
1.	Забони модарӣ	10	8	7	6
2.	Алифбон ниёгон			2	2
3.	Забони русӣ		2	2	2
4.	Забони хориҷӣ		2	2	2
5.	Математика	4	4	4	4
6.	Табиатшиносӣ				2
7.	Санъат ва меҳнат	2	2	2	2
8.	Сурӯд ва мусиқӣ	1	1	1	1
9.	Тарбияи ҷисмонӣ	2	2	2	2
Ҷамъ		19	21	22	23

§27. Барномаҳои таълим

Барномаи таълим ҳам ҳуҷҷати давлатиест, ки дар он мазмуни фанни омӯзишаш дар накшаи таълим ҷойдошта кушода дода мешавад. Он аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ мегардад. Дар барнома мақсаду вазифаҳои таълими фан, мазмуни муҳтасари фанни таълимӣ ва тарзи ташкили кори таълим, талабҳо ба дониш, маҳорату малакаҳои хонандагон шарҳу эзоҳ меёбанд. Ҳар барнома бо мактуби эзоҳӣ ё тавзеҳот оғоз мешавад. Мактуб вазифаҳои таълими фан, роҳҳои усулҳои иҷроӣ барномаро ба муаллим нишон медиҳад. Барнома дастурамали муаллим дар давоми омӯзиши фан мебошад.

Дар барнома номгӯи бобҳо, мавзӯъ ва мавзӯъчаҳои фанни таълим ва миқдори соатҳои ҷудошуда барои омӯзиши онҳо оварда мешавад, яъне тақсими соатҳои умумиро ба бобҳою мавзӯъҳо барнома муайян мекунад. Дар барнома инчунин қайд мегардад, ки пас аз омӯзиши мавзӯъ чӣ гуна корҳои амалӣ, лабораторӣ ва манипулятҳои беруни аз синф гузаронидан лозим аст.

Бо ҳамин барнома ҳаҷми дониши хонандагонро мушаххас мегардонад, ки онҳо бояд ҷихоро донанд ва қадом корҳоро иҷро мекунанд.

Мураттаби барнома дар охири он номгӯи адабиёти даркорӣ ва иловагиро, ки барои донишандӯзӣ аҳамият дорад, оварда мешавад.

Барномаи синфҳои ибтидоӣ, ки аз ҳамаи фанҳои таълим дар шакли як китобҷаи махсус нашр мешавад, дастраси муаллимони хонандагони хурдсоланд. Барнома ба талабҳои усулҳои таълим ҷавобгӯй буда, бо назардошти хусусиятҳои психологию педагогӣ ва инкишофи синнусоли хонандагон тартиб дода шудааст.

Дар мураттабсозии барномаҳои таълим ду тарзи қорбарӣ – мунтазам ва контсентрикӣ фарқ карда мешавад. Агар ба маводи барномавӣ дар ҳар синф бобҳо ва мавзӯҳои нав ворид карда шавад, тарзи мунтазам номида мешавад. Ин тарзи барномасозӣ вақтро сарфа менамояд, яъне хонандагон ба омӯзиши як мавзӯ бори дигар барнамегарданд. Муаллим як маротиба мавзӯро мегузарад ва лозим донанд минбаъд, агар хонандагон дар фаҳмидани мавзӯҳои нав душворӣ кашанд, бо онҳо сӯҳбат ё машғулияти иловагӣ ташкил мекунад. Дар таълими фанни риёзиёти синфҳои I–IV тарзи мунтазами барномасозӣ мушоҳида мегардад. Хонандагони ин синфҳо асосан амалҳои арифметикиро меомӯзанд, вале мавод унсурҳои геометрия ва алгебра фаро гирифтааст. Дар синфҳои мактаби асосӣ ва миёна барномаи риёзиёт мураккаб шуда, фанҳои геометрия, алгебра ва тригонометрия чун фанҳои ҷудогона таълим дода мешавад.

Агар дар маводи барномавӣ баъзе бобҳо ва мавзӯҳо ё худ фанни таълим дар синфҳои минбаъда такрор гардад, тарзи барномасозии консентрикӣ меноманд. Масалан, оид ба исм. феъл. сифат дар талабагон тасаввуротҳо пайдо мекунад, аммо дар синфҳои болоӣ боз дар бораи хамин ҳиссаҳои нутқ дошиҷҳои наву тоза мегиранд. Камбудии тарзи консентрикӣ дар он аст, ки ба омӯзиши мавзӯ вақти зиёд меравад.

Омӯзиши маводи барномавии фанҳои алоҳида дар синфҳои ибтидоӣ – риёзиёт, забони модарӣ, табиатшиносӣ, санъат ва меҳнат, суруд ва мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ хонандагонро ба таҳсил дар синфҳои болоӣ омода хоҳад кард.

Дар таълими як фан ҳоло дар синфҳои болоии мактабҳо барномаҳои гуногунусха истифода шуданишон мумкин аст. Мураттибон набояд барномаҳоро камбор ё сербор созанд. Барномаи таълим аз қадом фан набошад, барои қадом намуди мактаб набошад, хатман бояд стандарти давлатии маълумотро ба асос гирад.

Ҳамин тавр, муаллимонро лозим аст, ки барномаи таълимро аз фанни худ ҳамаҷониба омӯхта, роҳҳои иҷрои он, самаранокии онро ҷустуҷӯ намоянд. Хусусан омӯзиши барнома ба муаллими

синфҳои ибтидоӣ зарур аст, чунки ӯ аз фанҳои бисёр дар мегӯяду ҳар барномаи фан мақсаду вазифаҳои махсус пеш мегузорад.

§28. Китобҳои дарсӣ

Дар китоби дарсӣ мазмуни фанни омӯзиш мунҷакис мегардад, ки барномаи таълим онро муайян намудааст. Китоби дарсии пурмазмун ва сифатнок ба дараҷаи азхудкунии донишро таъсир мекунад.

Аз китоби дарсӣ муаллимон ва хонандагон ҳамчун воситаи таълим истифода мекунанд. Муаллим аз рӯи китоби дарсӣ дар синф дар мегӯяд ва шогирдон дар рафти хонишу кори мустақилона асосҳои илмро меомӯзанд.

Китобҳои дарсии таълифкардаи Я. А. Коменский, К. Д. Ушинский ва бисёр дигарон ҳанӯз ҳам қадру қиммати худро гум накардаанд.

Солҳои 20-уми асри гузашта Саидризо Ализода барои мактабҳои тоҷикӣ «Китоби нахустин»-ро эҷод карда, дастраси хонандагон кардааст. Ин олими шаҳир муаллифи аввалини сарфу наҳви забони тоҷикӣ низ буд.

Дар Тоҷикистон китоби дарсии Хилол Каримов «Алифбо» беш аз 50 маротиба нашр гардидааст, ки чанд насли тоҷикон аз он савод меомӯхтанд.

Солҳост, ки шогирдони синфи ибтидоӣ соли аввали таҳсил аз китоби дарсии «Алифбо», ки муаллифаш М. Лутфуллоев мебошанд, хондану навиштанро ёд мегиранд. Аз гуфтаҳои боло хулосае бармеояд, ки китоби дарсии хуб муддатҳои тӯлонӣ ба мактабиин хизмат карда метавонад ва маводи он дер гоҳ аз хотир намеравад.

Китоби дарсии хуб сифатҳои зеринро дорост:

– шавқу рағбати шогирдонро ба илму дониш бедор ва бештар мегардонад;

– роҳ ва ҳаракати андӯхтани донишу малакаашро пас аз мактаб, яъне дар давоми тамоми умр ёд медиҳад;

– фикру андеша рондан, хулосабарориро меомӯзонад;

барои томияти фаъолияти мунтазами таълимӣ ва мақсаднокии талабаҳо ҳам дар синф ва ҳам дар хона нақш мекӯзад;

– ҷӣ муаллим ва ҷӣ талабаҳо аз он қаноатманд мебошанд.

Ба китоби дарсии синфҳои ибтидоӣ чунин талабаҳо пешниҳод карда мешавад:

1. Китоби дарсӣ бо барномаи таълим мувофиқат кунад ва ба талаботи стандарти давлатии маълумот пурра ҷавобгӯ бошад.

2. Дар китоби дарсӣ асосҳои илм, қоида, қонунҳо, мафҳумҳо, далелҳо возеҳ ва мушаххас баён ёфта бошанд, бо ҳарфҳои банур ҷудо карда шаванд.

3. Галабахоро ба ҳаётдӯстӣ, ғаъолияти эҷодӣ ва боварӣ доштан ба нерӯи зеҳнии худ ҳидоят намоянд.

4. Барои такрору қори мустақилона ба хонанда саволу супоришҳо, машқҳо дошта бошанд.

5. Мазмуни китоби дарсӣ, матну машқҳо бо забони оммафаҳм навишта шаванд.

6. Китоби дарсӣ бо расму нақшаҳо, ҷадвалҳо ҷиҳозонида шуда бошанд.

7. Китоби дарсӣ зоҳиран зебо, ранга ва ҷолиби диққат бошад ва бо қоғази сифатноку муқоваи бадонат чоп шавад.

8. Ҳарфҳои китоби дарсӣ бо назардонии қобилияту суръати хониши хонандагон истифода гардад.

Барои мактабҳо аз як ғанни таълим ҷанд нусхаи китоби дарсӣ пастр шуданаш мумкин аст, ки дар онҳо мавзӯи барномаи таълим бо тарзи нав, бо мисолу исботҳои дигар баён гарданд. Муаллим қобилияту хусусиятҳои шоғирдони синфро ба назар гирифта метавонад бо салоҳдиди худ яке аз китобҳои дарсиро интихоб намуда аз рӯи он раванди таълимиро пеш барад.

Як нуқтаро бояд ба муаллимони синфҳои ибтидоӣ ёдрас кард, ки азбаски хонандагон хурдсол тарзу усулҳои истифодаи китобҳои дарсиро нағз намедонанд, ҳодисаҳои эҳтиёт накардани китобҳои дарсӣ ба ҷашм мерасад. Аз ҳамин сабаб лозим аст, ки ба масъалаи нигоҳдории китобҳои дарсӣ бештар эътибор зоҳир намоянд, то ки китобҳо солҳои дуру дароз ба мактабиён хизмат кунанд, ҷунки бе китоби дарсӣ сифати қори таълимиро ба дараҷаи дилхоҳ баланд бардоштан имконнопастр мебонад.

Ҳамин тавр, нақшаи таълим, барномаҳои таълим, китоби дарсӣ ва дастурҳои методӣ ба муаллим кӯмак менамоянд, ки қорашро мувофиқи мақсад ташиқ намуда ба нақша дарорад, онро дар мӯхлати муайян амалӣ гардонад ва қаблан натиҷаҳои ғаъолияташро бубинад.

§29. Мазмуни таълими кӯдакони болаёқат

Дар солҳои Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи дарёфт ва таълими кӯдакони болаёқат диққату эътибори махсус дода мешавад.

Дар давраи шӯравӣ нақшаи барномаҳои таълимии якранга сатҳи роҳи пешрафти кӯдакони болаёқат – истеъдоднок мегардид.

Пайдоиши мактаби миллӣ ба инкишофи кӯдакони болаёқат ва таълими онҳо шароит фароҳам намуд. Нақшаву барномаҳои яхрӯнға аз байн бурда, ба ҷои онҳо таълими тафриқавӣ – фардӣ ҷорӣ карда шуд. Дар шаҳру ноҳияҳои кишвар мактабҳои нав – литсейҳо, гимназияҳо, коллеҷҳо, муассисаҳои интернатӣ барои кӯдакони болаёқат пайдо шуданд, ки мундариҷаи услубҳои таълим ва маълумотро дигаргун сохта, аз рӯи нақшаҳои гуногуни таълимӣ амал менамоянд. Ҳамин мактабҳои типӣ нав замина ба вуҷуд овард, ки ҳар кӯдак сарфи назар аз синну сол лаёқатмандию истеъдоди хешро зохир намуда ҷун шахсият инкишоф ёбад. Дар ин мактабҳо шавқи хонандагон ба дониш афзун карда, маҳорату малакаҳои мустақилона фикр кардан, озодона баён кардани муносибатҳои инсонӣ ба табиат ва ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ташаккул дода мешавад. Дар ҷумҳурӣ теъдоди ҷунин мактабҳо ва хонандагони онҳо сол аз сол меафзояд.

Соли 1995 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе литсей-интернати ҷумҳуриявӣ барои кӯдакони болаёқат кушода шудааст, ки аз рӯи се равия – ҷамъиятӣ-гуманитарӣ, табиӣ-риёзӣ ва кимиё-биология таълимро пеш мебарад. Литсей-интернати ҷумҳуриявӣ бо мактабҳои олий, Академияи улуми Ҷумҳурӣ ва Академияи хурди илмҳо ҳамкорӣ дорад.

Дар назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ. Ш. Ҷӯраев литсей, дар назди Донишгоҳи технологӣ гимназия кӯдакони болаёқатро таълиму тарбия медиҳанд.

Ба мактабҳои типӣ нав, ки қариб дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ таъсис дода шудаанд, ба таҳсил асосан кӯдакони болаёқат ҷалб карда мешаванд. Ҷунин бачагон дар ҳар даври замон дар синфҳо ва мактабҳо бисёр буданд. Аз таърих маълум аст, ки Рӯдакӣ дар 7-солагӣ «Қуръон»-ро аз бар кардаву Мирзо Абдулқодири Бедил дар 10-солагӣ шеър эҷод мекард. Имрӯзҳо хонандагон бо дониш, қобилияти хеш устодонро ба ҳайрат меоваранд.

Тазаққур бояд дод, ки аломатҳои қобилияту лаёқат дар муассисаҳои томактабӣ, ҳангоми таҳсил дар синфҳои ибтидоӣ ва баъдтар дар мактаби асосӣ ва миёна зуҳур мегарданд. Муаллимон ҳангоми қору мушоҳида бо талабагон ақлу заковат ва майлу ҳаваси факуллодаи шогирдонро ба ҳисоб мегиранд, ҳадалимқон ба тарбияву инкишофи онҳо ғамхориҳо мекунанд.

Муаллимон метавонанд, пеш аз ҳама, рағбати ҷунин бачагонро инсонӣ истеъдодшон бедор намоянд ва афзун гардонанд, ҳаргиз

таънаю пичингро нисбаташон раво набинанд («Ту, духон, магар шоир мешавӣ?»), дар алоқамандӣ бо маводи таълим доир ба соҳаи майдонштаи бачагон хондану корҳои иловагиро маслиҳат диҳанд, ба кори маҳфилҳо, озмунҳои соҳавӣ ҷалб созад, ба волидон, дар бораи истеъдоди фарзандонашон ва пешомади неки онҳо сӯхбатҳо гузаронанд.

Муаллимон бояд хусусиятҳои зеринро, ки ба бачагони лаёқатманд хос мебошанд, донанд: онҳо басо ғаъол мешаванд, нисбати ҳамсолонашон серкору сертараддуданд, барои иҷрои мақсади пешгузоштаи худ мекушанд, хониширо дӯст медоранд ва аз он ҳаловат мебаранд, кори мустақилонаро бо сифати баланд иҷро менамоянд, ба ҳодисаву воқеаҳо эътибори махсус медиҳанд, ба муаллимон саволҳо дода ҷавобашро бодикқат менунаванд, иҷрои вазифаҳои масъалаҳои душворро меписанданд.

Педагогҳо ва психологҳо кӯдакони болаёқатро ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд. Ба гурӯҳи якум кӯдаконе дохил мешаванд, ки суръати таракқиёти фикриашон тез буда, бо нерӯи ақлӣ аз дигарон афзалиятҳо доранд. Ба гурӯҳи дуюм кӯдаконе дохил мешаванд, ки қобилияташон дар азҳудкунии фанҳои ҷудогона ба назар мерасанд. Гурӯҳи сеюм кӯдаконе доранд, ки барои мегирад, ки дорои имконияти лаёқат мебошанд, яъне хотираи гайриоддӣ, ҳаёлоғи бой, мушоҳидакории махсус доранд. Ба ҳар кадоми гурӯҳҳои зикршуда тарзу услубҳои махсуси кор тавсия дода менавад. Баъзан кӯдакони болаёқати гурӯҳи якум ба синфҳои болоӣ гузаронида мешаванд, баъзан барояшон синфҳои махсус ташкил дода мешавад ё омӯзиши фанҳои муайян бо онҳо аз рӯи барномаҳои махсус ба роҳ монда хоҳад шуд.

Барои гурӯҳи дуюми бачаҳо таълими тафриқавӣ ва тамоилӣ вучуд дорад, ки фанҳои алоҳидаро амиқ таълим медиҳанд.

Ба гурӯҳи сеюми кӯдакони болаёқат фароҳам овардани шароит, худидоракунии зарур аст, барояшон муҳити хуби ҳамдигарфаҳмию ҳамкорӣ бо волидон, ҳамсолон ва муаллимон лозим, то худро чун шахсони болаёқату дорои имкониятҳои ақлии зӯр ҳис намоянд ва ба ҷустуҷӯҳои нав илҳом бигиранд.

Азбаски дар мактабҳои типӣ нав кӯдакони лаёқатманд мехонанд, дар таълими онҳо истифодаи усулҳои пештараи кӯҳна ҷои нест, ҷунки услубҳои кӯҳна дониширо дар шакли тайёр пешниҳод менамояд ва доираи фикру андешаронириро маҳдуду танг месозад.

Алҳол намояндагони дидактика, психология, муаллимони пешкадам роҳу усулҳои вусъати инкишофи фикриро ҷустуҷӯ мекунанд. Баҳри иҷрои ин мақсад, бе шакку шубҳа, услуби таълими проблемавӣ ва нусхаҳои он айна муддао мебошад, ки бо усулҳои проблемавӣ баён кардани донишҳо, ба таври ҷустуҷӯҳои амалӣ ва тадқиқот азхудкунии донишро пешниҳод мекунанд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ ба ҷалби хонандагони болаёқат ба таҳсил аксаран аз оилаҳои камбизоати ҳамаи шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ эътибори калон медиҳад. Вазораги маорифи ҷумҳурӣ дар асоси «Консепсияи мактаби миллӣ» низомномаи ташхис ва муайян кардани меъёрҳои лаёқатмандии кӯдаконро таҳия намудааст, ки дар он талабҳои муҳимтарин ба муайян кардани мафҳуми лаёқатмандӣ, меъёрҳои муайянсозӣ ва шартҳои ташаккули он баён гаштаанд.

Ҳамин тавр, таълими бачагони болаёқат эътибори махсус меҳояд ва дар таъкили ин қор муаллимони нақши муҳиме мебошанд. Онҳо самтҳои қобилияту лаёқати шогирдонро муайян карда ба тарбияи майлу ҳавасшон шугл меварзанд. Истеъдодро, ки дараҷаи баланди қобилият мебошад, дар кӯдакон пайдо мекунанд, ҳарчанд истифодаи ин истилоҳ нисбӣ аст. Таълимгоҳҳои типи нав воситаи тавоноии таълими бачагони болаёқат эътироф гаштаанд, ки муаллимони онҳо услубҳои замонавии омӯзиш, таълими проблемавӣ ва тафриқаро дар ин бобат васеъ истифода мекунанд.

Саволу супоришҳо барои кори мустақилона

- 1 Сабабҳои асосии тақмили мазмуни маълумот дар ҷист? Фанни таълим бо илм чӣ муносибате дорад?
- 2 Нақшаи таълим ва барномаҳо аз ҳамдигар чӣ тафовут доранд?
- 3 Вобастагии барномаи таълим ва китоби дарсиро эзоҳ диҳед.
- 4 Талабҳои асосӣ ба китобҳои дарсии мактабҳои ибтидоиро асоснок намоед.
- 5 Сифатҳои китоби дарсии хубро баён кунед. Ба фикратон кадом китобҳои дарсии синфи ибтидоӣ хуб мебошанд?
- 6 Хусусиятҳои кӯдакони болаёқатро номбар намоед.
- 7 Барои чӣ дар таълими кӯдакони болаёқат ба ҷои барномаҳои якранга барномаҳои ҳархела ва мактабҳои нави таълими тафриқавӣ – фардӣ ба вуҷуд оварда шуданд?

БОБИ 9. УСЛУБҲОИ ТАЪЛИМ ВА ТАСНИФИ ОНҲО

*Агар хоҳӣ, ки дар дилҳо маҳбуб бошӣ
ва мардумон аз ту нуфур надошта
бошанд, сухан бар муроди мардумон гӯӣ.
(Унсуралмаолиш Кайковус)*

§30. Мафҳуми услуби таълим

Муаллимон дар давоми кори таълим ҳамеша кӯшиш ба харч медиҳанд, ки шогирдон донишхоро амику хубтар аз худ намоянд. Онҳо роҳу воситаҳои навро дар рафти фаъолияти худ ёфта истифода меkunанд ва ба иҷрои мақсаду вазифаҳои таълим ноил мегарданд. Ҳамин шакли азхудкунии назариявӣ ва амалии маводи таълимро услуб нишон медиҳад.

Пешрафти таълим ба интихоби метод вобастагӣ дорад, Чунки маводро хонанда танҳо дар шакли муайяни фаъолияти назариявӣ амалӣ (сӯхбат, кор ё мушоҳидаи бевосита ва ғайраҳо) аз худ карда метавонад, ки ин шакл услуби таълим аст. Услуб маънои калимаи юнонии «методос»-ро ифода мекунад, ки роҳи донишгирӣ (назария ва омӯзиш) гуфта аст.

Роҳи фаъолияти маърифатии муаллиму тадабаҳо, ки бо тарзу воситаҳои таълим дониш гирифта, маҳорату малакаҳо ҳосил мекарданд ва доираи назару вусъати қобилияти фикрии хонандагон ташаккул меёбад, услуби таълим номида мешавад. Мазмуни маълумот, ки дар китоби дарсӣ дарҷ гаштааст, бо ёрии методҳо ба мактабиён омӯзонида хоҳад шуд.

Услуби таълим ду тараф дорад. Яке зоҳирӣ, ки онро бевосита мушоҳида кардан мумкин ва дигаре ботинӣ, ки мушоҳидааш душвору ноаён мебошад. Тарафи аввал ин амалҳои пайдарпаи муаллим ва пайравии хонандагон ба ўст. Мисол меорем. Шарҳи даҳонии муаллим доимо аз рӯи нақша ва низоми муайян мешавад. Амалҳои ҷавобии хонандагон низ ба ҳамин низом ҳамоҳанг хоҳад шуд. Тарафи дуюм, ҳолати ботинии хонанда, дараҷаи фаъолиятнокӣ ва тарзи азхудкунии мавод аст, ки бо методи кори муаллим пурра якхела нест. Хонанда бо тарзи хеш фикр мекунад, вале чунон ки муаллим ёд додаст, азхудкунӣ пурра намешавад. Бинобар ҳамин дараҷаҳои азхудкунии ҳархела дар байни хонандагон ба назар айён мегардад.

Муаллим хангоми тайёри ба дарс тарзи кор, пайдарпаии донишҷӯи худро ба хонандагон фикр карда мебарояд. Ба назар мегирад, ки дар ҷавоби онҳо хонандагон чӣ гуна фикрҳо, ҳаракатҳо, муҳокимарониҳо пайдо мекунанд. Муаллим бо тарзи дарсдиҳии худ на фақат мазмуни навро медиҳад, балки ба фаъолияти донишҷӯи хонандагон роҳбарӣ ҳам мекунад. Ҳамин тарафи ботинии услуби таълим душвор буда, аз муаллим ҳаматарафа донишҷӯи имкониятҳои синну солии азхудкунии донишҷӯро аз тарафи хонандагон талаб менамояд.

Дар масъалаи таҳқиқи услуби таълим ақидаҳои гуногуни олимонро дучор меоем. Бархе аз олимони услуби таълимро ба фаъолияти муаллим ва қисми дигарашон ба фаъолияти талабаҳо алоқаманд мекунанд. Чунин ҷудокунии ба маънияти кор нест, чунки дар раванди таълим ҳам дарсдиҳии муаллим ва ҳам хониши талабагон зич алоқаманд буда, аз ҳамдигар ҷудонопазиранд.

Норасоихои услуби кори муаллимро ислоҳ намудан душвор нест, чунки онҳо ба ҷашм менамоянд, вале шаклҳои нодурусти азхудкунии мазмуноро аз тарафи талабаҳо дуруст кардан вазнинтар аст, зеро ба ҷашми муаллим аёнӣ наменамоёнд, кам зоҳир мегарданд. Ҳар муаллим услуби худро дорад гуфтан фикри маъмуле баъзе аз муаллимони як ё якчанд услубҷӯро бештар дар дарсҳои хонандагон кор фармуда метавонанд. Дар баробари ин услуби ҳар фанни таълим гуногун аст. Услубҳои таълими риёзиёт, услубҳои таълими синфҳои ибтидоӣ, услубҳои дарсдиҳии суруд ва ғайраҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Услубҳои таълим бо мақсади таълим-инкишофи ҳамачонибаи шахсият ва мазмуни маълумоти мактаб вобастагӣ дорад.

Инчунин услубҳои таълим ба хусусиятҳои психологӣ ва шинусолии хонандагон алоқаманд мебошад. Дар синфи якум, масалан, услубҳои истифода мегарданд, ки инкишофи тафаккури абстрактиро дар алоқамандӣ бо таҷрибаи хонандагон таъмин карда метавонанд.

Услубҳои таълим бо хусусиятҳои анатомӣ-физиологии узвҳои бадани хонандагон алоқаманд буда, қобилияти қорӣ, мондашавӣ, ҳосилҳои системаи асаб ва ғайраҳо ба назар мегарданд.

Интихоби услубҳои таълим ба таъминоти моддӣ-техникии мактаб низ робита дорад. Муаллим хангоми интихоби услуб бояд донишҷӯро ба имконияти истифодаи кадом воситаҳои техникаӣ

Услуби таълим ба мактаб, ба таҷрибаи кори муаллимон низ алоқаманд аст. Дар мактаби пешкадам услубҳои гуногуни таълимро истифода мебаранд, муаллимони соҳибтаҷриба он услубҳоро хуб медонанду кай ва чӣ тавр ғоида бурданашонро мефаҳманд. Таҷрибаи ҷунин муаллимон омӯхта дастраси дигарон гардонда мешавад.

Тазаққур бояд дод, ки тафовути байни тарзу (приём) воситаҳои таълимро доништану фаҳмидани муаллимони оянда шарт аст.

Зери мафҳуми воситаи таълим маводеро бояд фаҳмид, ки аз он муаллиму талабагон барои ба даст овардани ягон натиҷаи кори таълим истифода мебаранд. Ба воситаҳои таълим матнҳо, саволҳо, ҷумлаҳо, калимаҳо, мисолу масъалаҳо, воситаҳои аёнию маводи дидактикӣ, воситаҳои техникӣ, компютерӣ дохил мешаванд. Китоби дарсӣ ҳам аз муҳимтарин воситаҳост. Тарзҳои таълим гуфта техникаи истифодаи ин ё он воситаи таълимро меноманд¹⁰. Тарзҳои таълим хеле сершумору фаровон буда, интиҳоби онҳо ба услуб ва воситаҳои таълим вобаста мебошад. Аз ҳамин ҷост, ки услубҳои таълимро иборат аз гурӯҳҳои зиёди тарзҳои таълим мешуморанд. Онҳо ба иҷрои вазифаҳои хизмат мекунанд, ки дар назди услуби таълим гузошта шудаанд.

Дигар он ки бо ёрии услуб мактабии бо мазмуни умумии маводи таълимӣ шинос гарданд, бо ёрии тарзҳои таълим ва тарафҳои ҷудоғонаи мавзӯро аниқу ҳаматарафа сарфаҳм мекунанд.

Таъкид кардан ҷоиш аст, ки як тарзи таълим мумкин ба чандин услубҳои таълим шомил бошад.

§31. Талабҳо ба услубҳои таълим

Талабот ба услубҳои таълим дар ҳар даври замон ҳар хел аст. Дар Шарқи кӯҳан, ки яке аз мардумони қадимии он тоҷикон мебошанд, дар бобати таълими насли наврас дар давоми асрҳо таҷрибаҳо андӯхтаанд.

Таассуфовар аст, ки ин таҷриба то имрӯз ҳаматарафа омӯхта нашудааст. Муҳаққиқон муайян кардаанд, ки мударрисону муаллимони мактабҳо ба қадомин роҳи усулҳои олимону шоирони оламшумули миллатанро таълим дода буданд. Маълум аст, ки дар мадрасаи мактабҳои пешазинқилобӣ услуби равиҳои анъанавии таълим вучуд дошт. Дарҳости равиҳои анъанавӣ мухтасаран ҳамин буд, ки муаллим мегуфт: Ман мегӯям, ту мешунавӣ, ту такрор

мекунӣ. ман дониш медиҳам, ту қабул мекунӣ. Фаъолияти муаллим ва талаба дар ҳамин ҳолат маҳдуд буд.

Баъд аз пайдоиши педагогика ва дидактикаи тоҷик, ташаккули мактаби миллӣ, ки самара ва шарофати истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, талаба ба услубҳои таълим, кори муаллиму хонандаи мактаб ба таври кулӣ дигаргун гашт.

Имрӯз дар замони тараққиёти бе мислу монанди илму техника ҳаёт ба сар мебарем. Дар кори таълим ҳам ҷустуҷӯи услубҳои навтарин идома дорад ва услубҳои анъанавии таълим такмилу таҳким ёфта, услубҳои нав ҷорӣ мегардад. Аҳамияти услубҳо дар раванди таълим торафт меафзояд. Аз ҳамин лиҳоз услубҳо низ бештар мегардад, торафт меафзояд. Бинобар ин талабот ба услубҳо низ бештар мегардад, ки онҳоро як – як баён мекунем:

1. Услуб бояд асоси илмӣ дошта бошад ва қомебиҳои улуми таълиму тарбия, психологияю таҷрибаи пешқадами муаллимон ва таълимгоҳҳо ба назар гирад.

2. Услуб мақсаднок аст ва ба иҷрои вазифаҳои таълим равона карда мешавад.

Таълиму тарбияи миллӣ ва умумибашарие, ки мактабамон ба воситаи мазмуни маълумот ба амал мебарорад, бе услубҳои таълим иҷро нахоҳад гашт. Ҳамин услубҳо ба инкишофи хонандагон, ташаккули майлу рағбат, ақидаҳои онҳо таъсир мебахшад.

3. Дастрасии усул хеле муҳим аст, чунки имкониятҳои психологӣ-педагогӣ инкишофи хонандагонро мадди назар дошта, мутабоқи он кори таълимро ба роҳ мемонад, яъне на танҳо дарачаи донишфаҳмии имрӯза, балки қобилияти минбаъдаи фаҳмиши хонандагонро низ аз эътибор дур намекунад.

4. Услуб бояд самарабахш бошад.

Муаллим услуби таълимро ба қор бурда аз ҳудудҳои мустаҳкам мазмуни навро аз тарафи хонандагон ба даст орад, яъне услуби кори муаллим мустақилона иҷро кардани амалро низ ба талабагон сар диҳад. Донишгирӣ танҳо аз назария иборат набуда, балки кори амалии ҳам аст. Агар услуби муаллим ба яке аз инҳо диққати ҷиддӣ надиҳад, дониши хонандагон мустаҳкам намешавад, яктарафаву санҷи мешавад.

5. Услуб бояд торафт ғани гардад. Муаллим заруратро дарк карда, ки муқтазам таҷрибаи дигаронро омӯхта, ҷиҳатҳои хубро ба ӯз карда, дар қораш истифода бараду ба услуби навигарӣҳо ворид созад.

§32. Гурӯҳбандии услубҳои таълим

Услубҳои таълим басо гуногуну сершуморанд ва аз ҳамин сабаб баъзеҳояшон хусусиятҳои ба ҳамдигар монанд низ доранд, ки дар ҳамин асос онҳоро гурӯҳбандӣ намудаанд. Дар педагогикаи муосир чандин гурӯҳбандии услубҳои таълим вучуд доранд, зеро олимони дар ин масъала ақидаҳои мухталиф пешниҳод кардаанд ва даъвоҳояшонро асоснок ҳам намудаанд.

Гурӯҳбандии зерини услубҳои таълим бештар воমেҳӯрад, ки онҳоро қайд карда мегузарем.

1. Аз рӯи манбаҳои донишгирӣ (услубҳои шифохӣ, аёнӣ ва амалӣ).
2. Аз рӯи шаклҳои фаъолияти муаллим (услубҳои дарсдиҳӣ) ва хонандагон (услубҳои хониш).
3. Аз рӯи фаъолияти фикрӣ ва маърифатӣ (репродуктивӣ, эзоҳӣ-тасвирӣ, проблемавӣ-чустучӯӣ, тадқиқотӣ).
4. Аз рӯи намудҳои ҳулосабарорӣ (индуктивӣ ва дедуктивӣ).

Гурӯҳбандии услубҳои таълим барои чорӣ кардани низоми кор даркор аст. Бо ёрии он услубҳои таълимро ба гуруҳҳо ҷудо мекунам, хусусиятҳои умумии ба ҳар гуруҳ хосро муайян месозанд, то ки барои мувофиқи мақсад истифода намуданашон имконият пайдо шавад.

Алҳол гурӯҳбандии якумро дида мебароем. Ҳамин гурӯҳбандӣ, ки ҳамаи услубҳоро ба се гуруҳ -шифохӣ, аёнӣ ва амалӣ қисмат менамоянд, васеъ паҳн гаштааст ва чунин тақсимот қабули ҳамагон мебошад. Чунон ки дар боло ишора рафт, гурӯҳбандии мазкур манбаҳои донишгириро ба асос мегирад. Муаллими сухандон дар дарсҳои фанҳои гуногун мазмуни навро бо сухан мефаҳмонад ва хонандагон он суханонро аз худ мекунам, ки услубҳои шифохӣ (даҳонӣ) меноманд. Ба ин гуруҳи услубҳо ҳикоя, шарҳу эзоҳдиҳӣ, сӯҳбат, хониши мустақилонаи китоби дарсӣ, барномаҳои садо ва симино дохил кардан мумкин аст.

Ба гуруҳи дигар услубҳои аёнӣ дохил мешавад, ки дар дарсҳо истифода бурдани воситаҳои аёнӣ ё техникаро шартӣ зарурӣ меҳисобад. Услубҳои аёнӣ дар раванди таълим бе услубҳои шифохӣ вучуд дошта наметавонад, чунки омӯзгорон ҳар воситаи аёниро бо ёрии ҳикоя, сӯҳбат ва шарҳу эзоҳдиҳӣ ба хонандагон он фаҳмонда дар онҳо дониш ҳосил мекунам.

Ба гурӯҳи услубҳои амалии таълим услубҳои дохил мешаванд, ки бо ҷараёни ташаккул ва такмили маҳорату малакаи мактабии марбутанд. Масъалаи услубҳои амалиро бояд дуруст фаҳмид, чунки ҳамаи услубҳои таълим бо амалия алоқаманд хастанд. Инчотанҳо услубҳои дар назар дорем, ки бо ёрии онҳо хонандагон супориши амалиро вақти дарс ба иҷро мерасонанд.

Машқҳои хаттӣ ва даҳонӣ, қорҳои амалӣ ва лабораторӣ, баъзе намудҳои қорҳои мустиқилона гурӯҳи услубҳои амалиро ташкил медиҳанд. Гурӯҳбандии дуҷумлаҳои муаллим ва хонандаро ба асоси меград. Муаллим ҳангоми дарс бо ҳикоя, сӯҳбат, шарҳдиҳӣ ва ғайраҳо мавзӯро баён мекунад ва нақши асосиро дар дарс мебошад. Вазифаи хонандагон шунидани суханони муаллим ва фаҳмидани онҳост.

Усулҳои фаъолияти хонандагон – машқҳо, қорҳои мустиқилона, лабораторӣ амалӣ мебошанд.

Самаранокии услубҳои зикргардида ба он вобаста аст, ки муаллим чӣ хел моҳирона қори хонандагонро ба роҳ меонад, хонандагон ба қадом дараҷаи фаъолиятнокӣ амал мекунанд.

Гурӯҳбандии сеҷумла аз гурӯҳҳои услубҳои а) репродуктивӣ, б) эзоҳӣ-тасвирӣ, в) проблемавӣ-ҷустуҷӯӣ, г) таҷқиқотӣ иборат буда, асосан фаъолияти фикрӣ ва маърифатии хонандагон мебошад.

а) Бо ёрии услубҳои репродуктивӣ маводи таълим дар хотири хонандагон барқарор гардонидани мешаванд. Барои ин қор услубҳои мустиқилона, тақрор, ҳулосабарориҳо ва ғайраҳо аҳамиятнок мебошанд.

б) Усулҳои эзоҳӣ-тасвирӣ омӯзиши мазмуни навро дар шаклҳои гуногун (шарҳдиҳӣ, нақл, сӯҳбат, тасвир, исботҳо ва ҳоказоҳо) дар бар мегирад. Ин услубҳо ба ду қисм – назариявӣ ва тасвирӣ ҷудо намудани маводро талаб мекунанд. Таносуби дурусти қисмҳои мавод бояд риоя шавад. Агар қисми тасвирӣ бештар бошад, омӯшани осонтару дастрастар мешавад, ки сабаби далелҳои ба хотир гирифтани хонандагон шавад ҳам, назарияро сатҳӣ аз худ мекунанд ва имконияти рушди фикрӣ сусттар мегардад.

в) Шаклҳои проблемавӣ аз ҳудудҳои лонишҳои услубҳои мебошанд, ки дар шури хонанда вазъи проблемавӣ ё саволҳои мавзӯро ба вучуд оварда, ҳаракатҳои ҷустуҷӯӣ илмӣ монандро пайдо мекунанд. Шогирд ҳама ба савол ҷавоб ёфтани ҳалли мавзӯро меҷӯяд.

Агар услубҳои проблемавӣ истифода шавад, азхудкунии мавод натиҷаи кори сустҷӯи фикрии хонанда хоҳад шуд. Лекин гумон кардан лозим нест, ки хонандагон ҳаман масъалаҳоро худашон сарфаҳм рафта ёд мегиранд. Албатта, ба кӯмаки муаллим онҳо ниёз доранд, бо роҳбарии ӯ хулосаҳо, қондаву таърифҳоро аз худ менамоянд. Шарҳдиҳии муаллим ҳангоми истифодаи услубҳои проблемавӣ низ аҳамиятнок аст.

г) Услуби тадқиқотӣ чунин усули корбарист, ки хонандагон зери роҳбарии муаллим ягон супориш ё амали тадқиқотиро анҷом медиҳанд. Омӯзиши ҳосиятҳои хок, фулузот, ҳаво, об, шартҳои сабзиши растаниҳо ва ғайраҳо аз ҷумлаи чунин корҳоянд. Инчунин ҳангоми таҷрибагузаронию мушоҳидаҳо дар дарсҳои табиашиносӣ, меҳнат, биология, кимиё, физика услубҳои тадқиқотӣ истифода мешавад. Ин ғуруҳи усулҳои ӯнсурҳои оддитарини сустҷӯи илмиро дар хонандагон ташаккул медиҳад.

Гуруҳбандии чорумини услубҳо ба талаботи тафаккури маънавӣ мутобиқ аст. Онҳоро услубҳои индуктивӣ (гузариш аз далелҳои ягона ва мушаххас ба қоидаҳои умумӣ) ба дедуктивӣ (гузариш аз қоида ба ҳақиқат) мегӯянд. Қайд мекунем, ки ҳама гуна услубҳои таълим ба индуксия ва дедуксия тақсим мекунанд.

Ҳамин тавр, ҳар гуруҳбандии услубҳои таълим услубҳоро ба гуруҳҳо ҷудо кунад ҳам миқдори онҳоро дар гуруҳҳо аниқ нишон намедиҳад, чунки тамоми услубҳо якдигарро пурра мекунанд, шароит фароҳам месозанд, ки дар раванди таълим фаъолияти дарсдиҳии муаллим ва ҳониши талабагонро ҳаматарафа бубинем. Масалан, нақл ё сӯҳбатро гирем. Ин услубҳо қариб дар ҳар гуруҳбандӣ истифода шаванд ҳам, хусусияташонро тағйир дода мутобиқи ҳамон метод мегарданд.

§33. Таълиқи услубҳои ҷудоғонаи таълим

Методҳои шифоӣ. Нақл ё ҳикоя як шакли баёни донишҳои нав буда, бо ёрии сухан тасвири ҳодисаҳо, корҳо, воқеаҳои табиат, ҷамъият ва ҳаёти ягон одам ё гуруҳи одамонро ифода менамояд. Ҳикоя ба таърихи кашфиёт, тарҷуман ҳоли адибон, растаниҳоро ҳайвоноти паррандагон бахшида шуданаш мумкин аст. Баёни таассуроти сафар, тамошои филм, асарҳои сахнавӣ бо ҳикоят осон мешавад. Ба ҳикояи муаллим чанд дархостҳо ҳастанд, ки донишгари онҳо зарур аст.

Нақл мавзӯ ва мазмунро муайян дошта бошад. Вай ба шартҳои мутамарказ мешавад, ки маълумотҳо, далелҳо, воқеаҳо, мисолҳоро

зери мавзӯю вазифаи ягона муттаҳид гардонида, пай дар пай ва мунтазам баён гардад. Нақл ҳаяҷонбахш бошад. Агар ҳикоя бо ҳаёти бачагон, табиати маҳалли зист алоқаманд бошад, шавқовар гашта ба ҳиссиёти талабагон таъсир мерасонад. Ҳикоя аз рӯи нақша бошад. Дар он оғоз, қисми асосӣ ва хотимаӣ мешавад. Муаллим қабл аз дарс ҳикояро фикр карда набарояд, вай шавқовар, пурмухтаво намешавад. Нақро дар лаҳзаҳои гуногуни дарс ғоида бурдан ҷоиз аст. Дар аввали дарс нақл хонандагонро ба азҳудкунии дониши нав тайёр мекунад дар охири дарс барои хулосабарорӣ ва ҷамъбасти дарс ғоидаовар аст.

Нақл набояд дуру дароз бошад. Дар синфҳои ибтидоӣ вай 5 - 10 дақиқа ва дар синфҳои болоӣ 15 - 20 дақиқа давом карда метавонад.

Шарҳдиҳӣ шакли азҳудкунии маводи хониши назариявӣ мебошад. Хусусияти асосиаш исботи назария буда, дар аввал вазифа фаҳмонда, интиҳоби дурусти маводи даркорӣ бо расму сурату схема ва ғайраҳо ба роҳ монда мешавад.

Нақли пайдарпаи маводи мавҷудаи назариявӣ, фаҳмонидани қоидаҳо, истилоҳот, далелҳо шарҳдиҳиро методи муҳими азҳудкунии донишҳои нав гардондааст, ки истифодааш хусусан дар синфҳои ибтидоӣ нафъи калон меоварад.

Сӯҳбат услуби таълимиест, ки бо ёрии саволу ҷавобҳои маводи таълим аз худ кунонида мешавад. Муаллим савол мегузорад, хонанда ҷавоб мегуяд ва бо ҳамин минвол таълим пеш меравад. Вақти сӯҳбат шогирдон аз муаллим чизҳои мепурсанд, ки барояшон нофаҳмост.

Саволҳои пухтаву ҷавобҳои хонандагон саҳеҳ набошад, сӯҳбат баргузор намешавад. Лозим аст, ки бачагон мавзӯи сӯҳбатро донанд, вагарна ба савол ҷавоб намегуянд, гуянд ҳам ҷавобашон нодуруст хоҳад шуд. Савол бояд мушаххас бошад. Тартиб додани савол, гузориши он кори душворест. Фарқи саволҳои асосӣ, дуҷумдараҷагӣ ва иловагиро фаҳмида тавонистани муаллим зарур аст.

Дар синфҳои мактабҳои камкомплектӣ, ки ба қори мустақилонаи хонандагон эътибори асосӣ равона карда мешавад, саволҳои муаллим равшану мушаххас бояд бошад. Дар савол қаллимаҳои душворфаҳм набошад, саволҳо бисёр такрор карда нашаванд. Сӯҳбати якранг дониши хонандагонро кунд карда, шавқашонро сӯст мегардонад.

Чавобҳо низ бояд мазмуни муайяно дар бар гиранд. Вақти чавобгӯӣ хонандагон сергапӣ набояд кунанд. Ҳамаро такроран нагӯянд, балки фикри асосиро дар чавобашон оранд.

Чавоб аз рӯи нақша бошад. Хонандагони хурдсол дар ин бобат душворӣ мекашанд.

Чавоби хонандагон пурра ва кӯтоҳ мешавад. Аз рӯи чавоб муаллим амиқӣ ва шуӯронагии донишхоро мефаҳмад. Чавобҳо муфассал, пайдарпай, бо мисолҳо, исботҳо бошанд, аз дониши худ гувоҳӣ медиҳанд. Хонандагон бо як ё ду калима («ҳа» ё «не») ягон чизро тасдиқ ё рад мекунанд ва ё бо як ду ҷумла ҳам чавоб мегардонанд, ки ба ин роҳ додан нашояд.

Муаллими синфи ибтидоӣ хонандагонро бояд одат кунонад, ки ба савол чавобҳои пурра гӯянд. Фақат чавоби пурра қодир аст, ки тафаккур ва нутқи кӯдаконро инкишоф диҳад.

Сӯҳбат ҳамчун услуб барои хонанда ҳам ва барои муаллим ҳам муфиду кулай мебошад. Чавоби хонандагон ба муаллим нишон медиҳад, ки онҳо чиро медонанд, чиро намефаҳманд, то чи дараҷа донишхоро аз худ кардаанд.

Дар раванди таълим асосан ду намуди сӯҳбат – эвристикӣ ва репродуктивӣ маълум аст. Сӯҳбати намуди аввал хонандаро ба ҷустуҷӯ раҳнамун месозад, дар онҳо унсурҳои андешаронии эҷодӣ ва мустақилиятро пайдо мекунонад. Сӯҳбати эвристикӣ дар мактабиён ба пайдоиши масъалаҳо ва вазъи проблемавӣ имконият муҳайё менамояд.

Сӯҳбати репродуктивӣ чунин намуди сӯҳбат мебошад, ки барои барқарор кардани донишҳои пештар омӯхташуда хизмат мекунанд. Ҷиҳати муҳими ин сӯҳбат дар он аст, ки хонандагон қоидаҳо, таърифҳо, далелҳо ва ғайраҳоро ба хотир меоваранд.

Сӯҳбат чун услуби таълим дар огози дарс, хангоми баёни мавзӯи нав ва дар охири дарс истифода шуда метавонад ва доимо ба иҷрои вазифаҳои таълим мусоидат менамояд. Дар мактабҳо хинни дарс ба талабагон аз тарафи ҳамсинфон додани саволҳо оммавӣ шуда истодааст. Саволҳои хонандагон аксаран пухта нестанд. Лозим аст, ки муаллимон усулҳои саволгузориро низ ёд диҳанд ва ин корро зери назорати педагогӣ гиранд.

Сӯҳбат бо услубҳои дигари таълим алоқаманд буда, яқоя бо онҳо истифода мегардад.

Кори хонандагон бо китоби дарсӣ ва китобҳои дигар чун як шакли азхудкунии маводи хониш басо муҳим аст. Маҳорату

малакаи кор бо китоби дарсӣ ва китобҳои дигар асосан дар хурдсолӣ, ҳангоми таҳсил дар мактаби ибтидоӣ ҳосил мегардад ва ғамони умр қорбас мешавад. Агар хонанда тарзҳои кор бурданро бо китоб ёд гирад, вай китобро ҳамчун манбаи дониш истифода карда, донишҳои иловагӣ мегирад, бо ёрии он ақлашро бойтар менамояд.

Муаллимону хонандагон аз китоб дар рафти дарс ва берун аз дарс низ фоида мебаранд. Бехуда нест, ки Абдурахмони Ҷомӣ гуфта:

*Аниси қунҷи таҷҳӣ китоб аст,
Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.*

Дар китоби дарсӣ мувофиқи барномаи таълим мазмуни таълим интихобан гирд оварда шудааст, ки аз рӯи он донишомӯзии хонандагон ба роҳ монда мешавад. Дар ихтиёри хонандагон ғайр аз китоби дарсӣ боз адабиётҳои дигар шуданаш мумкин аст. Хонандагон соҳиби китобҳои мақолаҳои илмӣ, асарҳои бадеӣ (назму наср), асарҳои сахнаӣ ва ғайраҳо буда метавонанд, ки тарзи хониши гуногунро тақозо менамоянд. Чунин тарзҳои муаллим ба шогирдон маълум мекунад ва меомӯзад. Маҳз бо кори муттасили худ завқу ҳаваси кӯчаки хонандагонро ба китобҳои бедор карда, омӯзгор дар дили онҳо меҳри китобро мепарварад.

Намудҳои кори хонанда бо китоб ҳарҳела мебошад. Чиро ва аз қучои китоб хондану қадом қондари аз ёд кардан, ба қисмҳои ҷудо ҷамъа ба ҳар қисми мақола сарлавҳа гузоштан, рӯйбардори матн ба он нақша сохтан ва ғайраҳо мақтабиён бо супориш ва мувофиқи нишондоди муаллим ба иҷро мерасонанд.

Услубҳои аёнӣ гуфта, пеш аз ҳама, услубҳои мушоҳида ва намоишдихиро мефаҳманд, ки донишгирии хонандагонро ба истифодаи воситаҳои аёнию техникӣ вобаста мешуморал.

Мушоҳида аз тарафи хонандагон дидан ё пеши назари онҳо ҷишвар сохтани чизу ҳодисаҳо мебошад. Мушоҳидаи мақсаднок бо роҳбарии муаллим дар вақти муайян ташкил карда мешавад. Мушоҳидаро аз рӯи моҳияту мазмун ба ду ҳел ҷудо кардаанд. Яке мушоҳидаи чизу ҳодисаҳои мавҷуда дар шароити ҳаётӣ-ғамонӣ саҳро, кӯҳсор, боғҳо, дарёҳо, паррандагону ҳайвонот. Кори одамон бо дастгоҳу мошини тракторҳо ва ҳоказоҳо мебошад. Дар рафти чунин мушоҳида завқи бачагон ба муҳити атроф бешир бедор мегардад, ҳодисаҳо таҳлил карда бо маводи

хониш алоқаманд намуданро ёд мегиранд. Қабл аз ташкили мушоҳида бояд назди хонандагон вазифа гузошта шавад, то ки ба чихатҳои асосию даркорӣ диққати худро равона созанду дониши дуруст гиранд. Агар бачагон вориди боғистон гарданд, доир ба дарахтон, тана, баргу шохҳо ва ҳосилашон тасаввурот пайдо карданишон лозим аст. Сайругашт, саёҳат барои мушоҳида хеле муфиду аҳамиятнок мебошад. Бачагонро ба корхонаҳои истеҳсоли ба фермаи чорводорӣ ё гушаи табиати зинда ошно намоем, ба онҳо на фақат тамошоияш таассурот мебахшад, балки ҳангоми омӯзиши мавзӯю ҳодисаҳои бо истеҳсолот алоқаманд дар иҷрои вазифаҳои хониш ёрӣ медиҳад.

Хели дигари мушоҳида дар шароити синф гузаронидани он мебошад, ки воситаҳои аёнӣ-шаклҳои худсохти хурди чизҳо, хӯсаҳо, суратҳо, схема, таблитса, сурату расмҳо нишон дода мешавад. Ин чизҳо чун воситаи ёрирасони осонгардонии азхудкунии донишҳо хизмат хоҳанд кард.

Мушоҳидаҳои хонандагон гоҳ-гоҳ не, балки ба раванди таълим мунтазам бояд ташкилу гузаронида шавад. Хусусан мушоҳидаи ҳодисаҳои табиат таассуроти бой мебахшад. Хонандагон тағйироти обу ҳаворо менависанд, парвози паррандаҳо, гул кардани дарахтонро дида хулосаҳо мебароранд.

Мушоҳида вақти иҷрои корҳои амаливу лабораторӣ низ ҳаракатҳои муайянро ёд медиҳад. Аксари хонандагон ҳини дарсҳои таълими меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ, санъати тасвирӣ ва ғайраҳо амалу рафтори муаллимиро мушоҳида мекунанд, бо диққат нигариста роҳҳои сомон бахшидани кори амалӣ ва лабораториро меомӯзанд. Тартиби кор, истифодаи асбобҳо, олоти меҳнат, нақшаи схемаҳоро зехн монда ёд мегиранд. Ҳангоми иҷрои кори амалӣ ва лабораторӣ малака лозим аст, ки бе идроки дуруст мушоҳида, таҳлили ташаккули он имконнопазир ҳисоб меёбад. Тартиби кор аз тарафи хонанда риоя нашлавад, амалиёт иваз гардад, натиҷаи дилхоҳ ба даст намеояд. Хонанда фикр карда, сабаби онро меҷӯяду меёбад. Дар ин ҳолат хонандаи хурдсол ба тарзи кор кардани ҳамсолон менигарад ё аз муаллим пурсида, корро аз нав такроран аниҷом медиҳад.

Ба муаллим зарур аст, ки пас аз гузаронидани мушоҳида фикри хонандагонро фаҳмад ва аз онҳо хулосаҳо бароварда ҷамъбаст намояд.

Намоишдихӣ яке аз услубҳои аёнист. Муаллимон қариб дар ҳар турс асбобу анҷомҳо, воситаҳои аёни ва ё чизҳои гуногунро намоиш дода, фаъолияти хониши хонандагонро ҷоннок мегардонанд. Аҳамияти намоишдихӣ ҳам дар синфҳои болоӣ ва ҳам дар синфҳои пастӣ бузург аст. Ба намоишдихии воситаҳои аёни чанд талабҳои педагогӣ пешниҳод мешавад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

– чизи намоиш меодагӣ ба аҳли синф намудор бошад (майда набошад);

– вақти муносибро дар дарс интихоб карда чизро намоиш бояд дод, шарҳу эзоҳи чиз вақти намоишдихӣ ва пеш ё пас аз он ҳам шуда метавонад;

– баъд аз шарҳу эзоҳ аз пеши назари хонандагон ғундоштани чиз тавсия дода мешавад;

– хонандагон мувофиқи дастури амал, вазифаи гузошта ва нақшаи мушоҳида амал намуда, ба хусусиятҳои диққат диҳанд, ки ба дониши вай алоқаманд бошад;

– шарҳи чизу ҳодисаҳо ба инкишофи нутқ ва мушоҳидакорин хонандагон кӯмак кунад;

– аз намоишдихӣ хулоса ва натиҷаҳо бароварда шавад.

Барои намоишдихӣ дастгоҳҳои махсус истифода бурда мешавад, ки бо ёрии онҳо филмҳои таълимӣ, диапозитивҳо, диафилмҳо, наворҳои магнитофонҳо ва дигар воситаҳои техникӣ намоиш дода мешавад. Бо намоишдихӣ муаллим ба шогирдон донишҳои шиносагӣ дода таасуроташонро бо назария алоқаманд месозад.

Гурӯҳи методҳои амалӣ дар раванди таълим мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ба ин гурӯҳ услубҳои қори мустақилонаи хонандагон, машқ, қорҳои амалию лабораторӣ ва фаъолияти ҷодии хонандагонро дохил менамоянд. Қори мустақилонаи хонандагон торафт дар қори азхудкунии донишҳо нақши бештар пайдо карда истодааст. Ташкили қори мустақилона осон нест, зеро он ба азхудкунии донишҳо аз тарафи хонандагон вобаста буда, қори майнаи сари ӯро талаб мекунад. Хонанда худаш андеша роҷад ҳам, тафакқури ӯ ба фаъолияти муаллим робита дорад. Агар хонанда фикр накунад, тақлидкор, нусхабардори муаллим шуда монад, қори мустақилонаро нағз ёд намегирад ва донишҳои навро худаш андӯхта наметавонад.

Фаъолияти донишгириро қори мустақилона меноманд, ки шариҳии тафакқур, қорҳои фикрӣ амалии хонанда, ҳаракатҳои ғуш у интихоб мекунад.

Хонандагон мустақилона машқхоро иҷро намуда, коидаҳо аз бар мекунанд, матнҳои китобро мехонанд, нақл карда, иншо менависанд ва ғайраҳо. Муаллим маслиҳатгӯю назоратгари онҳост.

Агар кори амалии мустақилонаи хонандагон дар мадди назари муаллим наистад, онҳо омӯзиши дуруст, аз сарчашмаҳои мавҷуда гирифтани донишҳои иловагиро одат намеkunанд.

Ҳама гуна кори мустақилона талаб мекунанд, ки вазифаи худро хонандагон фаҳманд, нишондодҳои иҷрои кори мустақилонаро донанд. Ба кори мустақилона роҳбарӣ бояд бошад, ҳуди хонандагон қорро таҳлил намоянд ва қор санҷида, бурду бохтхоро ошқор намуда, натиҷа бо хонандагон муҳокима карда шавад.

Қорҳои мустақилона ҳатгӣ ва даҳонӣ, назариявӣ ва амалӣ, репродуктивӣ ва эҷодӣ мешаванд. Қори мустақилона дар синфҳои ибтидоӣ эътибори қиддӣ меҳояд, чунки хонандагони хурдсол харчанд муаллимон кӯшиши қунанд ҳам, пайдарпаии амалҳо, тарзи истифодаи асбобҳои қориро намедонанд ва маҳорату малакашон вусъат наёфтааст.

Як шакли дигари азхудқунии донишҳо машқ мебошад. Шоир Бадриддин Ҳилолӣ гуфтааст:

*Машқу таълим ҳарду меболад,
В-ар яке нест, хат нақу н-ояд.*

Машқҳо аз ҳамаи фанҳо дар давоми таҳсили мактабӣ истифода мешавад. Машқҳо имқоният медиҳанд, ки маводи назариявӣ дастраси хонандагон гардад, бо ёрии онҳо мустақкам карда шавад. Агар маводи нав бо машқ азхуд карда шавад, ҳаргиз аз хотир фаромӯш нахоҳад гашт.

Машқу қори мустақилона қобилияти қорӣ, диққат, қори қонишро равнақ мебахшад. Умуман дар мактабҳо ва хусусан дар синфҳои ибтидоӣ ҳар рӯз ва ҳар дарс машқ ҳаст. Ин беҳуда нест. Шогирдон қорқунон донишашонро равнақ медиҳанд.

Гузариқидани машқҳо бо мақсади оқодасозии хонандагон ба қабули донишҳо, машқҳои вобаста ба омӯзиши мавзӯи нав, машқҳои мустаққамқунию тақрор ва машқҳои санҷиши донишҳо ба ҳукми анъана даромадааст.

Чанд талабҳои дидактиқиро доир ба методи машқ таъқид месозем, ки ба инбат гирифтани онҳо пешрафти таълимро таъмин мекунанд:

1. Шарти ичрои машқ дуруст бошад ва талабагон онро бифаҳманд.

2. Машқҳо аз ҷиҳати шаклу мазмун ҳархела бошанд.

3. Машқҳо аз рӯи низом ва пайдарпай гузаронида шаванд.

4. Машқҳо торафт душвортар шуда раванд.

5. Мазмуни машқҳо ба раванди таълимию тарбиявӣ мадад расонад.

Корҳои амалӣ ва лабораторӣ ёрӣ медиҳад, ки донишҳои назариявӣ ба амалия алоқаманд бошад. Ҳадаф аз ташкили ин корҳо ба амал татбиқ кардани донишҳои ҳосилшуда аст. Корҳои амалии синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои меҳнату расм, табиатшиносӣ ва замини мактаб ва дар синфҳои болоӣ дар синф, устохонаҳо, дар замини назди мактаб, дар лабораторияҳо гузаронида мешаванд. Бо сифати хуб ё бад иҷро шудани кори амалӣ ба шарҳу эзоҳи муаллим ва шароити қору мавҷудияти масолаҳо вобастагӣ дорад.

Фаъолияти эҷодии хонандагон ҳамон вақт ба дараҷаи зарурӣ пеш меравад, ки хонандагон донишҳои амиқ дошта бошанд, қорҳоро ба тарзи нав, бо рафтори эҷодӣ сомон бахшанд. Тарбияи чунин рафтор вазифаи муҳими мактаб маҳсуб мешавад. Корҳои эҷодии хонандагон аз ҳар ҷанба гуногун мешавад ва ҷанбаҳои таълимӣ онҳоро муайян менамояд. Нақли хаттӣ, иншо, тартиб додани нақша, ба саволҳо навиштани ҷавоб, тартиб додани мисоли масъалаҳо, сохтани лоиҳаву кашидани суратҳо ва ғайраҳо ҳамчун намунаҳои корҳои эҷодӣ ном бурдан мумкин аст.

§34. Услубҳои таълими проблемавӣ ва барномавӣ

Зарурияти дарёфти услубҳои нав. Масъалаи тақмили услубҳои таълим, ки самаранокии кори мактаб ба он зич алоқаманд аст, доимо дар маркази диққати муаллимону олимони қарор дошт ва дорад. Ҳоло ягон услуб ё гуруҳи услубҳоро нисбати дигарҳояшон афзалиятнок ҳисобидан норавост, чунки онҳо фақат дар алоқамандӣ, дар шароити муайян самаравард метавонанд. Ёнбар ҳамин омӯзони хаматарафаи услубҳо давом дорад. Ва шарти шароитҳои истифодаи онҳоро тасдиқ накарда чун услуби бехтарин тавсия додан мумкин нест. Ҳамон услуб хуб аст, ки қорбасти он натиҷаи дилхоҳ биёрад, яъне ба инкишофи кори муаллимон ва фаъолиятнокии баланди хонандагон ноил гардонад. Мақд ҳамин далел роҳи тақмили минбаъдаи услубҳои таълимро муайян менамояд.

Бо истифодаи услубҳои самарабахш муаллим симои худро нишон медиҳад. Агар вай ҷаҳонбинии илмӣ дошта бошад, аз ҷиҳати психологию педагогӣ, тайёрии махсуси услубиро гузашта бошад, услубҳоро мохирона истифода мебарару афзалияти услубро исбот менамояд ва агар тайёрии муаллим суст бошад, тарафҳои манфии услуб падида мегардад. Аз ин ҷост, ки бешаку шубҳа, баланд шудани самаранокии услуби таълим тайёрии муаллимро тақозо дорад. Тазаққур бояд дод, ки муаллими эҷодкор бо истифодаи услубҳо на фақат фаъолиятнокӣ эҷодии хонандагон, балки дараҷаи маълумотнокӣ, маданиятнокӣ ва тайёрии касбии худро зоҳир месозад.

Таълими проблемавӣ (муаммогӣ). Асри XXI асри психрафти беназири таълим хоҳад шуд. Ба фаъолияти фикрии хонандагон беш аз пеш эътибор меафзояд, ки тақозои замон аст. Фақат фаъолиятнокӣ кори фикрии хонандагон лозим аст, то ки донишхоро бо мувафаккият ҳазм кунанд.

Ҳамеша дар таълим проблема ё савол хонандаро ба хайрат мсорад, онро фаҳмида наметавонад, чунки дар байни ҷизҳои медонистагӣ ва намедонистагиаш зиддият ба вучуд омада ӯро водор месозад, ки фикру андеша ронда, ҷавоби савол ё ҳалли проблемаро биёбад. Ана ҳамин ҷиз асоси услуби нави таълимро ташкил менамояд, ки онро таълими проблемавӣ меноманд. Масъалаи ҳалталабро проблема мегӯянд, ки бо калимаи тоҷикии муаммо ҳаммаъност. Услуби таълими проблемавӣ ташкили ҳаракату кӯшишҳои самарабахши хонандаро баҳри фаҳмидану ҳал кардани проблемаи хониш мефаҳмонад. Хусусияти муҳими таълими проблемавӣ ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ мебошад. Ин вазъият дар асоси далелҳои ҳаёти ва воқеаҳо ба вучуд оварда мешавад. Қайд кардан лозим аст, ки таълими проблемавӣ усулҳо ва қоидаҳои амалкунандаи таълимро инкор намекунад, балки ба онҳо таъқиқ намуда, дар раванди таълим фаъолони фикр кардани хонандагонро қорӣ менамояд. Фикркунии хонандагон дар ин ҳол оддӣ намешавад, балки эҷодӣ мешавад.

Маълум аст, ки мақсад аз тақмили раванди таълим ва услубҳо ба дараҷаи баланд бардоштани самаранокии раванд мебошад. Услуби таълими проблемавӣ ба кори муаллим чӣ навигарӣ ворид намуд? Пеш аз ҳама, муаллим набояд маводи таълимро ба хонандагон нақл карда диҳад, хулосаҳои тайёрро баён намояд.

Лозим аст, ки фикри хонандагонро ба маводи хониш ҷалб кунад, то онҳо донишҳои гирифтаашонро бо чизҳо ва воқеаҳои мушоҳида кардаи худ муқоиса карда, дар асоси онҳо баровардани хулосаҳои умумиро ёд гиранд.

Олими соҳаи дидактика М.Н. Скаткин се хели таълими проблемавиرو муайян кардааст:

1. Баёни проблемавии донишҳо. Дар рафти чунин баён муаллим ба хонандагон фақат ягон қонидаро гуфта намода, балки сухангӯён проблема мегузорад ва роҳи ҳалли онро нишон медиҳад.

2. Дар рафти баён ба ҷустуҷӯ ҷалб намудани хонандагон. Муаллим проблема мегузорад, ки маводи хонишро фаҳмонад, вале дар рафти баён саволҳои гузошта хонандагонро ба ҷустуҷӯ ҳамроҳ месозад ва онҳо мустақилона ба доништи гирифтани ягон масъала ноил мегарданд.

3. Услуби тадқиқотии таълим. Хонандагон проблемаи донишро фаҳмида, ҳадашон нақшаи тахминии ҷустуҷӯро мекашанд, роҳҳои тадқиқии онро муҳокима мекунанд, мушоҳидаву таҷрибаҳо мегузаронанд, далелҳои менависанд, далелҳо ва таҷрибаашонро муқоисақунон хулосаҳои умумӣ мебароранд.

Барои ин се хел таълим омӯзиши проблемавӣ умумӣ бошад ҳам, лекин фарқият дар он аст, ки дар ҳар кадоме дараҷаи фаъолияти ҷустуҷӯи мустақилонаи хонандагон гуногун мебошад. Дар методи тадқиқотии мустақилияти хонандагон ба дараҷаи баландтар расида фаъолиятиашон ба амалҳои муҳаққиқон монанд мешавад. Дар асарҳои олимони М.И. Маҳмудов, И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин ва дигарон хусусиятҳои ҷараёни фикркунии хонандагон ва ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ ҳаматарафа тадқиқ шудаанд, ки танҳо ба таълими проблемавӣ ҳосанд.

Ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ аҳамияти калон дорад. Зеро вай шавқу завқи хонандаро ба фаъолияти фикрӣ бештар гардонда, хушзехӣ, зиракӣ, мустақилият, ҳавасмандӣ ва рафтори ҷодиро ба хониш тарбия мекунад.

Вазъияти проблемавӣ чист? Вазъияти проблемавӣ ҳолати муайяни психикии хонандагон аст, ки дар натиҷаи додани савол ё супориш бо мақсади ёфтани ҷавоб ва иҷрои он ба вуҷуд меояд. Ин ҳолат хонандагонро маҷбур менамояд, ки барои доништани ҷавоби савол ё иҷрои қору супориш фикркунон донишҳои навро ҷустуҷӯ карда азхуд намоянд.

Дар синфҳои ибтидоӣ аз тарафи муаллимон ваъҷияти проблемавӣ бо тарзу усулҳои гуногун ба вуҷуд оварда мешавад.

Қор фармудани ҷистонҳо, сӯхбат оиди таърихи кашфиётҳои илмӣ, додани супоришҳои амалӣ хонандагонро ба ҳалли мустақилонаи проблема оварда мерасонад.

Азбаски ба муаллим хусусиятҳои фаъолияти хонандагон маълум аст, дар синф ваъҷияти ҷустуҷӯи донишро ба вуҷуд оварда, ба он роҳбарӣ карда метавонад. Чунон ки дидем, дар бобати тақмили услубҳои таълим муаллимони пешқадам саҳми босазо мегузоранд. Таҷрибаи онҳоро омӯхтану дастраси дигарон намудан ба пешрафти минбаъдаи ҷараёни таълим тақдире хоҳад гашт.

Таълими барномавӣ услуби нисбатан навест, ки ба ташкили қори мустақилонаи хонандагон асос ёфтааст. Ин услуб барномасозиро оиди азхудкунии донишҳо дар назар дорад.

Таълими барномавӣ дар хонанда андешарони мустақилонаро оғоз мекунонад ва аз рӯи намунаи дода шуда хонанда амалҳои пайдарҳами алоқамандро сомон бахшида, донишҳои навро аз худ мекунад. Дар синфҳои ибтидоӣ низ машқҳои қорҳои амалии барномавиро метавон истифода кард, то шогирдон маводро мустақилона омӯзанд. Муаллимон талаботҳои назариявие, ки олимони Г.А. Илина, Н.Ф. Тализина, В.П. Беспалко ва дигарон дар бобати таълими барномавӣ муайян кардаанд, бояд чун сармашқи қори худ донанд. Дар синфҳои ибтидоӣ воситаҳои техникаӣ ва компютерҳо, ки баҳри таълими барномавӣ хизмат мекунанд, инкишофи фаъолиятҳои маърифатӣ, бедор кардани шавқу завқ, зиракӣ, ёд додани иҷрои амалҳои пайдарпаи хониш лозиманд.

Таълими барномавӣ вазифа мегузорад, ки маводи хониш ба қисмҳо ҷудо карда шавад. Ҳар қисм бо роҳи тарзҳои ба нақша даровардашудаи махсус азхуд кунонида мешавад. Ҷӣ тавре, ки қисми дуумро бе якуми пеш гузоштан мумкин нест, қисми аввали маводро ҳазм накарда талабагон ба қисми дигар намегузаранд.

Ду ҳели барномасозӣ дар таълими мазкур - мунтазам ва бисёрҷиҳа фарқ карда мешавад. Барномасозии мунтазам, ки осонтар мебошад, ду амал - дуруст ва нодурустро назди хонанда мегузорад ва ӯ бояд дурусташро ёбад. Қадам ё амали нодуруст бо ӯ ба тақрори амал бармегардонад, ки ин қадам, яъне амали тақрорӣ дуруст хоҳад шуд. Бо мисол мефаҳмонем. Муаллим менурсад, ки ҳалли ҷадад якрақам ё дурақам аст. Хонанда ҷавоби нодуруст

мешиҳад ва баъд мефаҳмал, ки баръакси ҷавобаш дуруст аст. Аз ҷу ҷавоб якеро интиҳоб мекунад, роҳи дигар нест.

Барномаи бисёршоха аз байни ҷавобҳои бисёр интиҳоби якеро пешниҳод мекунад. Ҷустуҷӯи ҷавоби дуруст аз байни чанд ҷавоб хонандаро водор менамояд, ки маводи хонишноро ҳамачониба аз худ кунад, онро гаштаю баргашта фикр карда барояд, бо мисол дурустии ҷавобашро исбот карда нишон диҳад.

Дар айни ҳол барои таълими барномавӣ китобҳои дарсӣ ва маҷмӯи махсус тайёру нашр карда шудаанд, ки ба ташкили кори мустақилона, донишгирии хонандагон ёрӣ медиҳанд. Масалан, маводи дидактикӣ аз забони модарӣ ва риёзиёт барои синфҳои I-IV аз ҷумлаи онҳост.

Таълими барномавии мошинӣ ва ғайримошинӣ шуда метавонад. Дар ҷараёни таълими барномавӣ мошинҳое истифода мешаванд, ки дурустӣ ё нодурустии ҷавобҳои хаттиро аниқ менамоянд. Хонандагон бо онҳо кор карда ҳелҳои гуногуни ҷавобҳоро мегардонанд ва мошинҳо ҷавоби дурустро меёбанд. Имконияти мавҷударо дар мактабҳо ҳадалимкон истифода бояд бурд, чунки шинос кардани хонандагон бо дастгоҳу мошинҳо ба афзудани самаранокии таълим ва тарбия мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, муаллим бояд услубҳои таълимиро омӯзад, аз услубҳои нави таълим воқиф бошад, онҳоро дуруст кор фармуда тавонад. Хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро донанд, фаҳмида бошад, ки услубҳои таълим дар алоқамандӣ фоида бурда мешавад, ягон услуб дар ҳамаи ҳолатҳо самарабахш шуда наметавонад.

Савол ва супоришҳо барои кори мустақилона

1. Услуби таълим чист? Тарз ва воситаҳои таълим чӣ гуна вазифаҳо дорад?
2. Таълиби асосиро ба услубҳо баён кунед.
3. Гуруҳбандии услубҳо чиро ба назар мегирад?
4. Қадом гуруҳҳои услубҳо мебуд?
5. Барои чӣ услубҳо дар якҷоягӣ истифода мешаванд?
6. Аҳамияти услуби проблемавӣ дар чист?
7. Хусусиятҳои таълими барномавириро фаҳмонед.
8. Вазияти проблемавӣ чӣ тавр ба вучуд оварда мешавад?

Б О Б И 10. ШАКЛҲОИ ТАШКИЛИ КОРИ ТАЪЛИМ

*Биёед, эй рафиқои, дарс хонем,
Ба бекорию подои намонем.
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.*

(С.Айнӣ)

§35. Маълумот дар бораи шаклҳои ташкили кори таълим

Раванди таълим чун корҳои дигар шаклҳои иҷрои худро дорад. Дар замонҳои қадим наврасон фаъолияти одамони калонсолро дида, тақлидкунон тарзи зиндагиро ёд мегирифтанд. Бо ҳамин гуё кӯдакон ба ҳаёт тайёр мегаштанд. Мураккабшавии меҳнат ва донишҳо ба он оварда расонд, ки таълим ва шаклҳои кори таълим пайдо шуданд. Дар Чин, Миср, Юнони Қадим дар мактабҳо шакли гуруҳии таълим чорӣ шуда буд. Аввалҳо шакли фардии таълим вуҷуд дошт, ки як нафар усто ё муаллим як шогирдро таълим меод. Бо ин роҳ одамони саводноки бисёр тайёр кардан душвор буд, бинобар ҳамин шакли гуруҳии таълимро ба вуҷуд оварданд.

Дар хусуси зарурияти аҳамияти таълими гуруҳӣ ё дастҷамъии талабагон аз мутафаккирони бузург Абуали ибни Сино бештар аз ҳазор сол муқаддам таъкид намудааст. Таълими гуруҳӣ ба ҷамъият имконияти калони тайёр намудани саводноқҳои сершуморро дод. Гуруҳҳо дар аввал бачагони синну соли инкишофи фикриашон гуногунро муттаҳид месохтанд. Дар гуруҳҳо бачагон мустақилона донишхоро бо тарзи такрору азёдкунӣ азхуд мекарданд. Бо мурури замон шаклҳои нави кори таълим пайдо шуда, қисме кӯҳна шуда аз байн рафтааст.

Ҳоло дар мактабҳо шаклҳои ҳархелаи ташкили таълим мавҷуданд. Дарс, экскурсия (саёҳат), машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ, лексия ва семинар, тачрибаомӯзи амалӣ ва педагогӣ, кори хонагии хонандагон ва ғайраҳо аз шаклҳои маъмули кори таълим мебошанд.

Дарс чӣ тавр пайдо шуд? Дар ибтидои асри XVII Я.А. Коменский дар китоби машҳури худ «Дидактикаи бузург» низоми синфӣ дарсро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кард ва мувофиқи мақсад будану зарурият доштани шакли гуруҳии

гузаронидани машгулиятҳои таълимиро нишон дод. Мувофиқи низоми синфӣ дарс машгулиятҳо дар вақти муайян оғоз меёбанд, давомнокии муайян доранд, байни машгулиятҳо танаффусҳо мешаванд, гурӯҳ бачагони синну соли яхела ва микдори муайяни онҳоро фаро мегирад, суръати яхелаи омӯзиши мавод чорӣ мешавад, машгулиятҳо бо шакли муайяни ташкилӣ мегузаранду диққати бачагонро шарҳу эзоҳи муаллим ҷалб менамояд, ба хонандагон дар рафти нақл ё баъди он саволҳо дода, азхудкунии мазмун зери назорат қарор мегирад. Ҳамин шакли таълими гурӯҳиро низоми синфӣ дарс номидаанд, ки торафт паҳн шудан гирифт, сайқал ёфт ва то замони мо расида мукамал гашт.

Аломатҳои ба низоми синфӣ дарс ҳос, ки Я.А.Коменский қайд карда буд, то ҳол такмил дода мешавад ва истифодаю риоя мегардад.

Барои соли таҳсил ва ҳар рӯз вақт ҷудо карда шудааст. Медонанд, ки соли таҳсил кай сар шуда, ба кадом чорякҳо тақсим мешавад ва кай ба охир мерасад, ба машгулиятҳои ҳаррӯза чанд соат дода шудаасту ҳар дарс 45 дақиқа давом мекунад. Маълум аст, ки ба дарсҳои фанни таълими ҷудогона дар як ҳафта, чоряк ва соли таҳсил чӣ қадар вақт бояд равад.

Гурӯҳро, ки аз хонандагони синну соли яхела таркиб ёфтааст, синф мегӯянд. Синф дар давоми солҳои таҳсил нигоҳдорӣ мешавад. Аз ҳамин ду калима – синфу вақт ибораи низоми синфӣ дарс ба вуҷуд оварда шуда буд.

Кори хониширо муаллим пеш мебарад, ӯ донишҳо медиҳад, ба ҷараёни азхудкунии хонандагон роҳбарӣ мекунад, кори онҳоро месанҷад ва назорат менамояд.

Дар солҳои 20-30 асри гузашта дар таълим услубҳои буданд, ки нақши муаллимро паст карда, ӯро ба шахси супоришдеҳ ва масъулаатгӯӣ мубаддал намуданд. Услуби «Далтон -план», ки дар шаҳри Далтони ИМА ба вуҷуд омада буд, таълими фардии лабораториро тавсия мебуд. Мувофиқи ин услуб кӯдакон дар лаборатория супориши муаллимро иҷро мекарданд.

Дар мактабҳои шӯравӣ низ услуби «Далтон-план» бо номи услуби бригадӣ – лабораторӣ чорӣ буд, ки гурӯҳи 5-6 нафаран хонандагон бо сардории бригадир маводро гирифта аз худ мекарданд. Сардор-бригадир супоришҳои муаллимро байни дигарон тақсим карда, аз иҷрои онҳо ба муаллим ҳисобот мебуд.

Услуби дигаре, ки он солҳо пайдо шудааст, услуби лоиҳа ном дошт. Дар атрофи як лоиҳа, масалан сохтани мурғхона, хонандагон масолеҳи бинокорӣ, миқдори мурғу тухмқоро ҳисоб карда худашон донишҳои канда-канда ҳосил менамуданд. Услубҳои номбурда ба хонандагон донишҳои мустақкам наметоданд ва ташкили дарсро ҳамчун шакли асосии таълим эътироф накарда, зидди ҷорӣ кардани низоми синфӣ дарс кор мебуданд.

Хушбахтона, дере нагузашта дарс дар таълимгоҳҳо шакли асосии таълими кори таълим гардид ва ба шарофати чанд афзалиятҳои ҳоло мавҷе он хеле устувор аст. Қадом афзалиятҳо ба дарс мансубанд? Афзалиятҳои зерини дарсро муаллимон медонанд:

- танҳо дар дарсҳо мазмуни маълумотро аз фанҳои таълимӣ пайдарҳам ва низоми муайян пешкаш кардан мумкин аст;

- дарс кори як ё якчанд нафар хонанда ва аҳли синфро ба роҳ мондан имконпазир аст;

- вобаста ба дарс ва мавзӯи он корҳои гуногуни берун аз синф ва берун аз мактабро ташкил карда метавонанд;

- дарс кори мактаб, муаллимону хонандагон ва кормандонро ба тартиб медарорад. Ҳама аз рӯи қадвали дарсҳои мактаб кор мебаранд.

Афзалиятҳои зикргардида ба дарс сохтору пайдарпаии мушаххас бахшид. То оғози нақши мазмуни нав муаллим бо ёрии пурсиш маълум менамояд, ки хонандагон ба азҳудкунии мавзӯи нав то қадом дараҷа омодаанд, чӣ гуна донишҳо доранд. Омӯзиш дар дарс ба назардошти хусусиятҳои хонандагони гурӯҳ-синф ба роҳ монда мешавад. Муаллим маводро ба аҳли синф шарҳ дода мефаҳмонад, вале ҳар хонанда мувофиқи қобилият онро аз худ менамояд. Бо ёрии саволу ҷавоб донишҳо санҷида, дар рафти дарс мавод такрору мустақкам ҳам карда мешавад.

Калимаи дарс лафзи арабист, тавассути се ҳарфи ҳамсадо (дол, ре, син) навишта мешавад. Ҳарфи (дол) дарс, (ре) – риёзат кашидан, (син) – сиёсат (ҳукм рондан) – ро ифода мекунад. Ба ин тарик дар маҷмӯъ калимаи дарс инсонро ба дарс хондан, сабақ омӯختан хидоят мекунад. Дар ин хусус изҳор менамоем, ки тарзи лиғари шарҳи калима дар байни омӯзгорон воҷеҳурод: (дол) доимо, (ре) ранҷ бурдан, (син) саъю кӯшиш карданро дар роҳи омӯзиш мефаҳмонад. Чунон ки дида мешавад, бо андаке фарқият ҳарду нуктаи назар як маъноро ифода кардаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарс дар мактабҳои киншар ҳамчун шақли асосии кори таълиму тарбия қабул карда шудааст. Ислоҳоти таърихи нави мактабу маориф, ки дар оғози асри навин шуруъ гарзид, вазифа мегузарад, ки сифати таълим ва тарбия дар ҳамаи намуди мактабҳо минбаъд ҳам баланд бардошта, омодасозини насли наврас ба ҳаёт ва меҳнат бештар карда шавад.

§36. Талабҳо ба дарси муосир

Олимон дарсро муъҷизаву санъат номиданд, чунки кӯдаки хурдсол дар натиҷаи азхудкунии маводи дарсҳо дар давоми солҳои таҳсил ба камол мерасад ва қомилан дигаргун шуда шахсияташ ташаккул меёбад. Ин аст қувваи муъҷизаовари дарсҳо, ки дар ҷараёни онҳо фаъолияти муаллиму хонанда нақши муҳим мебозад. Аз баланд шудани сифату самаранокии дарс мактабу муаллим, аҳли ҷомеа манфиат мебинанд. Маҳз аз ҳамин сабаб аст, ки ҷомеа ва аҳли маориф ба дарс чун шақли асосии ташкили кори таълим талаботи худро пешниҳод мекунанд, ки чанд қисме аз онҳоро дар зер меорем:

1. Дарс ба иҷрои вазифаҳои таълим – маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиядиҳии хонандагон хизмат мекунанд. Дониши хонандаро ҳар дарс бойтар намуда, нерӯи фикрӣ ва қобилияташро инкишоф медиҳад, ҷаҳонбинӣ, ҳислатҳои ахлоқӣ, зебо нарасиш, ӯро ба шахсият, муносибаташро ба меҳнат ташаккул медиҳад.

2. Ҳар дарс сохти худ – оғози муайян, гузориши мақсаду вазифаҳои дарс, шарҳу эзоҳи мавод, мустаҳкамкунӣ (такрор), ҷодани вазифаи хонагиро дорад, ки ҳама алоқамандона ва паси ҳамдигар гузоранда мешаванд.

3. Дарс ба талабҳои усулҳои илмӣ, дастрасӣ, муназзамӣ ҷавобгӯ бошад, ба хонандагон донишҳои мустаҳкаму шуурона диҳад, маҳорату малакаҳои қорро пайдо кунонад.

4. Мазмуни дарс ба барномаи таълим мувофиқат намояд ва машқи муайяне дар байни дарсҳои дигар дошта бошад. Муаллим дониш, ки шогирдонаш ҷаҳоро аз дарсҳои гузашта дар хотир дорад, пас аз дарси имрӯза ҷиро меомӯзанд ва ба омӯзиши минбаъда онҳоро омода созад.

5. Ҳисси тайёри ва гузаронидани дарс муаллим дастовардҳои нави педагогиро равонӣ, услубиро дар кори таълиму тарбия истифода барад.

6. Мазмуни дарс бо ҳаёт, бо амалияи кори ҳаррӯза, таҷриба ва бо маводи гузашта алоқаманд карда шавад.

7. Вақти тайёрӣ ба дарс ҳолати моддии мактаб – вучуд доштани таҷҳизот, воситаҳои техникӣ, шароити табиӣ маҳал ва дигарҳо бояд ба инобат гирифта шавад.

Дарс ва сифати он ба тайёрии муаллим вобастагӣ дорад. Муаллими соҳибтаҷриба ҳам ҳуқуқ надорад, ки ба дарс бе нақша, бе тайёрии пухта дарояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки чанде аз муаллимони ҷавон бештар масъулият ҳис накарда, ба дарсҳо бе тайёрии кифоягӣ ҳозир мешаванд ва ба даст даровадани натиҷаҳои хуб муяссарашон намегардад.

Гузaronидани дарсҳо дар синфҳои ибтидоӣ бе ташаббускорӣ, муносибати эҷодӣ ва ҷўяндагӣю навоарӣ даст намедиҳад. Барои хонандагони хурдсол дарс шавқовар набошад, зуд монда шуда хоҳиши азхудкунии маводи дарс коста мегардад. Якхела ва қолабӣ будани дарсҳо низ сабаби бад дар хотир мондани донишҳо ва азхудкунии мазмуни мавзў аз тарафи хонандагон шуда метавонад. Кори хониш ба хонандагони хурдсол басо вазнин аст. Агар муаллим ҳангоми баёни мавзўю онро ҳаяҷонбахшу ҷолиб дастрасашон гардонад, онҳо бо шодию ҳаловати махсус донишхоро ҳазм менамоянд.

Барои муаллим аниқ қардан муҳим аст, ки кадоме аз шогирдон маводро дуруст нафаҳмидааст. Баъзан муаллими хонандагони хурдсол ба ҷихоро аз худ қарда натавоништан, ҷиҳо барояшон шавқовар нестанд, дуруст нафаҳмад ё ба ин масъала эътибор надиҳад, бачагон дарсҳои минбаъдари азхуд намекунанд, бештар душворӣ мекашанд. Душвориҳои хониш боиси дар синф пайдо шудани сустихону танбалҳо ҳам мешавад. Ҷораҳои зарурӣ бояд андешанд, ҷуни ҳодисаҳо рух нахоҳад дод. «Дарс агар мушқил бувад, танбалро хоб оварад» мегўянд, ки гўё гўшрасе ба муаллимон мебошад. Бинобар ин бояд дониш, ки қадом шогирд ба кўмаки муаллим эҳтиҷ дорад ва сари вақт ба ў ёрӣ расонад.

Дар синфҳои болоӣ хонанда бо саъю кўшиши шахсӣ метавонад қамбудиҳояшро ислоҳ кунад, вале инхоро аз хурдсолон ҷашм доштан ҳатос.

Ғайр аз ин, мазмуни маълумоти мактаби ибтидоӣ дар дарс ҳамон вақт ба хонандагон дастрасу осонтар мешавад, ки муаллимон хусусиятҳои умумӣ ва фардии фаъолияти фикрии онхоро хуб бифаҳманд.

Дарс интизоми хонандагонро талаб мекунад. Мактаби беинтизомро ба осиеби беоб монанд карда буд Я.А. Коменский. Ба интизомнок будани хонандагон дар дарс баёни хаяҷоновари муаллим аҳамияти махсусан калон дорад. Аз ин лиҳоз ҳанӯз дар синфи яқум бачагонро ба интизомнокӣ одат кунондан лозим аст. Муаллимонро зарур аст, ки роҳҳои дар дарс идора кардани хонандагонро мунтазам ҷустуҷӯӣ кунанд ва омӯзанд. Агар ӯ талаботро дуруст гузорад, назорати оқилона баранд, ҳочат ба нӯписаву таҳдид нахоҳад монд. Муаллими хушмуомила дар синф обрӯӣ пайдо мекунад, супоришу талаботаш аз тарафи хонандагон ба ҷо оварда мешавад. Муаллими носазогӯӣ хусусан дар синфҳои ибтидоӣ дар ҷорӣ кардани интизом ба душворихо рӯ ба рӯ мешавад, чунки хонандагони хурдсол бештар ба меҳрубониву ғамхорӣ, сӯхани неку мулоим ниёзманд мебошанд.

Муаллими хонандагони хурдсол бо рафтору гуфтори худ на танҳо одоби шарқиенаи тоҷиконро дар бобати ҳурмати падару модарон, салом додан ба калонсолон, эҳтиёткунон бӯсида ба ҷашм молидани нон, азиз донишҷӯи муқаддасоти Тоҷикистони соҳибистиклолро меомӯзонад, балки то ҳадди имкон ҳифз кардани ривочу раванқ додани чунин ҳиссиётро дар назар дорад.

§37. Хелҳои дарс

Дарсҳои муаллимон басо гуногун ва рангинанд. Ҳар муаллим дарсҳои фанни таълимро ҳар хел мегузаронад. Дар бобати муайян кардани хелҳои дарс байни муаллимону олимони ақидаҳои бисёронд ва масъалаи дарс хели бахшнок мебошад. Қатъӣ назар аз рангорангии дарсҳо хусусиятҳои хос доранд. Онҳо инчунин бо мақсаду вазифаҳо ва мазмуни худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Бо баробари ин дарсҳо хусусиятҳои умумӣ низ доранд. Дар ҳар дарс додани донишҳои нав, мустаҳкамкунӣ, тақрору санҷишу назорати донишҳо, супоридани вазифаи ҳонагӣ ва ҳулосабарорию ҷамъбастидида мешавад. Ҳамаи дарсҳо аз рӯи мақсаду вазифаҳо ва хусусиятҳои хосашон ба хелҳои ҷудо кардан мумкин аст. Хелҳои маъмули дарсҳо инҳоянд:

1. Дарси омехта, ки дар он мачмуъи корҳо – шарҳу эзоҳдиҳӣ, мустаҳкамкунӣ, санҷишу ҷамъбастидида, супоришдиҳӣ ва дигарҳо гузаронида мешавад.

2. Дарси додани донишҳои нав, ки дар он мавқеи асосиро омӯзиши мавзӯи нав илғол менамояд.

4. Дарси мустаҳкамкунии донишҳо, ташаккули маҳорату талаққоҳи, ки дар он диққати асосӣ ба кори амалӣ, аксаран ба иҷрои машқҳо равона карда мешавад.

5. Дарси такрор, ки дар он донишҳои хонандагон доир ба ягон мавзӯ ё фасл ба низоми муайян оварда хоҳад шуд.

6. Дарси санҷиши донишҳо, ки дар он хонандагон корҳои амалӣ, ҳагӣ ва даҳониро иҷро мекунанд.

Дидактика боз чандин хелҳои дарсро муайян кардааст, ки аз дарсҳои анъанавӣ бо тарзи ташкили гузарониданашон фарқ мекунанд. Дарси кори амалӣ дар устохона ва қитъаи замини наздикмактаби аз ҷумлаи чунин дарсҳост. Дарс-экскурсия, ки шакли махсуси кори таълим аст, хонандагонро бо ёрии мушоҳида бо олами атроф, ҳодисаҳои табиат ва кори истеҳсолот ошно месозад.

Ҳар хели дарс, ки дар боло зикрашон рафт, сохтори махсуси хешро дорад. Бояд фаромӯш накард, ки сохтори дарс бо хели дарс алоқаманд аст. Аввал хели дарсро мувофиқи мақсади дарс муайян карда, баъд ба хотир меоранд, ки ҳамон хели дарс қадом лаҳзаҳоро дар бар мегирифт. Ҳангоме, ки сохтори дарс мегӯянд, пай дар пай гузаронидани қисмҳо, лаҳзаҳои дарсро мефаҳманд, ки баҳри иҷрои вазифаҳои таълим заруранд.

Барои он ки тасаввуротамон оид ба сохтори дарс пурра бошад, лаҳзаҳо ё қисмҳои дарс ва вазифаҳои онҳоро як-як дида мебароем.

Лаҳзаи ташкили дарс 2-4 дақиқа дар оғози дарс мегузарад. Аз ташкили он муваффақиятҳои минбаъдаи дарс вобаста аст. Агар талабҳо дар ин лаҳза ба кори хонандагон дуруст гузошта шаванд, дар давоми дарс онҳо супоришҳоро ба иҷро мерасонанд. Талабагон бояд эҳсос кунанд, ки талаботи муаллим қатъист. Дар ин лаҳза ҷӣ гӯя ба синф ворид шудани муаллим, қадамҳои боварибахши ӯ, оҳанги сухан, тарзи рафтор, кушодарӯй ва меҳрубониаш аҳамияти махсус пайдо мекунад. Хонандагон ҳомӯшу ором хис кунанд, ки гӯё муаллим ба онҳо нигарон истодааст. Муаллим мебинад, ки оё ҳама ба дарс тайёранд, дафтари китобу қалам ва дигар чизҳои заруриро ба дарс овардаанд. Ин кори муаллим хонандагонро интизомнок мекунад. Муаллими ҷавон доир ба гузаронидани лаҳзаи илҳами дарс машқҳо бояд кунанд.

Сабти вазифаи ҳонагӣ қисми дуюми дарс аст, ки муаллим аз ҳуҷраи дарс санҷида, хонандагонро ба қабули фаҳмиши донишҳои

нав омода месозад. Муаллим ба он эътибор медиҳад, ки шогирдон кӯидаҳо, масъалаҳои асосиро сарфаҳм рафтаанд ё не. Кӣҳо вазифаро иҷро кардаанд ва барои чӣ ба хатогиҳо роҳ додаанд. Хусусиятҳои фаъолиятнокӣ талабагонро ба назар гирифта, муаллим барои ислоҳи нуқсонҳо чораҳо меандешад. Супориши вазифаи хонагӣ иҷро нашуда бошад, муаллим бо ёрии саволҳо донишҳои хонандагонро аз мавзӯҳои гузашта барқарор намуда, бо донишҳои нав алоқаманд мегардонад.

Гузориши мақсад ва вазифаҳои дарс имкон медиҳад, ки муаллиму хонандагон корхоро муайян, муназзам ва паси ҳамдигар дар дарс сомон бахшанд. Ҳар лаҳзаи дарс ба иҷрои вазифаҳои маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиядиҳӣ нигаронида мешавад. Ҳар лаҳзаи дарс вақти тӯлониро нагирад ҳам, фаъолияти хониши мактабиёро ба сӯи мақсад равона мекунад. Масалан, шеърӣ шӯире ё ҳикояи пурмазмуни адиберо дар дарс таълим диҳем, зарур аст, ки зебогии забони дариамон, ибораҳо ва зарбулмасалу мақолҳои пурмазмунашонро шарҳ дода ҳисси ифтихорашонро аз забон бештар намоем.

Шарҳдиҳии мавзӯи нав аз тарафи муаллим қисми муҳими дарс мебошад. Нақли муаллим дастрас мегардад, агар ба донишҳои пештараи хонандагон така кунад, мисолу далелҳо боварибахшу ӯлтимоднок ва сухани муаллим равшану возеҳ бошад. Вай ба аҳли синф рӯй оварда, диққаташонро ҷалб карда тавонад, то ки ҳама тамоми ҳасти гӯш шуда нақро шунаванд.

Мустаҳкамкунӣ пас аз баёни мавзӯи дарс мегузарад. Муаллим машқҳо, корҳои мустақилона, супоришҳо ва саволҳои махсус дода, як қисми дарсро ба иҷрои онҳо мебахшад. Барои мустаҳкамкунӣ дарсҳои алоҳида ҳам ҷудо карда мешавад. Муаллим ҳангоми мустаҳкамкунӣ натиҷаи фаъолияти худро месанҷад, таҳлил мекунад ва муайян менамояд, ки шогирдон аз баёнаш мавзӯро то кадом дараҷа фаҳмиданд. Баъд кори ояндаро бо назардошти ҳамин таҳлил ба роҳ меонад.

Такрор барои ба низом даровардани донишҳо, хулосабарорихо, ташаккули маҳорату малакаҳо лозим аст. Мавзӯ, фасл ё фанни таълимиро такрор қунонидан вочиб мебошад. Муаллим ҳангоми дарс мекушад, ки масъалаи асосӣ дар хотири хонандагон нигоҳдорӣ шавад. Барои ин вай машқҳо ва саволҳои махсус мураттаб месозад.

Чамъбасти дарс як қисми дарс буда, 2-3 дақиқаро аз дарс мегирад. Муаллим дар ин муддат мазмуни асосии мавзӯи дарсро хеле кӯтоҳ аз нав мегӯяд. Камбудихоӣ баъзеи хонандагон, бурдҳои ғаболонро дар дарс қайд карда мегузарад.

Супориши вазифаи хонагӣ қисми хотимавии дарс мебошад. Муаллим вазифа месупорад ва роҳҳои иҷрояшро мефаҳмонад. Муаллимони синфҳои ибтидоиро лозим меояд, ки ҳар хонандааш вазифаро ба рӯнома нависад, вагарна мумкин вазифа иҷро нашуда монад, чунки дар дақиқаҳои охирини дарс фикри хонандагон ба танаффусу бозӣ банд мешаваду беҳабар мемонанд, ки чӣ вазифа супорида шуду онро чӣ тавр бояд иҷро намуд. Аз ҳамин сабаб пеш аз занги баромад вазифаро дода, роҳҳои иҷрояшро аниқу мухтасар фаҳмонидан даркор аст. Муаллимони соҳибтаҷриба агар вақт расад, ҳатто аз бачагон мелурсанд, ки ба вазифаи хонагӣ чӣ дода шуда ва чӣ кор кардан даркор аст.

§38. Намунаҳои сохтори дарсҳо

Ҳама гуна дарсҳо аз қисмҳо ва лаҳзаҳои иборатанд, ки дар боло тавзеҳ додем. Вобаста ба ҳели дарс мавқеи лаҳзаҳо дар дарс тағйир меёбад. Дар яке аз дарсҳо лаҳзаҳои асосию муҳим додани донишҳои нав бошад, дар дуоҷиб лаҳзаҳои мустаҳкамкунӣ ё санҷиши донишҳои асосӣ шуда метавонад ва лаҳзаҳои дигар ёрирасони лаҳзаҳои асосӣ мешавад. Аз ин рӯ, чунин ҳулоса мебарояд, ки ҳар дарс хусусиятҳои дораду сохторашро ҳели дарс муайян месозад.

Сохтори ҳелҳои дарсро ба тариқи намуна меорем.

а) Сохтори дарси омехта

1. Лаҳзаҳои ташкилии дарс
2. Пурсиши вазифаи хонагӣ
3. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
4. Баёни мавзӯи нав
5. Мустаҳкамкунӣ
6. Чамъбасти дарс ва супориши вазифаи хонагӣ

Дарси омехта ҳели басо серистифодаи дарсхост. Ҳам дар синфҳои ибтидоӣ ва ҳам дар синфҳои болоӣ муаллимон онро корбас мекунанд. Гарчанде сохтори дарси омехта бо дарси додани донишҳои нав монанд аст, вале дар дарси омехта ба додани донишҳои нав эътибори калон дода шавад ҳам, дар он лаҳзаҳои дигари дарсҳо низ нақши муҳим мебозад.

б) Сохтори дарси додани донишҳои нав

1. Лаҳзаи ташкили дарс
2. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
3. Алоқаманд намудани мавзӯи нав ба мавзӯи гузашта (пас аз санҷиши вазифаи хонагӣ)
4. Баёни мавзӯи нав
5. Чамъбасти дарс ва супоридани вазифаи хонагӣ.

Дар ин дарс қисми асосӣ баёни мавзӯи нав аст, лекин бе истифодаи лаҳзаҳои дигар мақсади дарс ҷомаи амал намерӯшад. Вақти санҷиши вазифаи хонагӣ коидаҳо, таърифҳо, далелҳои дарси гузашта такрор карда, талабагон ба қабули донишҳои нав бо ҳамин роҳ омода мешаванд.

Лаҳзаи мустаҳкамкунӣ дар дарси додани донишҳои нав ҷун қисми ёрирасон надидор мегардад. Бо ёрии он муаллим маълум мекунад, ки донишҳои навро шогирдон то кадом дараҷа аз худ карданд ва фаҳмиданд. Ҳарчанд, ки муаллим саволу ҷавоб, машқу кори мустақилонаи доир ба донишҳои нав мегузаронад, мустаҳкамкуниро ҷун лаҳзаи алоҳидаи дарс ҷудо намекунад.

Ҳини чамъбасти дарс муаллим дар хусуси ҷиҳатҳои мусбат ва манфии фаъолияти хонандагон дар тӯли дарс сухан ронда, вазифаи хонагиро шарҳ медиҳад.

в) Сохтори дарси мустаҳкамкунӣ

1. Лаҳзаи ташкилии дарс
2. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
3. Мустаҳкамкунӣ
4. Чамъбасти дарс ва додани супориши хонагӣ

Муаллим қисми аввали дарсро гузаронда, вазифаҳоро пеш мегузарад. Санҷиши вазифаи хонагӣ бо мустаҳкамкунӣ дар як вақт гузаронида мешавад. Қисми асосӣ дар дарс ба иҷрои ягон амал, ҳалли масъала, ба вучуд овардани истифодаи вазъи проблемавӣ, саволу ҷавобҳо, иҷрои машқҳо ё кори мустақилона бахшида хоҳад шуд, ки онҳо мувофиқи синну сол ва дониши хонандагон пешакӣ интихоб гаштаанд, яъне иҷрояшон на душворанду на осон.

Вақти чамъбасти дарс ба муаллим зарур аст, ки хонандагони фаъолиятноку қобилияти баланди кори зоҳир кардари кайд намояд. Дарси мустаҳкамкунӣ барои хонандагони хурдсол, ки иҷрои кори мустақилонаро одат карда истодаанд, аҳамияти махсусан калон дорад.

г) Сохтори дарси такрор

1. Лаҳзаи ташкили дарс
2. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
3. Такрор ва ба низом даровардани донишҳо
4. Чамъбасти дарс ва супориши вазифаи хонагӣ

Мақоли «Такрор – модари дониш» вирди забони муаллимон гашта, ки аҳамияти такрорро таъкид мекунад. Дар дарси такрор муаллим нисбатан кам баён карда, диққати кӯдаконро ба масъалаҳои асосии мавзӯю фаслҳо (таъриф, қоидаҳо, далелҳо) равона карда, машқҳо, ҷавобҳои онро таҳлил менамояд.

Дарсҳои такрор дар синфҳои ибтидоӣ барои низоми муайян пайдо кардани донишҳои хонандагон истифодаи қори амалӣ, машқҳои бехтару натиҷабаш мегардонанд.

д) Сохтори дарси санҷиши донишҳо

1. Фаҳмонидани мақсади санҷиш ва роҳҳои иҷрои қори санҷишӣ
2. Шинос кардани хонандагон бо мазмуни қори санҷишӣ
3. Қори мустақилонаи хонандагон
4. Чамъбасти қорҳо дар дарс

Дар оғози дарс муаллим тайёрии хонандагонро ба иҷрои қори санҷишӣ дида мебарояд ва эзоҳ медиҳад, ки донишҳои доир ба қорҳои мавзӯӣ ё бобҳои санҷида мешавад. Вай инчунин дар синф ҳолати хуби қорӣ фароҳам меорад. Дар синфи ибтидоӣ тарзи иҷрои қорро муфассал, ба қисмҳои ҷудо карда баён мекунад. Мефаҳмонад, ки қорҳо аз муаллим пурсидан мумкин аст. Мухимаш дар дарси санҷишӣ он аст, ки хонандагон ба қор дар як вақт шурӯъ намоянд, баъзеҳо аз дигарон ақиб намонанд, ба шитобқорӣ роҳ надиханд, оромона ва пурмаҳсул қор кунанд.

Одатан дар хотимаи дарси санҷишӣ қор чамъбаст карда шавад ҳам, супориши хонагӣ дода намешавад, аммо муаллим баъзе тавсияҳои ҳудро гуфта метавонад.

Ҳамин тариқа, дар бораи дарсҳои муқаррарӣ ва сохтори онҳо маълумотҳо гирифта мешавад. Дар баробари ҳамаи дарсҳои, ки сохторашонро бо намунаҳои нишон додем, дарсҳои низ арзи вучуд доранд, ки онҳоро ғайримуқаррарӣ мешуморанд. Дарси саҳнаӣ яке аз онҳост. Дарси саҳнавиро ба мисли дарсҳои қушод муаллимони пешқадам мегузаронанд. Баҷаҳоро муаллим ба саҳна бароварда ба онҳо нақшаи муайяноро дода иҷро мекунонад.

Дар синфҳои мактаби ибтидоӣ гузаронидаи дарс – экскурсияро муаллимон ба синну соли хонадагони хурдсол мутобиқ менамояд ва истифодаи он ҳел дарс торафт бештар ба ҷашм мерасад.

§39. Дарс – экскурсия

Дарс – экскурсия бо мақсади муайян гузаронида мешавад ва он вазиҷҳои таълимиву тарбиявӣ дорад. Экскурсия дарест, ки дар коргоҳ, муассиса ва осорхона мегузарад. Агар хонадагон маводи таълимиро пештар аз китоби дарсӣ, нақли муаллим доништа бошанд, акнун бо ҷашмони худ ҷизҳову ҳодисаҳоро мебинанд ва дар хусуси онҳо тасаввуроти мушаххас пайдо мекунад.

Экскурсия тайёрии пухтаи муаллимиро талаб менамояд. Вай нақшаи экскурсияро тартиб медиҳад, пешакӣ ҷои экскурсияро рафта мебинанд, ҷойҳои нишон меодагиашро аниқ карда хонадагонро барои дидани онҳо тайёр мекунад. Экскурсия мушоҳидаи бевоситаи хонадагон буда, дар рафти он муаллим бо ёрии нақл, шарҳҳои ва суҳбат чанд масъалаҳоро возеҳ мефаҳмонад.

Экскурсияро муаллим бо салоҳиди худ, имкониятро ба ҳисоб гирифта метавонад, пеш аз омӯзиши мавзӯ ё пас аз омӯзиши гузаронад. Экскурсия ба табиат хонадагонро дӯстдори табиат мегардонад, онҳо тағйирёбии табиатро дар фаслҳои сол аз ёнӣ мебинанд. Хонадагон инчунин донишҳои аз забони модарӣ, риёзӣ, табиатшиносӣ гирифташонро ҳангоми экскурсия ба амалия таъбиқ месозанд. Масалан, муаллим кутбномаро ба синф оварда, дар он дарс муайян кардани тарафҳо – ҷанубу шимол, ғарб ва шарқро баён мекунад. Агар ба экскурсияи табиат онҳоро бароранд аз кадом тараф омадану ба кадом тараф рафтани, дар кадом тараф будани дарё, кӯҳ, ҷангалзорро хонадагон кутбномаро истифода намуда ба осонӣ муайян мекунад.

Экскурсия ба осорхонаи мактабӣ, шахриву ноҳиявӣ, ҷайдон, таърихӣ, ҷумҳурӣ, ки солҳои охир микдоран афзудаанд ва таҷрибаҳои фарзандони миллатамон алоқаманданд, ғайри инчунин ба ҷашми вағандӯстӣ, сулҳдӯстӣ, ифтихор аз миллати кишвар басо аҳамиятнок мебошад.

Бурдану нишон додани коргоҳҳо, ҷамъиятҳои саҳроӣ, иншооти ва воҳӯриҳо бо коргарону техникон хонадагонро ба таълимиву касбу ҳунари калонсолон инчунин мегардонад ва дар ин ҳаҷм мавод мавҷуд аст, ки баъди меҳнат кардану саноати ҳаҷми касбу ҳунари онҳоро ба ҷашми таълимиву тарбиявӣ мефаҳмонад.

Аз гачрибаи муаллимон бармеояд, ки экскурсия вазифаи маълумотдиҳӣ ва тарбиядиҳӣ доштааст. Ду хели экскурсия фарқ карда мешавад, яке мавзӯӣ, ки ба ягон мавзӯи омӯзиш бахшида мешавад ва дигаре умумӣ (обзорӣ), ки дар хусуси ҷой, табиат ё корхона маълумоти умумӣ медиҳад.

Баъд аз экскурсия чамъбаст кардани он тавсия дода мешавад. Дар чамъомад хонандагон таассуроти худро иброз медоранд, дар бораи чизҳои дидаашон нақл ё иншо менамоянд, варақа ё газета мебароранд, расмҳо мекашанд.

Муаллими синфҳои ибтидоӣ ҳангоми тартиб додани нақшаи тақвимӣ мазмуни мавзӯҳо ва умуман маводи таълимро ба эътибор гирифта муайян мекунад, ки кай ва ба кучоҳо экскурсия ташкил кардан лозим аст.

Пеш аз ташкили экскурсия муаллим ба хонандагон вазифаҳоро мушаххас мефаҳмонад, ки тартиб чӣ гуна бояд бошад, чихоро бодиккат дидан зарур, кай ва дар кучо гун шудан лозим, чихоро ҳамроҳашон бояд гиранд. Экскурсия беш аз як соат вақтро бояд нагирад, кӯтоҳмуддат бошад, зеро хонандагони хурдсол экскурсия тӯл кашад, ҳаставу парешонхотир шуда, ба чизи дидаашон эътибори даркорӣ намедиҳанд, оиди онҳо тасаввуроти бой пайдо намеkunанд.

§40. Ташкили кори хонагии талабагон

Дар бораи кори хонандагон фикру ақидаҳои мухталиф мавҷуданд. Гурӯҳе аз муаллимон тарафдори надодани вазифаи хонагӣ буда, иброз медоранд, ки гуё дар вақти дарс ҳамаи корхоро анҷом додан имконпазир бошад. Аксарияти муаллимон ҷонибдори ташкили кори хонагии хонандагон мебошанд, чунки кори таълим мураккаб аст ва танҳо дар дарс азхудкунии донишҳо аз тарафи мактабиён мустаққа му бақодор намегардад. Аз ҳамин сабаб супоридани вазифаи хонагӣ дар дарсҳо зарур аст.

Кори хонагии хонандагон давоми дарс ҳисобида мешавад, он бо кори синфӣ, мавзӯи омӯзиш зич алоқаманд мебошад. Агар хонандагон маводи дарсро нағз фаҳмида бошанд, яъне муаллим мавзӯро дуруст баён карда фаҳмонда бошад, онҳо ҳатман вазифаи хонагиро иҷро меkunанд ва баръакс ҳам мешавад, дарси суе сабаби иҷро нагаштани вазифаи хонагӣ шуда метавонад.

Ташкили хуби кори хонагӣ аҳамияти калон дорад. Вай ба мустақиллона ва бо таври фардӣ аз болои мавод берун аз дарс кор карданро ёд медиҳад. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ кори хонагиро иҷро карда на танҳо донишашонро амиктару васеътар.

балки мустаҳкамтар намула, маҳорату малакашон инкишоф меёбад. Инчунин хангоми кор ба хонандагон маълум мешавад, ки чихоро мелонанд. Чизи надонистагашонро барои ҷустуҷӯӣ карда фаҳмидан кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Ҳисси масъулиятшон дар омӯзиш баландтар мешавад, худашон кор карда назорат мекунанд, бе муаллим ва бе ёрии шарикдарсҳо роҳҳои ҳалли мисолу масъалаҳоро меҷӯянд, ки дар ҷои кор тартибро риоя мекунанд. **дар** як вақти муайян корро саринта менамоянд.

Маҷмӯи вазифаи хонагиро ба се гуруҳ — даҳонӣ, хаттӣ ва амалӣ ҷудо кардан ҷоииз аст.

Хондани маводи китоби дарсӣ, ёд кардани қоида ё шеърҳо, ҷавоб ёфтани ба саволҳо вазифаҳои хонагии даҳонӣ мебошанд.

Иҷрои машқҳо, ҳалли мисолу масъалаҳо, навистани нақд ва ё ишғоро ба гуруҳи корҳои хонагии хаттӣ дохил мекунанд.

Гузaronидани таҷрибаҳо, мушоҳидаҳо, сохтани ягон чиз ё қисми он кори амалии хонагӣ аст.

Чанд талабҳои асосиро нисбати таъкили кори хонагии хонандагони хурдсол баён мекунем:

1. Дар синфи яқум то таъкили маҳорату малакаҳои нахустини кори хонандагон вазифаи хонагӣ супоридан норавоаст. Онҳо ҳамаи корро бо роҳбарии муаллим вақти дарс анҷом медиҳанд.

Дар рӯзҳои пеш аз истироҳат ва ид супоридани хонагӣ дода намешавад. Бигузored, як рӯз хонандагон ҳамроҳи волидон дам гиранд.

2. Бо хонандагони хурдсол мунтазам вазифаи хонагӣ супоридан даркор аст, то ки ба иҷрои он одат кунанд. Агар муаллимон кори хонагӣ насуноранд, баҷагон шоду масрур мегарданд ва агар супоранд, гамгин мешаванд. Дар чунин ҳолатҳо кори хонагис додан лозим аст, ки иҷрояшон осонтар, шавқовар бошад. Вобаста ба ин ҳолатҳо муаллим метавонад мувофиқи салоҳиди ҳаби кори хонагӣ насунорад.

3. Кори хонагии дунвору ҳаҷман калон додан воҷиб нест, ки иҷрояш вақти бисёри хонандаро гирад. Вазифа бояд аз коре, ки дар синф кардаанд, сабуктар ва осонтар бошад. Тавсия медиҳанд, ки барои кори хонагӣ хонандагон миқдори зерини вақтро сарф намоянд:

Синфҳои II-IV — 1-1,5 соат

Синфҳои V-IX — 1,5-2 соат

Синфҳои X-XI — 2-2,5 соат

Хондани асарҳои бадеӣ, рӯзномаю мачаллаҳо ба кори хонагии хонандагон дохил наменшаванд.

4. Вазифаи хонагӣ бояд шавқовару рангоранг бошад, майли хаваси қор қарданро барои донишгирӣ бедор қунад, унсурҳои хозирҷавобӣ, бозихоро дар бар гирад. Агар вазифаи хонагӣ бо таҷрибаи ҳаётии хонандагон – мушоҳидаҳои ҳодисаҳои табиату атроф, тартиб додани ҷумлаҳо, матнҳо, мисолу масъалаҳо алоқаманд бошад, хонандагон дар иҷрои онҳо фаъолиятнокӣ зоҳир хоҳанд кард.

5. Роҳҳо ва тарзу воситаҳои иҷрои вазифаи хонагиро шарҳу эзоҳ, маслиҳатҳо додан лозим аст. Масалан, ҳалли мисолу масъалаҳоро чӣ тавр санҷидан мумкин, дар асоси қадом қоидаҳо қор қунанд, ҷумлаҳоро чӣ гуна бояд нависӣ, иҷрои вазифаро ҳудашон чӣ тавр санҷида метавонанд.

Вазифаро хонандагон бояд нависта гиранд.

6. Вақти додани қори хонагӣ хусусиятҳои фардии хонандагонро низ ба ҳисоб гирифташ лозим аст. Имконияту муваффақиятҳои хониши хонандаро муаллим бояд донад. Ба суҷхону ақибмондагон вазифаҳои осонтар дода шаванд, онҳо ба ақли худ ва ба қувваи худ боварӣ ҳосил мекунанд. Ба пешқадамони хониш вазифаҳои душвортар диҳанд, инкишофи фикриашон раванқ мегирад.

7. Вазифаи хонагӣ, ки муаллим месупорад, ҳатман бояд санҷида шаванд, доир ба иҷроияш муаллим маълумот дошта бошад. Бо ин роҳ масъулиятнокӣ ва интизомнокӣ дар хонандагон ташаккул хоҳад ёфт. Муаллимон қори хонагиро бо тарзҳои гуногун месанҷанд. Баъзан мепурсанд, ки вазифаро қиҳо иҷро қардасту қиҳо не.

Доир ба мазмуни вазифа саволҳо медиҳанд. Ҳамагони хонандагонро ислоҳ қарда, муаллим ҳулосаҳо мебарорад ва ба қисми дигари дарс шуруъ менамояд. Шакли санҷиши фардиро истифода қарда, аз 2-3 талаба мазмуни қори хонагиро мепурсад. Дар ин вақт дигарон ҷанобҳои шарикдарсҳоро шунида, ҳамагони ислоҳ мекунанд, иловаҳои худро мегӯянд.

Муаллими синфи ибтидоӣ қариб ҳар рӯз дафтарҳои хонандагонро гул қарда, қори синфӣ ва вазифаро тафтиш менамояд, ҳамагониашонро ислоҳ қарда баҳо мегузорад.

8. Муаллим ба падару модарон низ маслиҳатҳо дода, ба фарзандон чӣ ҳел қўмақ расониданро фаҳмонад. Волидон бо қўмақи аз ҳад зиёд ва ё ниҳоят қами худ ба хонандагон таъсири

мусбат ё манфӣ расонда метавонанд. Маслиҳати саривақтии муаллим ба волидон барои бартараф намудани нуқсонҳо дар масъалаи ёрирасонӣ вақти иҷрои вазифаи хонагии фарзандон маддад мекунанд.

Муаллимони бехтарин ба хонандагон қоидаҳои иҷрои вазифаи хонагиро ёд дода, диққаташонро ба масъалаҳои зерин ҷалб мекунанд:

пас аз мактаб баргаштан хӯрокатро хур, дар ҳавои тоза истироҳат кун ё ба кори хоҷагиатон ёрӣ деҳ;

вазифаи хонагиро ҳар рӯз дар вақти муайян иҷро намо;

ҷои махсуси қорат бошад, чизҳои зиёдтагии ба иҷрои вазифаи подаркорино ғундор;

нақшаи қоратро фикр карда баро, аввал суҷориши душвортар ва баъд осонашро ба иҷро расон;

аввал қонидаро такрор кун, саросема нашав, сонӣ машку мисоли масъалаҳоро навис ва ҳал кун;

монда шавӣ, андаке дам гир, дар охир санчида бин, ки навифаро дуруст иҷро кардӣ ё не.

Пешрафти хониши шоғирдон ба ташкили дарс аз тарафи муаллим, иҷрои вазифаи хонагӣ аз тарафи хонандагон ва сифати корҳои берун аз синф вобаста мебошад. Бо сабабҳои гуногун хонандагон дар кори хониш ақиб мемонанд ва ё муддате суст мешаванд. Нақши муаллим дар пешгирӣ намудану барҳам додани баъзе калон аст, ҳини санчиши донишҳо ва тафтиши вазифаи хонагӣ хонандагони суस्तхонро муайян намуда, оид ба роҳи поситаҳои бартараф сохтани камбудихои донишашон андеша мекунанд.

Яке аз воситаҳои пешгирӣ намудани қафомонии хонандагон дар хониш ташкили машғулиятҳои иловагӣ мебошад. Барои чунин машғулиятҳо пеш аз ҳама сабаби қафомонӣ ё аз худ накардани маводро аз тарафи хонанда муайян кардан шартӣ муҳимест. Агар хонандаи хубхон аз сабаби беморӣ қафо монда бошад, порасонии донишашро бо машғулияти иловагии муаллим ва кори мустақилонаи худӣ ӯ бартараф намудан лозим меояд. Ё баъзан дар ин вобаста хонандагони пешқадам ҳам кӯмакрасон шуда метавонанд. Яъне пешқадамон ба суस्तхону қафомондагон аз ҷониби муаллим вобаста карда мешаванд.

Муаллим ба қафомондагон машғулияти иловагӣ гузаронда, чизҳои дилҷӯҳои нағз намедонистагашонро мефаҳмонад.

Интироки хонандагон ба машгулиятҳо мувофиқи салоҳиди муаллим ихтиёри ва маҷбурӣ шуданиш мумкин аст.

Дар хотир бояд дошт, ки машгулияти иловагӣ миқдоран зиёд набошад, ҳар рӯз гузаронидани он лозим нест. Ба машгулият як ё чанд нафар хонандагон аз рӯи зарураат ҷалб карда мешаванд. Ба машгулияти иловагӣ ахли синфро дошта монандан зарар дорад. Муаллим бояд, чунон ки дар урфият мегӯянд, об овардагону кӯзашикастагонро фарқ кунад.

Шакли дигари кор бо ақибмондагону сустихонҳо дар мактабҳо таъкил додани синфҳои махсуси баробаргардонӣ мешавад. Ба бачагон, ки ақлашон сусту заифтар бошад, бо мақсади аз ҷиҳати тиббӣ солим гардонидани онҳо синфе таъсис намуда, имконият медиҳанд, ки муаллим бо назардошти хусусиятҳои фардии хонандагон кор барад. Дар ин синф кӯдакони аз сабаби душворихо дарсхоро аз худ накарда, гоҳо бемориашон тӯл кашада ва таъхиси дуруст нашуда таълим дода мешавад. Ба кӯдакони чунин синфҳо психологҳо, табибон ва педагогҳо кор мешаванд, чунки кори ин синфҳо душворихои хосдоранд. Муаллим аз ҷиҳати психологӣ барои ҷӣ ба чунин ҳолат гирифта будани шогирд, олами ботинии ӯро бо тезӣ дошта гирифта намаставонад. Дар бачаҳои ин гуна синфҳо ҳамаи ҳелҳои хотира суст буда, таҳлилу муқоиса ва ҳулосабарориро ба онҳо ёд додан мумкин аст. Таълиму тарбияи хусусан кӯдакони синфҳои баробаргардонӣ талаб мекунад, ки хусусиятҳои фардии ҳар калом амик омӯхта ба назар гирифта шавад. Баҳри пешбурди таълим муаллим бояд меҳнати бисёр кунад ва машгулиятҳоро рангдор намуда ба он муяссар гаряд, ки бачагон оянда аз ҷиҳати дониш, маҳорату малакаҳо бо ҳамсолонанон баробар гарданду ҳамроҳ дар як синф хонда тавонанд. Бо баробари ин муаллим кӯшиш намояд, ки бачагон ҳаста нагарданд. Барои ин роҳҳо ва усулҳои таълимро моҳирона ва бо назардошти хусусиятҳои фардии хонандагон корбаст кардан зарур аст.

Ҳамин тариқ, бе вазифаи хонагӣ ва кори мустақилонаи хонандагон сифати баланди кори таълим ба даст оварда намешавад. Вазифаи хонагиро пешакӣ фикр карда мунтазам супоридану иҷрояшро тафтиш кардан зарур аст, чунки вай кори мустақилонаро одаг мекунонад, ёд медиҳад, донишро мустаҳкам менамояд. Ба кори хонагӣ, машгулияти иловагӣ ва синфи баробаргардонӣ муаллим роҳбарӣ менамояд ва бояд ин корҳо шавқовару ҷолиб бошанд.

§41. Омодагии муаллим ба дарс

Дар таълиму тарбия ягон коре нест, ки бе тайёрии пешакӣ гузарад. Тайёрии пешакӣ фикру андешаронӣ оид ба кори иҷрошаванда ва лаҳзаву қисмҳои он аст. Ин масъаларо беистисно ҳамаи муаллимон хуб медонанд ва ҳамеша қабл аз он ки ба дарс дароянд, ҳама тарафа ба он омодагӣ мебинанд. Муаллими соҳибтаҷрибаи корила ҳам бе тайёрии ба дарс ворид намегардад. У маводи таълимро ҳарчанд ба дараҷаи хуб донад ҳам, пешакӣ китоб мекунад, ки ҳар кори дар вақти дарс мекарданиашро дар китоб назонад, маводро забонзад намояд, то пазди шогирдон воқеъан равшан, шавқовару ҷолиби диққат баён созад.

Ҳаго аст агар муаллим фикр кунад, ки ба дарси рӯзи оянда имрӯз тайёр мешавад. Не, вай ба гузаронидани дарси хуб тамоми умр дошинадӯзӣ мекунад, таҷриба меомӯзад ва бо истифодаи онҳо дарсро мегузаронад. Агар дарси муаллим шавқовар бошад, чунон ки Абдурахмони Ҷомӣ гуфтааст, ҳатто рӯзи ҷумъа ҳам, ки пештар рӯзи истироҳат маҳсуб мешуд, бачагон ба дабистон мераванд:

Дарси муаллим ар бувад замзамаи муҳаббатге,

Ҷумъа ба мактаб оварад тифли гурезнойро.

Тайёрии қабл аз дарс ба муаллим имконият медиҳад, ки мавқеи дарсро дар байни силсилаи дарсҳо муайян намояд, пешакӣ дар хусуси ҷӣ тавр фаҳмонидани мавзӯ, мустақкам намудани он, бо қилом роҳҳо пурсидани мавзӯи гузашта, супоридани вазифаи ҳонагӣ мувоҷиҳа ронад ва тарз, усулҳову воситаҳои мувофиқро интихоб кунад. Муаллим бояд мундариҷа ва омӯзиши пайдарҳами ҷанҳои таълимиро хуб тасаввур карда тавонад ва донад, ки минбаъд дошиноҳои имрӯз додашон дар синфҳои болоӣ ба пешрафти китобдон ҷӣ хизмате мекунанд.

Ҳар ҷанни таълим вазифаи муайяну мушаххас дорад. Яке дар ҳонадагон нутқро инкишоф медиҳад, дигаре тафаккури маънавӣ, сеюмӣ диди зебопарастӣ, чаҳорумӣ маҳорату малакаҳои ҳаракати узвҳоро тапаққул медиҳад. Дар маҷмӯъ ҷанҳои таълимиро дар мактабӣ пайдо мекунонад ва ҳама дар як вақт, дар якҷамъа бо ҳамдигар омӯзонда мешавад.

Ба муаллим инчунин лозим аст, ки дар бораи истифодаи усулҳои тарбиявии мавзӯи таълим, дарс фикр кунад ва ба воситаи мавзӯи нав ба пайдо шудани ҳислати неқ дар ҳонада кӯшиш кунад, ҳарчанд.

Умуман тайёрии муаллимиро ба ду марҳила ҷудо кардан мумкин аст:

1. Мураттаб сохтани нақшаи тақвими мавзӯӣ. Муаллим мувофиқи барномаи таълим, ки ба омӯзиши мавзӯҳо соатҳо ҷудо карда шудааст, нақшаи мазкурро тартиб диҳад. Вай миқдори соатҳои умумиро ба мавзӯҳои хурд тақсим карда, пайдарнаии омӯзиши онҳоро мушаххас нишон медиҳад. Аз рӯи вазифаҳои ҳар мавзӯ корҳои назариявӣ ва амалиро муайян мекунад.

Инчунин шиносӣ бо барнома ба муаллим равшану маълум мегардонад, ки кадоме аз мавзӯҳо бештар мазмунӣ назариявӣ дорад, дар кадомин дарс кори мустақилона, таҷриба, машқҳо мушоҳидаҳо гузаронида мешавад.

Нақшаи тақвими-мавзӯӣ, номи мавзӯи ҳар дарс, мақсаду вазифаҳои дарс, тарзи баёни мавзӯ, корҳои мустақилона, истифодаи воситаҳои аснӣ, шаклҳои назорату санҷиши азхудкунии мавзӯ, вақти гузаштани дарс, додани вазифаи хонагӣ ва эзоҳашро дар худ ақс менамояд.

Нақшаи тақвими мавзӯӣ омӯзиши муназзами фанни таълимиро таъмин намуда, ба муаллим шарҳу шароит фароҳам меорад, ки аз рӯи он ба ҳар дарс тайёри бинад ва қораш қалре осонтар шавад.

2. Марҳилаи мураттаб сохтани нақшаи дарс, ки ба нақшаи тақвими мавзӯӣ вобастагӣ дорад, зеро муаллим пас аз дида баромалани он нақшаи аниқӣ гузаронидаи дарси яксоатаи худро доир ба ягон мавзӯ месозад.

Дар нақшаи дарс мавзӯ ва мазмунӣ он нависта мешавад, мақсаду вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ дарс гузашта хоҳад шуд. Хели дарс ва сохтори он ақс меёбад. Равиши дарс бо қисму лаҳзаҳо нишон дода мешавад.

Мухтасар ӯғем, муаллим дар нақшаи дарс номи мавзӯ, мақсаду вазифаҳои дарс, ҷиҳози дарс (аёнӣят, истифодаи воситаҳои техникӣ), равиши дарс (лаҳзаҳои он паси якдигар ва мувофиқи хели дарс), саволҳо барои санҷиш, вазифаи хонагӣ ва баъзе маслиҳатҳоро қайд хоҳад кард.

Мисолҳо, супоришҳо, машқҳо, хели баёни мавзӯ ва ғайраҳо ҳам дар нақшаи дарс оварда мешавад, яъне зикр менамояд, ки аз оғоз то охири дарс дар синф кадом корҳоро дар ҳамкорӣ бо хонандагон анҷом мекунанд.

Муаллим дар нақша ҳамаи корҳои худ ва хонандагонро муфассал бо нишон додани дақиқаҳои барои кор ҷудонуда менависад.

Хусусан навиستاني муфассали лаҳзаю корҳо бо муаллими навкор аҳамиятнок аст. чунки барои \bar{y} тайёри ба дарси аввал чун як машқи дарсдиҳӣ хизмат мекунад.

Дар нақша конспекти мавзӯро медиҳанд. Баъзе нуқтаҳои асосӣ, иқтибосҳо, ифодаҳои, ки ба назари муаллим душвор мешавад, дар конспект навишта мешавад. Конспект барои муаллим аст, онро танҳо муаллим истифода мебарад, лекин ҳеҷ гоҳ побанди он, ба ибораи муаллимон гӯем, «гуломи конспект» набояд шуд.

Таҷрибаи муаллимон собит сохтааст, ки ҳар муаллим бояд тартиб додани нақшаи дарс ва конспектнависиро ба дараҷаи кофӣ тавонад, чунки сифати дарс натиҷаи ҳамин корҳост. Ҳар дарси муаллим барояш сабақе гардад, баъд аз гузаронидани он натиҷабарорӣ намояд, то дарси оянда аз гузашта бехтар бошад, бо дарси бехтарини хеш байни ҳамкорон шӯҳратёр гардад.

§42. Ташкили таълим дар мактабҳои камкомплектӣ

Дар деҳаҳои дурдаст ва ғоҳо дар шаҳракҳо аз сабаби кам будани миқдори хонандагон ду ё ҳамаи синфҳои ибтидоӣ муттаҳид карда мешаванд. Чунин мактабҳоро камкомплектӣ меноманд.

Аз рӯи имконият хонандагони синфҳои I - III, II - IV ва ҳатто се синф дар синфхона ҳамроҳ таълим дода мешаванд. Ба ҳар синфи муттаҳидшудаи мактаби камкомплектӣ як ё ду нафар муаллим дар мегӯяд, лекин маводи хониши ҳар синф гуногун аст.

Ду роҳи тартиб додани ҷадвали дарсҳо барои мактаби камкомплектӣ мавҷуд аст. Якум, дарсҳои як ҷанни таълимӣ дар синфи камкомплектӣ дар як вақт гузаронида мешавад. Масалан, соати якум синфҳои I-III дарси риёзӣ ва соати дуюм забони модарӣ меомӯзанд.

Роҳи дуюм чунин аст, ки дар як дарс ҷанҳои гуногун омӯзонида мешавад. Масалан, дарси якум дар синфи I забони модарӣ ва дар синфи III риёзӣ шуда метавонад. Дарси дуюм ҷои ин ҷанҳо бо ҳамдигар иваз мегардад, яъне дар синфи I дарси риёзӣ ва дар синфи III забони модарӣ мехонанд.

Интихоби роҳҳои зикршуда ба муаллим вобаста аст. Вай мувофиқи салоҳият метавонад дар синф дарси як ҷан ё ду ҷанро гузаронад.

Дар мактаби камкомплектӣ пайваста будани баёни мавзӯи нав ва ташкили кори мустақилона лозим аст. Муаллим мавзӯи навро ба синфи I баён кунад талабагонии синфи III ба иҷрои кори мустақилона машғул мешаванд. Баъд хонандагони синфи III нақша

муаллимро меишнаванду талабагони синфи I кори мустақилона мекунад. Муаллим ҳангоми баёни мавзӯи кӯшиш менамояд, ки ҷуғрафаҳои асосии мавзӯро бо як мисол мухтасару возеҳ фаҳмонад. Соғӣ тарзи иҷрои кори мустақилонаро шарҳ дода, корро бо синфи дигар огоз мекунаду мавзӯро баён менамояд.

Муаллим вақти дарс як корро ба дигаранд иваз кунанда ба ҳар ду синф таълим медиҳад. Албатта, ӯ ҳеҷқӣ нақшаи дарсро дуруст тартиб дода ивазшавии амалхоро ба назар мегирад.

Дар зер намунаи дарси додани донишҳои навро меорем ва мебинем, ки сохтори он чӣ гуна аст:

Синфи I	Синфи III
1. Лаҳзаи ташкили дарс	1. Тайёрии мустақилона ба дарс
2. Тайёри ба ҷавобгӯӣ басаволи муаллим, кор бо хонагӣ аёнӣят ё иҷрои супориш	2. Санҷиши вазифаи
3. Баёни мавзӯи нав	3. Кори мустақилона
4. Кори мустақилона	4. Баёни мавзӯи нав
5. Санҷиши кори мустақилона	5. Кори мустақилона
6. Мустақилона дида баромадани мазмуни вазифаи хонагӣ ва ба рӯзнома навиستاني он	6. Санҷиши кори мустақилона
	7. Ҷамъбасти дарс. Додани вазифаи хонагӣ

Ҷамаи корҳои ҳарду синф бо назорати қатъӣ ва роҳбарии муаллим анҷом менамояд ва хонандагон фақат нишондоду супоришҳои ӯро иҷро мекунад. Муаллим бо як синф машғули кор бошад ҳам, вай кори синфи дигарро аз эътибор дур накарда, ба пурсишҳои талабагон посух меғӯяд, лозим шавад, маслиҳат медиҳад.

Азбаски дар мактаби комплекти кори мустақилона бештар аст, ба муаллим зарур меояд, ки ҳама гуна шаклҳои ин корро бо хонандагони хурдсол хуб донанд ва аз онҳо моҳирона истифода баранд.

Маълум шуд, ки ташкили раванди таълим дар мактабҳои комплекти хусусиятҳои хоси худро дорад. Ҷанде хусусиятҳои дигарро хотирнишон менамоем:

1. Ба ҳар дарси мактаби комплекти 30 дақиқа вақт дода мешавад.

2. Гузаронидаани дарсҳои якмавзӯӣ ба баъзе фанҳо (санъати тасвирӣ, мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ) мушохида мегардад. Ҳапи оми ин дарс синфҳо як маводро омӯхта ё як корро иҷро хоҳанд кард.

3. Ҷадвали дарси мактаби комплекти мутобики синну соли хонандагон ва шароити маҳал тарғиб дода мешавад. Хусусияти хонандагони синфи I талаб мекунад, ки муаллим бо синфи онҳо баъдтар мехнат кунед. Аз сабаби он ки муаллим шароити кор кардан бо ҳар синфро дар алоҳидагӣ дошта бошад, ҳафтае 2-3 рӯз хонандагони як синф ду соат барвақттар меоянд ва баъд ба онҳо синфи дигар ҳамроҳ шуда ду соат якҷоя мехонанд. Синфи барвақттар омада мераваду синфи ҳамроҳшуда монда боз ду соат дарс мехонад.

Ҳамин тавр, хонандагон ҳар рӯз чор соат дарс мехонанд ва муаллим бошад, 6 соат кор карда мувофиқи мехнаташ музди кор мегирад.

4. Мактаби комплекти филиали ягон мактаби дар наздикиҳо воқеъ гардида мебошад.

Саволу супоришҳо барои кори мустақилона

1. Қадом шаклҳои таъкили кори таълим вучуд дорад?
2. Низоми синфии дарсро кӣ асос гузошт ва онро чӣ тавр маънидод мекунад?
3. Талабҳоро ба дарси ҳозиразамон шарҳ диҳед.
4. Тайёрии муаллим ба дарс қадом даврахоро дар бар мегирад?
5. Қадом ҳелҳои дарсро медеонед? Сохтори дарс чихоро ифода мекунад?
6. Мақсаду вазифаҳои дарсро чӣ тавр бояд муайян кард?
7. Қори хонагии хонандагон лозим аст ё не? Ҳелҳои вазифаи хонагиро шарҳ диҳед.
8. Хусусиятҳои асосии мактаби комплектиро баён кунед.
9. Як нақшаи дарсро барои синфи II тарғиб диҳед.
10. Оё навиштани нақша-конспекти дарс ба муаллим зарур аст?
11. Маҷмууиятҳои иловагӣ бо қафомондагон чӣ тавр бояд таъкил карда шаванд?
12. Синфи баробари ардонӣ барои қадом хонандагон таъсис дода мешавад?

Б О Б И 11.
САНЧИШ ВА БАҲОГУЗОРӢ БА ДОНИШ,
МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ ХОНАНДАГОН

*Он кас ки бидонад ва бидонад, ки бидонад,
Асти тараб аз гунбади гардун бичаҳонад.
В-он кас ки надонад, ки бидонад, ки надонад,
Ҳам хештан зи чанги чаҳолат бираҳонад.
В-он кас ки надонад ва надонад, ки надонад,
Дар чаҳли мураккаб абадуддаҳр бимонад.*

(Ибни Ямин)

§43. Аҳамияти санчиш ва баҳогузори

Донишхоро аз худ намуда хонандагон бо ҳамин васила ба ҳаёт тайёр мешаванд. Муаллим бояд фаҳмад, ки дониши додаанро шогирдон то чӣ андоза медонанд, дониши онҳо натиҷаи фаъолияти муаллим аст. Донишгирӣ кори хонандаву донишдихӣ ба самаранокии заҳмати муаллим алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ муаллим бо ёрии бахисобгирию санчиш дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагонро муайян месозад, ки рафти кори таълим чӣ гуна аст, бурду бохтҳо кадомҳоянд. Санчиши дониш имкон медиҳад, ки дониши хонандагон мустақкам гардад ва дар хотир нақш бақсад.

Санчин ва баҳогузори ба дониш на фақат барои муаллим аҳамиятнок аст, балки аҳамияти муҳими давлатӣ низ дорад. Ин кор пазорат аз болои муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ, маъмурияти мактабҳо низ мебошад. Ниспандиҳандаҳои санчиш аз сифати фаъолияти муаллимон, масъулияти онҳо дар бобати иҷрои вазифаҳои шаходат медиҳад. Зарурияти санчин ва баҳогузори маҳз дар ҳамин аст.

Аҳамияти санчин барои таълим дар он зоҳир мегардад, ки муаллим маълум месонад, ки маводро кӣ хуб, кӣ суст аз худ кардаву кӣ умуман намедонад. Вай баъд аз санчин чораҳо меандешад то ҳамаи хонандагон маводро ба дараҷаи даркорӣ аз худ кунанд. Муаллим ба кори худ аз нуқтаи назари танқидӣ нигариста, роҳҳои беҳтарини таълимро ҷустуҷӯ мекунад, усули таълимро тағйир медиҳад, роҳу воситаҳои муносибати фардиро бо хонандагон дарёфт менамояд.

Дар натиҷаи санчин ба талаба ҳам маълум мешавад, ки ӯ кадом маводро хуб, кадоманро ба таври қаноатбахш ва каломеро

бад медонад. Гоҳе хонанда гумон мекунад, ки вай маводро хуб медонад, вале санчиш пишон медиҳад, ки гумонаш хатост ва донишаш кам аст. Ана аз ҳамин сабаб аст, ки бештар дар синфҳои ибтидоӣ хонандагон китобро хонда мегӯянд ҳам, маънои онро намефаҳманд, ба савол ҷавоб намедиҳанд. Санчиш дараҷаи донишашро мушаххас гардонда ба онҳо имкон медиҳад, ки тарзи кори донишпириро дар синф ва дар ҳола тақмил бахшанд, камбудихояшонро бартараф созанд.

Аҳамияти санчиш ва баҳогузори дар кори тарбия ҳам басо бузург аст. Санчиш дар талабагон муносибати дурустро ба кори хониш, ба барору нобарорихи худ мебарорад. Баҳо низ дар хонанда як ҳиссиётеро нисбати худ пайдо мекунонад. Муаллими кордон чунин ҳиссиётро барои ташаккули сифатҳои иродавӣ, маладғори дигарон будан истифода мебарад.

Санчишу баҳогузори ба мавқеи хонандагон дар байни ҳамсолон, назди волидон низ таъсир мерасонад. Баҳои хуб муваффақиятҳо меораду баҳои паст боиси нобарорихи шуда, баҳои хуб ё бад дар дарс ҳислатҳои шахсияти хонандаро пайдо кунонда, мавқеи ӯро дар байни ҳамсолону калонсолон дигаргун месозад.

Бо мақсади санчиши дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон органҳои роҳбарикунандаи маориф, маъмурияти мактабҳои корҳои махсуси санчиши мегузаронанд, оид ба дониши хонандагон маълумотҳо гирифта афзалиятҳо ва камбудихи мактабу муаллимони онро онқор менамоянд.

Дар таъсирбахшии санчиш ва баҳогузори шарҳу эзоҳи муаллим нақши калон мебозад. Хонанда баъд аз санчиши донишани сухани муаллимро ҳапгоми баҳогузори бояд шунавад, то ки ҷиҳатҳои хуб ва ҷойҳои сусти донишашро баръало бифаҳмад. Аз ҳамин лиҳоз шарҳу эзоҳи баҳои ҳаққонӣ ба хонанда қувва, боварӣ ва илҳами ӯзани хониш мебахшад.

Умуман ба санчиш ва баҳогузори талабу дархостҳои эсерии дидактикӣ пешниҳод карда мешавад:

1. Вақти санчиш муаллим ба он диққати худро равона мекунад, ки хонанда маводи барномавиرو аз худ кардааст ё не ва танҳо ба донишани баҳо мегузорад. Ба дониши аз маъбаҳои иловагӣ гирифта, ҳарчанд онҳоро аз эътибор дур накунад ҳам, муаллим баҳо намегузорад. Барномаи давлатии таълим асосе мебошад, ки муаллим ҳини пурсин ба он така мекунад.

2. Пурсиш бояд мунтазам ва ҳар рӯз, доимо дар давоми солҳои тахсил гузаронида шавад. Агар хонанда тох-тоҳе баҳо гирад, чунин мепиндорад, ки ўро муаллим дигар наменурсад ва супориши хонагиро ба даре тайёр накарда меояд. Пурсиш бояд хонандаро одат кунонад, ки вай ҳар рӯз ба ҳамаї дарсҳо бо тайёри биеяд.

3. Санҷиш ва баҳогузори ба иккишофи қобилияти фикрӣ, тарбияи сифатҳои ахлоқӣ ва иродавии хонандагон мусоидат намуда, роҳҳои баргараф намудани душворихоро нишон диҳад.

4. Санҷиш ва баҳогузори характери фардӣ дорад. Ҳар хонанда бояд сарфаҳм равад, ки дониши ӯ санҷида мешавад ва баҳояш фақат ба ӯ тааллуқ дорад, шарикӣ нест. Бинобар ҳамин доимо дар дарс ҳис кунад, ки муаллим ҳозир ўро мепурсад ва ба ҷавобгӯӣ омода бошад.

5. Пурсиш дар дарсҳои муаллим якранг набошад, онро хусусан дар синфҳои ибтидоӣ рангорангу ҳархела гузаронидан лозим аст. Агар муаллим одати якранг пурсидану оҳанги якранг саволгузори ва шарҳу эзоҳи баҳоро пайдо кунад, хонандагон ҳам ба ҳамон ҳели санҷиш мутобиқ мегарданду на барои гирифтани дониши ҳақиқӣ, балки барои қаноатманд намудани муаллим саъю кӯшиш мекунанд.

Хонандагони хурдсол аз санҷиш ва баҳогузори яххела дилгир мешаванд. Ба муаллими онҳо лозим аст, ки доир ба санҷиши донишшон пешакӣ амиқтар андеша намояд, илоче ёбаду роҳҳои гуногуни санҷишро ҷорӣ кунад.

§44. Хел ва шаклҳои санҷишу баҳогузори ба дониши хонандагон

Маълум аст, ки санҷиши азхудкунии маводи хонил дар ҳамаи синфҳо вақти дарс аз тарафи муаллимон гузаронида мешавад. Чунин хелҳои санҷишу баҳогузори фарқ мекунанд: а) санҷиши ҷорӣ б) санҷиши мавзӯӣ в) санҷиши ҷамъбасти.

Вақти корбасти хелҳои санҷиш ва баҳогузори аз тарафи муаллимон шаклҳои пурсиши даҳонӣ, корҳои хаттӣ, пурсиши фардӣ фронталӣ ва балдиҳӣ (холдиҳӣ)-и дарсӣ истифода бурда мешавад.

а) **Санҷиши ҷорӣ** ҳар рӯз дар дарс мегузарад, ва як қисми кори таълимро ба худ мегирад. Вақти баёни мавзӯӣ, мустақкамкунӣ ва тақрор хонандагон пурсида мешаванд. Бо ёрии санҷиши ҷорӣ донишҳои андӯхтаи хонандагонро ба хотирашон меоранд ва онҳоро ба асос гирифта, дониши нав медиҳанд. Яъне ҳар рӯз дар

допишхо алокамандӣ набошад, хонандагон дар кори азхудкунии мавод ба душворихо дучор хоҳанд гашт.

Санчиши чорӣ ва тафтиши вазифаи хонагӣ ба шакли ҷурсиш дар дарс мегузарад. Барои санчиш вақти махсус ҷудо карда мешавад ё онро вақти кори мустақилонаи хонандагон ҳам гузаронидан вочиб аст.

Шакли дигари санчиши чорӣ мушоҳидаи муаллим мешавад, ки вай дар дарс бо хавас қор қардан, ғавҷиятноқӣ, қобилияти қорӣ, рафтору сифати иҷрои машқҳо ва қорҳои ҷудогонаи хонандагонро дида баҳо мегузарад.

б) **Санчиши мавзӯӣ** азхудкунии маводи таълимро оид ба ягон мавзӯи қалон, ки қандин дарсҳо ба омӯзиниш бахшида шуда бул, назорат қардан аст. Дар ин маврид дониши ягон мавзӯи барномавӣ санҷида мешавад. Санчиши мавзӯӣ дониши хонандагонро муназзам мегардонад. Мақсади ин санчиш иборат аз он аст, ки бо ёрии саволҳо ва суноришҳои махсуси пешакӣ тайёршуда мундариҷаи асосӣ ва ҳеле зарури мавзӯ дар хотири хонандагон дуру дароз боқӣ монанда шавад.

Санчиши мавзӯӣ ба хонанда мантиқан дуруст фикр қондан, ҷудо қарда гирифтани масъалаҳои асосӣ ва аз хотир фаромӯш накардани нуктаҳои зарурии фанни таълимро ёд медеҳад. Ин ҳели санчиш тайёрии бештар ва ҳаматарафаи хонандагону муаллимро тақозо менамояд.

в) **Санчиши қамъбасти** дар охири қоряқҳо ва соли таҳсил гузаронида мешавад. Дарсҳои тақрор хонандагонро ба ин санчиш омода месозад. Ҳангоми санчиши қамъбасти ба қомебиҳои хонанда, савияи дониш ва ба дараҷаи инқишофи фикриаш баҳои сазовори ҳаққонӣ гузошта хоҳад шуд, қунки ӯ дар муддати муайян ғавҷият дошт.

Баҳои узори қамъбасти ифодагари натиҷаи қори хонанда дар гули қандин ҳафтаҳо, нимсола, соли хониш ва таҳсил дар мактаби ибтидоӣ, асосӣ ва миёна маҳсуб мешавад.

Баҳои узори қамъбасти қордонии муаллимро талаб мекунад. Бархе аз муаллимон баҳои гирифтаи хонандагонро ҳисоб қарда, ба миқдори баҳои тақсим намуна баҳои қамъбасти мебароранд, ки муқлақ ҳақиқат, зеро норозигии хонандаро ба вучуд оварда, хаваси ӯро ба фанни таълим насти мекунад. Мумкин аст, хонандаи пешқадам бо сабабе ба дарс як маротиба бе тайёрии омода, баҳои

гайриқаноатбахш гирифта бошад, ё муносибаташ бо муаллим тезтунд шуда бошад. Чунин баҳо набояд сабаби паст гардидани баҳои чамъбасти гардад.

Баҳои чамъбасти дар имтиҳонҳои аз синф ба синф гузарони ва хатмкунӣ низ гузошта мешавад, ки муаллимон дар асоси дастурамал имтиҳонҳоро таъкил менамоянд.

Таъкили санҷиши имтиҳониро дар синфҳои ибтидоӣ (синфҳои I-III) зарур намешуморанд, чунки муаллимашон ҳар рӯз бо аҳли синф кор мекунад ва хуб медонад, ки савиби дониши ҳар шогирд дар қадом ҷой аст, қори фикриро чӣ тавр иҷро мекунад, ба омӯзиши минбаъда чӣ гуна омодагӣ дорад.

Мувофиқи нақшаи нави таълим, ки аз соли таҳсили 2004-2005 мактабҳо аз рӯи он кор мекунанд, дар синфи IV гузаронидани имтиҳонҳои аз синф ба синф гузарони аз фанҳои забони модарӣ ва риёзӣ дар назар дошта шудааст.

Шаклҳои санҷиш ва баҳогузори ба дониш ғуноғунанд. Шаклҳои асосӣ ва паҳншудаи баҳисобгирии донишҳо қорҳои санҷишӣ ва мустақиллона аст, ки бештар ба таври хаттӣ гузаронида мешаванд. Мағзи мувофиқи пурмазмун диққати хонандагонро ҷалб мекунад. Мағзии матн равшану фаҳмо бояд бошад.

Хонандагон барои иҷрои қори санҷишӣ ва мустақиллона дар дарсҳо тайёр қарда мешаванд. Онҳо қаблан медонанд, ки қори санҷишӣ доир ба қадом мавзӯёҳову қоидаҳо ва мафҳумҳост, барои сариштаи қори санҷишӣ қихоро ба хотир овардан лозим аст.

Ноғузир аст, ки шароитҳои муносиби қорӣ дар синф фароҳам оварда шавад, то ки талабагон пурмаҳсул қор қунанд. Пеш аз ҳама, бояд оромӣ дар синф ҳукмрон бошад. Хеле муҳим аст, ки хонандагон наҳаросанд, ҳаяҷон онҳоро фаро нагирад, ба эҳсосот дода нашлаванд, вағарна қори санҷишӣ ё мустақиллона самарай дидҳоҳ намебахшад.

Нурсиши қардӣ ва фронталии хонандагон шакли насъ паҳншудаи санҷиши қорӣ, мавзӯёгӣ ва чамъбасти мебошад. Муаллим ба аҳли синф савол медиҳад. Андаке вақт қудо мекунад, то хонандагон қавоби саволро фикр қунанд. Як нафар даъват менавад, вай назди лавҳаи синф ё назди лавҳаи ағниятро истифодақунон қавоби саволи муаллимо нақл мекунад, ки инро нурсиши қардӣ гӯянд. Хонандагони синф қавобро шунида, қамбудиҳоро ислоҳ мекунад, иловаҳояшонро меғӯянд. Дар ҳамин лаҳзаҳо муаллим саволе медиҳад, ки қавобан қӯтоҳу муҳтасар буда, хонанда аз

чоян хеста ё дар чои нишаст бо розигии муаллим посухи саволи гузошташударо иброз мекорад. Боз чанд нафар мулохизаанонро оид ба савол мегӯянд ва муаллим саволи дигаре мегузорад. Чуни тарзи санҷиши пурсиши фронталӣ меноманд.

Маълум гашт, ки барои пурсиши фардӣ саволҳое дода мешаванд, ки ҷавоби муфассал мехоҳанд. Барои пурсиши фронталӣ бошад, чанд савол лозим аст, ки ҷавобҳои кӯтоҳро талаб менамояд. Дар ҳамин аст тафовути пурсиши фардӣ ва фронталӣ. Дар ҳарду маврид ба муаллимон тавсия мешавад, ки саволҳо қаблан аз пурсиш тайёр карда шаванд, муайяну мазмуннок, мушаххасу аниқ бошанд, духӯра ва луқмадиханда набошанд.

Масалан, саволи «Сифат чист? Аломатҳои сифатро гӯед»-ро диҳем ба хонандагон муайян ва фаҳмо, ки чӣ гуна ҷавоб бояд гуфт. Вале саволи «Дар бораи сифат чӣҳо медонед?»-ро гузорем, аниқ намефаҳманд, ки чӣ гӯянд ва дар ҷавобгӯӣ гарант шуда, дувҷорӣ садди роҳшон мешавад.

Саволро борҳо такрор кардан лозим нест. Як бор диққати аҳли синфро аввал ҷалб карда, сипас савол бояд гузонт, то вақт сарфа гардад ва беҳуда нагузарад.

Балдиҳӣ (ҳолдиҳӣ)-и дарсӣ бори нахуст аз тарафи муаллимони вилояти Липетски Русия ба амалия татбиқ шуда буд. Дар ин муддат дар мактабҳои давлатҳои дигар, минҷумла дар Тоҷикистон низ ин усули кори муаллим ҷонибдорони худро пайдо намуд ва нафароне байни муаллимон онро ҳанӯз ҳам мавриди истифода қарор додаанд.

Ин тарзи корбарӣ пешниҳод мекунад, ки муаллим бояд аз лаҳзаи ташкилӣ мавзӯи навро шарҳ дода ба мустаҳкамкунӣ мегузарад дар як вақт ду мавзӯро мепурсад. Вай ба санҷиши фардӣ вақти махсус ҷудо накарда, дар давоми дарс фаъолиятнокӣ, ҷавобҳо, иловаҳо, саволҳо, диққатнокӣю лаёқати кори талабагонро мушоҳида менамояд ва дар интиҳои дарс кори фаъолонаи онҳоро ба ҳисоб гирифта, ба 5-10 нафар хонандагон аз рӯи низоми панҷбалӣ баҳогузорӣ мекунад. Ҳамин аст маънои балдиҳии дарсӣ.

Муаллими соҳибтаҷриба фақат бо пешқадамони хониш қор набурда, дигаронро низ ҳавасманд мекунад. Ӯ хотиррасон менамояд, ки дар охир иштирокчиёни фаъоли дарс баҳо хоҳанд гирифт. Ҳамин тавр-балдиҳии дарсӣ водор месозад, ки ҳамаи хонандагон аз ибтидо то интиҳои дарс бо саъю кӯшиши бештар фаъолият нишон диҳанд.

§ 45. Баҳогузорӣ ба дониши хонандагон

Нагиҷаи санҷиш баҳогузорӣ ба дониш мебошад, ки муаллим онро ё ба дафтари рӯзномаи хонанда ва ё дар журнали синф сабт менамояд. Баҳо аз сифати дониш, иҷрои барномаи таълим, самарани кори хониши хонандагон ва дараҷаи иштирофу истифоти онҳо далолат медиҳад.

Дар мактабҳои Тоҷикистони азизамон низоми панҷбаллаи баҳогузорӣ **ҷорист**.

Баҳои баланд «5» (аъло) аст. Вай ба дониши амиқ ва комили азхудкунии ҳаҷми барномаи таълим, барои мустақилона баён карда фаҳмонида тавонистани мавод, мантиқан дурусту равшан ва бе нуқсон будани ҷавоби хонанда гузошта мешавад.

Баҳои «4» (хуб) барои дониши амиқ ва пурра азхудкунии мазмуни мавод гузошта мешавад. Хонанда таърифҳо, мафҳумҳо, қоидаҳоро медонад, аммо вақти ҷавобгӯӣ ба хатои ҷудогона роҳ медиҳад.

Баҳои «3» (қаноатбахш) ба хонандае гузошта мешавад, ки вай маводро хондааст ва масъалаҳои асосии мазмуни маводро мефаҳмад, вале донишаш мукамал нест ва фикрашро возех баён карда наметавонад, ҷавобаш қанда-қанда буда, ба кӯмаки муаллим ниёзманд аст.

Баҳои «2» (бад) ба хонандае гузошта мешавад, ки маводро бад аз худ кардааст, бо мавод шинос бошад ҳам, нуқтаҳои асосиро наметавонад, вақти ҷавобгӯӣ ба хатоҳои дағал роҳ медиҳад, ки мазмуни маводро қоста мегардонад ва милбаъд бо чунин дониш маводи барномавии дар пешистодаро азхуд намуданиш имконнопазир аст.

Баҳои «1» (хеле бад) ба хонандае гузошта мешавад, ки ӯ маводи барномавино намедонад ва намефаҳмад, ба хатоҳои дағали саршумор роҳ медиҳад.

Бо мақсади кӯмак ба муаллимон аз тарафи Маркази хизматрасонии методӣ ва методистон (мушовирон) меъёри баҳогузорӣ аз ҷанҳои таълимӣ тайёр ва нашр карда шудаанд. Муаллимони забони модарӣ ва риёзӣ медонанд, ки барои чӣ гуна хатоҳо қадом баҳоро гузоштан месазад. Саналҳои доир ба меъёри баҳогузорӣ дар дарсҳои методикаи хусусии ҷанҳои таълимӣ ба муаллимони оянда омӯзонда мешавад.

Муаллимон баҳои гузошташонро мудом асоснок менамоянд. Онҳо баҳоро шарҳ дода, муваффақияту камбудии хонандаи онро

кайд мекунад, ки ин кор онҳоро рӯҳбалад месозад ва баръакс, баъзан фаъолиятнокиашонро то дараҷае акиб мекашад. Масалан, муаллим вақти баҳогузори «Ту ҳеч чизро намедонӣ», «Боз дарсро нахондӣ, Аҳмади порина», «Хондан ба дилат задааст», «Ба ту як «3»-и касал (логар)» гӯяд, хонандаро паст мезанад. Фаромӯш набояд кард, ки баҳо яқтост, ягон иловаеро қабул намекунад. «5»-и калон, «3»-и логар ва ғайраҳо гуфтан ҷои набошад.

Намунаи эзоҳи дурусти баҳо он аст, ки муаллим аввал ҷиҳатҳои мусбати хонандаро таъкид намуда, баъд камбудихояшро дар ҷорҷӯбаи одоб, бо хушмуомилағӣ нишон медиҳад. Хамин ҷиҳатҳои мусбатро ҳатто дар хонандагони суҷхон ҳам дида тавонистани муаллим зарур бошад. Чунин рафтори муаллим ба суҷхонҳо қувва ва боварӣ мебахшад дарк месозанд, ки онҳо низ хуб таҳсил карда метавонанд.

Ба ҷавоби талаба баробари баҳогузори таҳлили кори ӯро муаллим мегӯяд: «Ту имрӯз ҷавоби пурра додӣ, баъди таъриф мисолҳо овардӣ, ба ту «5» мегузорам», «Маводро хуб медонӣ, нақлат аҷоиб буд, вале дар вақти нақл хатое содир намудӣ, ба ту «4» мегузорам». Чунин мисолҳоро бо таври фаровон аз таҷрибаи муаллимон овардан мумкин аст.

Дар баъзе ҳолатҳо, гарчи ин кор тавсия дода намешавад, муаллим баҳоро аз буда болотар мегузорад. Ҳадаф аз чунин рафтор ҳавасманд кардани хонанда аст. Таҷриба нишон дод, ки муаллиме ба талабаи суҷхони ҷавобаш ба «4» арзанда баҳои «5» гузошта, шодиву ҳаяҷони шогирдашро бо ҷашмонаш дид, ки талабаи дар бинои умр «5» нагирифта ҷӣ тавр хурсандӣ кард ва дар оянда ба хонандаи аълоҳон табдил ёфт.

Баҳогузори дар синфҳои ибтидоӣ бо баъзе хусусиятҳои худ фарқ мекунад. Хусусан дар синфи I истифодаи баҳо тавачҷӯҳи махсусро меҳаҳад. Азбаски хонандагони синфи I ҳанӯз шавқу завқи устувори ҳониш надоранд, муаллимон ба назди онҳо талаботи зиёду иҷрояш душворро намегузоранд.

Дар рӯзҳои аввал таърифу маъқулушумории муаллим талабагонро ба кори ҳониш шавқманд мекунад. Ба ҷои баҳо ҷанд муддат байрақҷаву ситорачаҳо истифода мешавад. Тадричан онд ба баҳо тасаввуроти бачагон пайдо мегардад. Муаллимон ба бачагон аввал фақат баҳои «5» мегузоранд. Дартар оҳиста-оҳиста баҳои «4», «3» пайдо шудан мегирад. Муваққатан ба талабагони суҷхон баҳо намегузоранд, бо ёрии машғулиятҳои иловағӣ онҳоро инкишоф дода, баъд баҳогузори ро оғоз менамоянд.

Дар кори бахогузорӣ ба дониш камбудихо низ ба чашм мерасанд, ки аз онҳо бояд муаллимони ҷавон огоҳ бошанд. Иддае аз муаллимон дар бораи хонандагон тасаввуроти муайяне ҳосил намуда, ҳамеша ба онҳо баҳои баланд мегузоранд. Хонандагони суҷхон аз чунин муаллимон баҳои хуб гирифта наметавонанд ва гумон мекунанд, ки ин муаллим ба дониш баҳои ҳаққонӣ ва дуруст намедихад. Аз ҳамин сабаб кӯшишу суботкорӣ лозим нест, чунки манфиате намебахшад. Натиҷаи ҳамин гуна камбудихост, ки суҷхонҳо дар синф тақроран монанда мешаванду тарки хондан менамоянд. Бадхонӣ ё ақибмонии хонандагон бе сабаб намешавад. Барои бартараф ва пешгирӣ намудани ақибмонии талабагон сабабашонро муайян кардан зарур аст, чунки ягон хонанда хоҳиши дар сафи бадхонҳо буданро надорад.

Сабабҳои асосии бадхонии хонандагон инҳоянд:

1. Кам будани қобилият ё лаёқати корӣ, ғайратнокӣ ва захираи хушёрӣ дар кӯдакон, ки дар оила волидон ба тарбияи чунин ҳислатҳо эътибор надодаанд. Ақнуи мактабу оила дар ҳамкорӣ ин камбудихоро ислоҳ карда метавонанд.

2. Давомоти бади хонандагон ба дарсҳо аз худ кардани мазмуни навро душвор мегардонад, зеро мавзӯҳои пештараро онҳо намедонанд. Ташкили машғулиятҳои иловагии фардӣ ва консултатсияҳо ба хонандагони суҷхон барои раҳой ёфтагӣ аз ҳолати ногувор кӯмак мерасонад.

3. Қориёна, ба таври механикӣ аз бар намудани маводи хониш, ки натиҷаи фарқ ва ҷудо карда натавонистани нуқтаҳои асосӣ ва ғайриасосӣ аз тарафи талабагон мебошад. Барои ислоҳи ин камбудихо гузаронидани машқҳои лозиманд, ки тафаккури мантиқии чунин хонандагонро инкишоф диҳад.

4. Набудани шавқу ҳавас ба омӯзиши фанни таълим дар хонандагони алоҳида. Бо чунин хонандагон серталабӣ ва дар айни замон меҳрубонӣ зоҳир намуда, муносибати фардӣ кардан даркор аст, ки мароқу рағбаташонро ба фанни таълим ривочу раванқ бахшида, ба ислоҳи камбудӣ ёри диҳанд.

5. Вазъи ногувори хонанда дар оила ва дар байни ҳамсолон, ки кори хониши худро имконияти дуруст ба роҳ монданро надорад ё ба таъсири бади ҳамсолон гирифта аст. Муаллим ва дигар калонсолон дар чунин ҳолат бо дилсӯзӣ ба ӯ дастӣ ёри дароз карда метавонанд.

6. Баъзан муаллим ҳам сабабгори дониши сусти хонандагон мегардад. Агар вай хусусиятҳои синнусолӣ, психологию педагогии

онҳоро ба назару эътибор нагирад ва фаъолияти якҷояи хубро бо хонандагон дуруст ба роҳ намонад, оқибаташ ақибмонии хонандагон хоҳад шуд.

Ҳамин тавр, санчиш ва баҳогузорӣ ба дониш, маҳорату малакаҳои хонандагон кори сахл нест, вай аз муаллим маҳорати баланди педагогӣ талаб мекунад, зеро ҳар баҳои гирифтаи хонанда дар ҳаёти ӯ ҳодисаи муҳимест, ки ба он нигариста кори минбаъдаашро ба тартиб мебарорад. Аз ҳамин сабаб муаллим дар баҳогузорӣ бояд хеле мулоҳизакор, дақиқназар бошад ва вақти санчиш ба фаҳмиши ҳамаи унсурҳои мазмуни мавзӯ аз тарафи хонанда эътибор диҳад.

Савол ва супоришҳо барои кори мустақилона

1. Аҳамияти санчишу баҳогузориро ба дониш маънидод намоед.
2. Қадом талабҳоро ба санчиш гуфта метавонед.
3. Хелҳои санчиш қадомҳоянд?
4. Шаклҳои санчиши донишро фаҳмонед.
5. Балдиҳӣ (ҳолдиҳӣ)-и чӣ тавр гузаронида мешавад?
6. Баҳогузорӣ дар синфи I аз синфҳои дигар чӣ тафовут дорад?
7. Сабабҳои бадхонӣ ва қафомонии хонандагонро дар хониш баён кунед.

III. НАЗАРИЯИ ТАРБИЯ

БОБИ 12

МОҲИЯТИ РАВАНДИ ТАРБИЯ ВА УСУЛҲОИ ОН

Обод ба ақл ғашт гардун,

В-озод ба ақл ғашт Луқмон.

(Носири Хусрав)

§46. Моҳияти назарияи тарбия ва нерӯҳои пешбарандаи он

Назарияи тарбия як фасли муҳими илми педагогика мебошад, ки моҳият, мафҳумҳо, қонунҳо, принципҳо, қоидаҳо, мазмун, методҳо ва шаклҳои ташкили қори тарбияи хонандагонро мавзӯи омӯзиши худ қарор додааст. Ин фасли педагогика аз ҷиҳати ақлӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебопарастӣ, иқтисодӣ, ҷисмонӣ ва экологӣ ҳуқуқӣ ташаккул додани шахсияти хонандагон, роҳҳо ва усулҳои дар онҳо пайдо қишонидани ҷаҳонбинии пешқадами илмиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Донистану фаҳмидани назарияи тарбия, қонуниятҳои он, методҳо ва шаклҳои ташкили ҷараёни тарбия ба муаллим кӯмак медиҳад, ки вазифаҳои душвори тарбияи насли наврасро сарбаландона ва дар мӯҳлатҳои муайяншуда ба иҷро расонад.

Таърихи назарияи тарбияро варақгардон қунем, хоҳем дид, ки ақидаҳои гуногун доир ба тарбия басо бисёр буданд. Як қисми назарияҳо бо мурури замон кӯҳна шуда аз байн мерафтанд, назарияҳою таълимотҳои нав ба вучуд меомаданд. Оид ба моҳияти ду ҷараёни педагогика – тарбияи авторитарӣ ва тарбияи инсонгарой (гуманистӣ) дар §3 ҳамин китоб маълумот дода будем.

Сохибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 имконият фароҳам овард, ки дар кишварамон назарияи тарбияи миллӣ ба вучуд оварда шавад. Ин назария дар асоси талаботҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонуни ҷумҳурӣ «Дар бораи маориф» ба вучуд омад, ки ақидаҳои педагогии пешқадами гузаштагон ва муосири ҷаҳониро ба назар мегирад. Имрӯз бо тақозои даври замон дар асоси нишондодҳои давлати сохибхитиёру озоди Тоҷикистон назарияи тарбияи миллии шарқӣена дар муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои таҳсилоти умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии бомуваффақият ба амал ҷорӣ мешавад. Ба назди таълиму тарбия вазифаи гузошта шудааст, ки тамоми қувваҳои нерӯи

ҷомеа ба тарбияи шахсиятҳои ҳаматарафа инкишофёфта равона карда шавад, то ки онҳо ба бунёди давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ тоҷикон дар Осиёи Марказӣ қодир бошанд.

Дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таълиму тарбия дар як вақт пеш бурда мешавад, яъне ба хонандагон ҳам таълим медиҳему ҳам тарбия. Ин маънои онро надорад, ки таълиму тарбия як чиз бошад. Таълим ё омӯзиширо ҷузъи тарбия ҳисоб кунанд ҳам, вале бо ҷанде хусусиятҳо аз таълим фарқ мекунад. Шахсияти одамии дар натиҷаи тарбия, ки аз мавлуд оғоз гардида як умр давом хоҳад кард, ташаккул дода мешавад. Таълим бошад, асосан вақти мактабхониرو дар бар мегирад. Ҳарчанд, ки ҳама гуна амал дар синф характери тарбиявӣ дорад, аммо таълиму тарбияро як ҳисобидан дуруст нест. Пас, тарбия аз таълим чӣ фарқ дорад?

Пеш аз ҳама, қори тарбия басо мураккабу душвор аст, ҷунки:

1. ба бача оилаҳо, мактабҳо маҳаллаву гурӯҳҳои одамон таъсири гуногун мебахшанд;

2. бачаҳо бошанд, аллақай то дараҷае ақидаву одатҳо, кӯшишу ҳавоват бурданро пайдо кардаанд;

3. ҳолати ботинии хонандагонро фаҳмидан мушқил аст. Ҳатто худ хонандагон баъзан гуфта наметавонанд, ки чаро ба ҷунин вағъа афтодаанд;

4. натиҷаҳои ин ё он амали педагогӣ ҳарҳела шуда метавонанд. Ҷеро таъсири он ба ҳамаи бачагон якхела нест;

5. қӯдак мудом ба машғулияте банд аст, лекин ба ин нигоҳ назарда тарбия мегирад.

Баҳри пешрафти назарияи тарбия, ҳалли фасли масъалаҳои душвортарини қорҳои тарбиявӣ ҳодимони давлатӣ ва олимони маъруфи замони шӯравӣ Н.К. Крупская, А.В. Луначарский, П.П. Блонский, С.Т. Шатский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский ҳиссаи бузург гузоштаанд. Дар асарҳои онҳо нақши тарбияро дар бунёди замони нав нишон дода буданд.

Дар ташаккули шахсият ва тарбияи он на танҳо шароиту муҳит, балки боз мавқеи ӯ дар ҳамин шароиту муҳит, муносибатиш бо одами атроф аҳамияти махсус дорад. Бинобар ҳамин тарбия ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ талаб мекузорад, ки ҳаёти бачагон дуруст ташкил карда, фаъолияти гуногунсоҳаи онҳо ба роҳ монда шавад. Агар қор ҷунин сурат гирад, қараёни тарбия натиҷаи дилхоҳ хоҳад дод.

Чамъият меҳонад, ки шахсияти мукамал ё баркамолу ҳамаҷониба инкишофёфта ташаккул дода шавад. Моҳияти кори тарбиявӣ ба ҳалли ҳамин вазифа равона карда шудааст.

Дар ҷараёни тарбия ду тараф – тарбиятгару тарбиятгир ҳастанд. Тарбиятгар раванди тарбияро ташкил намуда, чун роҳбари он амал мекунад ва шахсияти тарбиягирро низ ғаёл месозад, чунки роҳбари кори тарбиявӣ барномаи амалиётро мувофиқи максали тарбия мураттаб сохта, шаклҳои қор, роҳҳо ва усулҳои дарқориро интихоб мекунад иштифода мебарад. Вай хуб медонад, ки ба тарбия омилҳои сершумор таъсир мерасонад. Шахсияти кӯдак бо таъсири мактабу оила, аҳли ҷамъияту муҳити ҷамъиятӣ ба вучуд меояд. Дараҷаи ин таъсир хеле гуногун, бавосита ё бевосита шуда метавонад. Одамон, ҷизҳо, ҳодисаҳо ва пеш аз ҳама, волидону педагогҳо – ҳама тарбия мекунанд.

Ба кори тарбиявӣ мактаб ва муаллимон роҳбарӣ мекунанд, ба волидону аҳли ҷамъият донишҳои педагогӣ дода, онҳоро аз сирру асрори кори душвори тарбиявӣ воқиф мегардонанд. Маълумашон менамоянд, ки раванди тарбия бештар бо кори дигар – азнавтарбиякунӣ дар як вақт бурда мешавад. Азнавтарбиякунӣ воситаест, ки бо ёрии он хислатҳои манфии шахсият бартараф карда ё барҳам дода мешавад, ки бо таъсири баъзе атрофиён пайдо шудааст.

Тарбия, ки таъсиррасонӣ ба шахсият аст, торафт инкишоф намуда, ба дараҷаи баланди худ мерасад ва худтарбиякуниро ба вучуд меорад. Худтарбиякунӣ ғаёлияти ботинии шахсият мебошад. Ба воситаи он ҳар кас дар худ сифатҳои ба ҷамъият муфидро пайдо кунанда, тақмил медиҳад ва камбудихояшро бартараф месозад. Тарбия шахсро доно ва тавоно ҳоҳад намуд, ҷунон ки Абулқосим Фирдавсӣ гуфтааст:

*Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили тир барпо бувад.*

Тарбия инкишофи кӯдакро вусъат мебахшад, ҳудаш ҳам яқранг намоёнад ва баробари тарбиятгиранда дигаргун мешавад, тағйир меёбад, яъне инкишоф мекунад. Ба ин маънӣ шаҳсоне, ки тарбияро инкишоф мефаҳманд, ҳақиқатро меғоянд ва дар ин масъала ҳоҷат ба баҳсу мунозира нест.

Ҳангоми тарбия кӯдак ба олами мураккаби атроф шинос шуда, ба муносибатҳои беҳиру сершумор шурӯъ менамояд. Ин ҷиҳатро

дар чараёни тарбия ба назар нагирифтани мумкин нест. Тарбия нишон медиҳад, ки чизҳои олам тағйирёбанда, серҳаракат, гоҳ-гоҳ нисбатан сустҳаракат, мутобиқшаванда мебошанд. Аз ҳамин лиҳоз ягон воситаи тарбия ҳам доимӣ шуда наметавонад, зеро кӯдак дигаргун мешавад, алоқаву муносибатҳои нав пайдо мекунад ва бинобар ҳамин вазифаҳои тарбия низ торафт мураккабтар шуда, талабот ба насли наврас афзудан мегирад.

Дар чараёни тарбия чанд зиддиятҳои дучор мегардем. Яке аз чунин зиддиятҳо байни талаботе, ки ба тарбиягирандагон пешниҳод карда мешавад ва омодагии дараҷаи инкишофи онҳост. Одатан талабот зиёду хонандагон онҳоро комилаи риоя карда наметавонанд.

Зиддиятҳо қувваи пешбарандаи чараёни тарбия махсуб мешавад. Онҳоро ба зиддиятҳои берунӣ ва дохилӣ ҷудо кардан мумкин аст. Зиддиятҳои берунӣ дар байни қоидаҳои мавҷуда ва рафтори одамони гирду атроф намудор мегардад. Ҳодисаҳои хонандагон баъзан мушоҳида менамоянд, ки ҳамсинфҳо, ҳатто калонсолон ҳилофи қоидаҳои одоб амал мекунанд. Мисоли дигари зиддияти берунӣ ин байни талабҳои берунӣ ва рафтори ҳуди мактаббача ба ҷашм мерасад.

Маълум аст, ки бо баланд шудани сатҳи зиндагии аъзои ҷамъият, зӯр шудани таъсири ахбори оммавӣ, зиёд гардидани вақти ҳоли инкишофи фикрӣ, ҷисмонии падару модарон низ пеш меравад ва ин ба тарбияи фарзандон бетаъсир наметавонад. Гоҳо ин чиз ба тарбия таъсири манфӣ мерасонад. Муаллими на танҳо синфҳои болоӣ, балки хонандагони хурдсол ҳам ба душвориҳо, қачфаҳмиҳо дар қори тарбиявӣ дучор меоянд, ки сабаби асосӣ тасаввуротҳои сохтаю бофта дар бораи ҳаёт, суҳанони нодурусту шарҳи ғаразноки ҳодисаҳо мебошанд, ки боиси пайдоиши фаҳмишҳои нокис дар хусуси ҷамъият ва меъёрҳои ахлоқӣ мешавад.

Муаллим дар чунин ҳолат бо хонандагон доир ба масъалаҳои дуворфаҳм сӯҳбатҳо бояд гузаронад.

Хонандагони мактабҳо дар айни замон сулҳу сулҳдӯстӣ, ваҳдат, меҳнат, муомилаи хуш, волидон, китобҳо, машғулиятҳои ҷонибро азиз мешуморанд. Ин хуб аст. Вале он чиз ташвишовар мебошад, ки диққати бачагонро чизҳои қимматбаҳо, қолинҳо, маҳсулоти заргарӣ, автомашинаву магнитофону либосҳои камёфт ҷанб месозанд. Дар байни онҳо гоҳо мешунаванд, ки мегӯянд:

«бузург шавам, чунон коре меёбам, ки даромади калон дошта бошад», «дилам шоҳу худам вазир гуфта хамаи корро мекунам» ва гайраҳо.

Лозим меояд, ки муаллимон дар чараёни тарбия ба чихатҳои манфии пайдошуда ҳислатҳои хуби инсонӣ – рафоқат, коллективизм, боварӣ доштан ба фардои нек, меҳнатдӯстӣ, ахлоқи ҳамида, ташнаи дониш буданро муқобил гузоранд.

Як қатор зиддиятҳои дохилӣ дар қори тарбия ҳастанд. Зиддияти байни хоҳиш ва имкониятҳои хонанда аз ҷумлаи онҳост, ки дар одобаш зоҳир мегардад: ваъда дода, вафо намекунад, ба кор шурӯъ карда то охир намерасонад. Ин зиддият ниҳон ҳам менамояд, агар чунин шавад, дар чараёни тарбия ҷанҷол рӯй медиҳад. Зиддияти байни талабот ва роҳҳои қонеъ гардонидани он низ маънаи инкишофи шахсият аст. Агар талаботи хонанда бо ҷизе ё амале ба дараҷаи лозимӣ қаноатманд қунонда шавад, зиддият аз байн меравад.

Ҳамин тариқ, зиддиятҳои бартараф намуда, шахсият ба зинаи баландтари инкишоф мерасад, сифатҳои нав пайдо мекунад, ба ҳалли масъалаҳои душвортар тайёр мешавад. Агар зиддият сари вақт бартараф карда нашавад пешрафти шахсият суст мегардад. Сабаби мавҷудияти зиддиятҳои набад, он тезугунд шудан мегирад ва инкишофро бозмедорад.

§47. Қонуниятҳои муҳимтарини тарбия

Чараёни тарбия дар асоси қонуниятҳои махсус ташкил карда мешавад. Ин қонуниятҳо чихатҳои муҳимтарини алоқаҳои дохилию зарурии байни сабабу оқибатҳои ифода мекунанд, ки бидуни онҳо инкишофи минбаъда ба амал намеояд. Қонуниятҳои чараёни тарбияро талаботи ҳаёти ҷамъиятӣ, моҳияти иҷтимоӣ ва табиӣ доштани одамон ба вуҷуд овардааст.

Тарбия дар асоси талаботи иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ба роҳ монда мешавад. Танҳо ҳамин асоси устувор ба амал баровардани мақсади тарбияро имконпазир месозад ва ба ташаккули одами ҳамқадами замон, оқилу доно, ҷисман солим мусоидат карда мегардонад. Шахсият дар худ муносибатҳои ҷамъиятиро таҷассум менамояд. Ҳар фард маҷмӯи ҳислатҳои ба ҷамъият муфидро муҷассам карда, ба меҳнат, маърифат ва муомила бо дигарон шугл меварзад.

МУОМИЛА. Муносибати одамонро бо дигарон, бо олами атроф нишон медиҳад. Бачаи хурдсол ҳам ба муомила ва муносибат эҳтиёҷ дорад, чунки дар ҷамъияте ҳаёт ба сар мебарад, ки пур аз ходисоту чизҳо буда, муносибат бо онҳо зарур мебошад. Бозичаҳое, ки кӯдак ба даст мегирад, воситаи муомилаи вай бо калонсолон шуда метавонад. Яъне кӯдак бо калонсолон мурочиат памуда на танҳо мадад мегирад, балки эҳтиёҷи ба муомила доштаашро ҳам конё мегардонад.

Муомила хели махсуси фаъолият аст, ки бо шахси дигаре амалӣ гардонида мешавад. Хондан, дарстайёркуни, сӯхбат, сайруганги яқоя фаъолиятҳои мебошанд, ки тарзи муомиларо бо дигарон нишон медиҳанд.

Барои хурдсолон муомила воситаи муҳимест, ки бо мадади он хамсолон ва худашонро доништа мегиранд. Бо шарофати муомила бачагон мавқеи муайянеро дар байни ҳамсолон ишғол мекунад. Хонадагони хурдсол нисбат ба танҳои яқоя буданро бо дигарон дӯст медоранд. Инро мушоҳида кардан душвор нест. Иштирок ба корҳои ҷамъиятии фойданок ҳамин хусусияти бачагонро ривочу раванқ мебахшад. Аз ин ҷост, ки хонадагони хурдсол бо азму субот супоришҳои ҷамъиятиро иҷро мекунад.

Муомила дар коллектив муносибати байни якдигарии бачагон буда, дар рафти фаъолияти яқоя инкишоф меёбад ва ҳар хонанда таҷриба андӯхта тадричан ба шахсият мубаддал мегардад.

ФАЪОЛИЯТ. Одам меҳнат ва муомила карда, чизҳои бисёри воқеиятро мефаҳмад. Шавқу завқ, ҳиссиёташ бедор гашта, талаботҳои нав пайдо мекунонад, ирода ва қувваташро зӯртар мегардонад, ки барои инкишоф ва камолоти шахсият хеле заруранд. Агар аз нуқтаи назари педагогӣ фаъолият дуруст ба роҳ монда шавад, намудҳои асосии фаъолият баҳри ташаккули шахсият воситаи раванди тарбиявӣ шуда хизмат мекунад.

Фаъолият на танҳо бояд ба ҷамъият фойданок бошад, балки худ хонадагонро низ қаноатманд гардонад. Ба он масъала ӯғибор додан лозим аст, ки кӯдак чӣ кор мекунад, онро чӣ тавр аниҷом медиҳад ва дар вақти кор ӯ чӣ тавр тағйир меёбад ва ба чӣ ноил мегардад, бо атрофиён чӣ гуна муносибат дорад.

Дар ҳаёти мактаббачагони хурдсол фаъолияти бозӣ мақеи махсусро ишғол мекунад. Аксарияти онҳо бозиро дӯст медоранд.

«Барои бачагон бозӣ воқеиятест хеле ачиб, назар ба оне, ки уро ихота намудааст. Вай ба кӯдак махз барои он ачибтар аст, ки фаҳмотар мебошад ва фаҳмотар аз он сабаб аст, ки қисман бунёдгараши худӣ ӯст» -навишта буд К.Д.Ушинский¹¹.

Бозӣ торафт мураккаб мешавад. Вай чун фаъолияти кӯдак дар оила ё муассисаи томактабӣ оғоз меёбад. Аввал бозӣ гуё тақлидкорист ба калонсолон, дертар муносибати байниҳамдигарии одамон, қоидаҳои одоб, меъёри рафторро акс менамояд. Дар солҳои мактабҳои бачагон ба бозииҳои нақшнок, коллективӣ рағбат зоҳир менамоянд, ки эҳсосоти идрок, ҳаёлоту тафаккурро раванқ бахшида, майлу ҳаваси иҷро намудани талаботи қоидаҳои ахлоқиро пайдо мекунонад.

«Кӯдак дар бозӣ чӣ хел бошад, вақте ки калон шавад, дар қор ҳама ҳамон тавр мешавад», -гуфта буд А.С.Макаренко. Гарчанде ки бозӣ бештар ихтиёриву меҳнат маҷбурият. Бозӣ зоҳиран осон намояд ҳам, дар асл бозингар ба он тамоми қувва, ақл, сабру тоқат, муташаққилии худро ба қор мебарад.

Бояд дар хотир дошт, ки на ҳама гуна бозӣ воситаи тарбия мебошад. Педагогҳо тавсия медиҳанд, ки бачагон торафт бештар ба меҳнат ҷалб карда шаванд, чунки минбаъд ҳатман бозӣ бо меҳнат иваз мешавад, ҷои бозиро бояд меҳнат дар зиндагӣ бигирад.

Як намуди дигаре фаъолияти ҳониш мебошад, ки асоси онро қорҳои фикрӣ ташкил менамояд.

Донишно хангоми бозӣ ва меҳнат ҳам гирифта мумкин аст. Лекин донишноҳои амиқро таълим ёд медиҳад. Донишноҳои муназзам фарқи чизҳоро, ба гурӯҳҳо ҷудо кардани онҳо, бо нутқ ифода намудану ба ҳаёт татбиқ карданишонро меомӯзонад.

Ҳонандагон ба мактаб барои донишгири меоянд. Ҳониш қори ҷиддӣ, фаъолияти муфиди ҷамъиятист. Ҳусусияти ҳонандагони хурдсол чунин аст, ки онҳоро машғулиятҳои қӯшиши иродавӣ, қори фикрӣ, бартараф намудани душвориҳо меҳостагӣ бештар ва машғулиятҳои монанди дар муассисаҳои томактабӣ истифода мешудагӣ қамтар ба худ ҷалб месозанд.

ФАЪОЛИЯТИ МЕҲНАТИ дар ҳаёти одамон нақши бузургтарро дорост. «Меҳнат нақунӣ, роҳат набинӣ» меғӯяд ҳалқ. Ҳонандагон намудҳои гуногуни меҳнатро машқ карда, бо баробари душворнави меҳнат ва тақмили он худашон инкишоф меёбанд, ба қамол мерасанд, шахсияташон ташаккул меёбад.

Одамон аз волидайн ягон сифати ахлоқӣ ё иродавиरो мерос намегиранд. Ин сифатҳо дар рафти фаъолият тарбия карда, инкишофу ташаккул дода мешавад. Баъзан дар бачагон муносибати манфӣ нисбат ба меҳнат пайдо мешавад. Албатта, ин бесабаб нест. Муаллим сабабхоро муайян намуда, бачагонро ба фаъолияти меҳнатӣ ҷалб кунад, онро дуруст чун воситаи тарбия ташкил намояд, камбудихоро дар ин бобат пешгирӣ карда метавонад.

Аз суҳанони болоӣ муҳимтарин қонуниятҳои чараёни тарбия бармеоянд.

1) Самаранокии чараёни тарбия бо ҳамин муайян мешавад, ки то кадом дараҷа мувофиқи мақсад муносибатҳо ба соҳаи муомила ва соҳаи фаъолияти мушаххас дуруст ташкил карда шудаанд. Ба гурӯҳи яқум муносибатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, байни шахсиятҳо, байни коллективӣ ва дохили коллективӣ дахл доранд. Ба гурӯҳи дуум муносибатҳо ба хониш, ба кори ғоиданокии ҷамъиятӣ, ба корҳои ҳархелаи эҷодӣ, ба варзиш ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Кайҳо олимони маълум кардаанд, ки эҳтиҷмандӣ намуди асосии муносибати одам ба воқеияти атроф мебошад. Аз қаноатманд гардондан ё нагардонидани эҳтиҷот арзи вучуд доштани ҷои одам дар ҷамъият вобастагӣ дорад.

2) Самаранокӣ ҳамон қадар баланд мешавад, агар чараёни тарбия ҳамон қадар бештар ҷиҳатҳои эҳтиҷмандӣ-хоҳиши шахсиятро ғанӣ гардонад ва аз нав созад, фаъолиятнокии ақлӣ ва эҳсосотию иродавии хонандаро ривочу раванг бахшад.

«Ҳусн ҳусн неву одоб ҳусн аст» мегӯянд. Симои ҳақиқии шахсият дар кирдору амалиёташ ҳувайдо мегардад. Кирдору амалиёт барои кӯдак ҳамон вақт хос мешавад, ки агар ӯ онҳоро борҳо такрор намояд, дар натиҷаи таҷриба боварӣ ҳосил кунад, ки қоидаҳои меъёрҳои фаҳмидаву азхудкардааш дурустанд. Масалан, борҳо ба хонанда дар бораи аҳамияти меҳнатдӯстӣ сӯҳбат кунад ҳам, натиҷаи дилхоҳ ба даст намеояд. Ин ҳол то он даме идома хоҳад ёфт, ки ҳудаш таъсири меҳнатро ҳис накунад, ҳастаҳол нагардад ва аз меҳнат шодикунон ҳаловат набарад.

3) Самаранокии чараёни тарбия басо меафзояд, агар он ҷиҳатҳои мавҷудаи шахсиятро ба ҳаракат дароварда, ягонагии шуур, рафтор ва фаъолияти хонандагонро таъмин кунад.

Моҳияти кори тарбиявӣ дар гуфтугӯӣ бо кӯдак набуда, дар ташкили ҳаёти ӯст. Одамизод дар вақти фаъолияти гуногун,

дар меҳнати шууронаи эҷодӣ ташаккул меёбад, рушду камол мекунад ва ба балоғат мерасад. Хуллас, кори тарбиявӣ пеш аз ҳама ташкилотчигист дар ташкили ҳаёти тарбиягиранда.

Баъд аз муддати тӯлонӣ, бисёр қарат такрору машқ карданҳо шахсият малака ва одатҳои рафтори дурустро пайдо мекунад, риояи одатҳоро қарзи худ мешуморад ва онҳоро иҷро накунад, азоби рӯҳӣ мекашад. Ҳар қадар бештар одам одатҳои хуби рафтору амалҳои начибро дошта бошад, ҳамон қадар зиндагониаш бештар ва пурмазмун хоҳад шуд.

Аз ҳамин сабаб А.С. Макаренко қобилияти худнигаҳдориро сифати муҳимтарини одам ҳисоб мекард. Шахсе, ки аз рӯи зарурият худро нигоҳ дошта наметавонад, мисли мошинаи вайрон аст, гуфта буд ӯ. Чунин ҳислатҳоро ҷараёни тарбия пайдо мекунонад.

Ҳамин тавр, қонуниятҳои тарбия робитаи байни омилҳои таъсиррасонӣ, шароитҳо ва натиҷаи ҷараёни тарбиявино инъикос менамояд. Таҷрибаи кори тарбиявӣ исбот кардааст, ки натиҷаи муносибатҳои ба вучуд омада, таъсири омилҳои гуногуни тарбиявӣ, худтарбиякунӣ ва ғайраҳо муваффақияти тарбияи дуруст мебошад.

§48. Усулҳои тарбия

Мураккаб будани ҷараёни тарбия тақозо менамояд, ки хангоми ташкили он усулҳои муайян риоя карда шаванд. Усулҳо дастури амалиёти муаллиму мураббист. Тахти мафҳуми усулҳои тарбия нуктаҳои асосӣ ва тақягоҳиеро мефаҳманд, ки мундариҷа, услубҳо, ташкили ҷараёни тарбия ва ҳатто муносибатҳои байни мураббихову тарбиягирандагонро ба тартиб мебароранд. Донишҷӯи усулҳо ба педагог ёри мерасонад, ки ба натиҷаи раванди тарбия баҳои сазовор диҳад. Тарбияи муосир истифодаи усулҳои алоқамандии тарбия бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯза, тарбияи шахсият дар коллектив, ягонагии талабот ва эҳтиромни шахсияти кӯдак, пайдарҳамӣ, муназзамӣ ва ягонагии муттасилии таъсиррасонии тарбиявӣ, пайвастигии роҳбарии педагогӣ ба инкишофи ташаббускорӣ ва мустақилияти тарбиягирандагон, мувофиқати тарбия бо хусусиятҳои синну соли ва фарди хонандагонро дар назар дорад.

Алоқамандии тарбия бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯза. Ин принцип талаб мекунонад, ки хонандагон бо ҳаёт ва меҳнати бунёдқорона созидагии халқамон аз наздик шинос карда шаванд. Комёбиҳои меҳнатию иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии мардум

дар солҳои истиқлолият имконият дод, ки ҳаёт дигаргун гардад, обрӯи давлатамон дар байни давлату кишварҳои олам рӯз аз рӯз баландтар шавад. Дар рафти тарбия бачагонӣ имрӯза бо ёрии чорабинӣҳои тарбиявӣ дарк менамоянд, ки худро ба меҳнати ҳаёт омода созанд, барои ин соҳиби касбу ҳунар шудан лозим аст. Агар касбу ҳунари барои худ муносибро интихоб кунанд, ба халқу Ватан бештар нафъ оварда метавонанд. Муаллимон на танҳо ба хонандагон, балки бо падару модарон низ бояд аҳамияти меҳнати ҷоидаҳои ҷамъиятӣ ва талаботи замонаро нисбати ин масъала фаҳмонанд, то онҳо шарикӣ ҳаёт ва меҳнат дар ҷамъият бошанд.

Ҳаёт бо суръат пеш меравад. Илм ва техника тараққӣ мекунад. Ҳар рӯз мошинаву механизмҳои нав ихтироъ шуда истодааст. Бо онҳо бояд шахсиятҳои донишманд кор кунанд, ки маданияти рафтори хуб дошта бошанду бо соҳаи санъату кишоварзӣ сарфаҳм раванд. Имрӯз ба корҳои ҷамъиятӣ, худхизматрасонӣ, кӯмак ба корхонаву шахсони алоҳида ширкат варзида хонандагонро ба қору зиндагӣ тайёр кардан имконпазир аст.

Тарбияи шахсият дар коллектив ва ба воситаи коллектив. Дар кишварамон ҳама дар коллективҳо зиндагӣ, таҳсил ва кор мекунанд. Шахс ҳатман узви ягон коллектив аст. Дар коллектив дӯстӣ, ёрирасонӣ ба якдигар қасро қувват мебахшад. Ваҳдат ва ягонагӣ ҳама гуна кор ва вазифаҳоро осон менамояд. Аз як ғиребон сар баровардан ҳамин маъно дар коллектив буданро тарғиб мекунад.

Аз иттифоқи мӯрчагон гофилӣ магар,

Ки шери жаёнро бидаронанд пӯст, -гуфтани шоир Сайидон Насафӣ беҳуда нест.

Педагогҳои машҳур аҳамияти коллектив, тарбияро дар инкишофи шахсият хеле хуб нишон додаанд. Онҳо қайд мекарданд, ки шахсият дар коллектив тарбия мегирад, дар фаъолияти яққоя бо дигарон муносибатҳои ба ҳамдигар пайвастагӣ, масъулиятнокӣ дар муносибати ҳамсолон пайдо мешавад. Коллектив ба шахсият ва шахсият ба коллектив таъсир хоҳад расонд.

Ягонагии талабот ва эҳтироми шахсияти бача.

Педагог ба назди тарбиягирандагон талабҳо мегузорад ва талабҳоиаш иҷро мегардад. Ин талабҳо ба муносибати нек бояд асос гузорад. Шароити мӯътадили тарбиявӣ ва муносибати хуш

тарбияро самарабахш менамояд. Тарбиягиранда хоҳ хурдсол бошад ва хоҳ дар синфҳои болоӣ хонад, мураббӣ вазифадор аст, ки ба ӯ бо ҳурмат муносибат намояд, ҳеҷ гоҳ ҳуқуққояшонро поймол насозад. Аз тарафи дигар, ба ӯ аз ҳад зиёд меҳрубонӣ, таҳқиру дағалмуомилағӣ накунад, лақаб намонад, дар ҳаққаш ҷазои ҷисмониро раво набинад.

Дар ин хусус А.С.Макаренко нависта буд: «Агар ягон кас моҳияти гузаронидани таҷрибаи педагоғиамро пурсад, дар шакли мухтасар ҷавоб меодам, ки ба одам то мумкин аст бештар талабот гузоштан ва то мумкин аст бештар нисбати ӯ эҳтиром зоҳир намудан лозим».

Педагоғ ҷиҳатҳои мусбати шоғирдашро пайдо карда тавонад, ба бовариаш ноил шавад, минбаъд бо ин кораш хонандаро ба худтарбиякунӣ раҳнамун месозад.

Пайдарҳамӣ, муназзамӣ, яғонағию муттасилии таъсиррасонии тарбиявӣ. Усули мазкур талаб мекунад, ки кори тарбиявӣ сохтори муназзами педагоғӣ дошта бошад ва қисмҳои таркибии унсурҳои он дар яғонағӣ ба амал бароварда шавад. Ба ҷараёни тарбия набудани алоқамандӣ байни ҷорабиниҳо, тартиби кор, тасодуфӣ ва ба ҳамдигар мувофиқат надоштани ҷораҷуиҳо зарар дорад, чунки мурағабиро вайрон карда, таъсиррасонии педагоғиро суғ мегардонад. Таҷриба собит месозад, ки дар гузоштани талабот ба хонандагон байни мактабу оила фикрҳои мухталиф ҷой доранд. Муаллим талаберо гузорад, волидон онро ба фарзандон дигар хел маънидод мекунанд ё ба талаб зид мебароянд. Хилофи яқдигар кор бурдани муаллимон низ мушоҳида мегардад. Азбаски дар кори тарбиявӣ одамони бисёр ширкат меварзанд, зарур аст, ки пайдарҳамӣ риоя шавад, яқ ҷорабинӣ давоми дигаре бошад ва аз ягон тараф ҷорабини қаблан гузаштаро пурра созад, дараҷаи одоби хонандагонро баландтар бардорад.

Пайвастагии роҳбарии педагоғӣ ба инкишофи ташаббускорӣ ва мустақилияти тарбиягирандагон. Маълум аст, ки нақши педагоғҳо дар ҷараёни тарбия бузург аст. Дар байни онҳо устодони кори тарбиявӣ сершуморанд. Роҳҳои таъсиррасониро онҳо ба хонандагон хуб медонанд ва ба аҳли ҷамъият, падару модарон, роҳбарони синфҳо, муаллимони ҷавон маслиҳатҳои муфиди худро дареғ намедоранд.

Тарбия сабаби инкишоф аст. Хусусан дар ҳамкорӣ бо ҳамдигар иштирокчиёни кори тарбиявӣ ҳислатҳои нек, аз ҷумла ташаббускорӣ

ва мустакилиятро бояд дар онҳо вусъат бахшанд. Ташаббускорон ва дар иҷрои супоришҳо мустакилият доштагонро намунаи ибрат ва тақлид ба дигарон гардонанд. Манъкуниҳои сершуморро дар тарбияи ғоида набаранд, то ки садди роҳи ташаббусҳо ва қори мустакилонаю эҷодии хонандагон нашаванд.

Мувофиқати тарбия бо хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон. Ин усул талаб мекунад, ки мазмун ва шаклҳои қори тарбиявӣ бо назардошти хусусиятҳои синну солӣ, таҷрибаи ҳаётӣ, қувваю имкониятҳои хонандагон пеш бурда шавад. Ҳарчанд онҳо хусусиятҳои умумӣ доранд, боз аз якдигар аз ҷиҳати инкишоф, дониш ва одобу рафтор бо тафовутҳои зиёде фарқ мекунанд, яъне хонандагон хусусиятҳои фардии фарқкунандаи худро моликанд. Муаллим бояд донанд, ки завқу ҳаваси шогирдаш чӣ гуна аст, ба чӣ рағбат дорад ва шаклу воситаҳои дарёб намояд, то вайро қонеъ гардонад, бо ҳамин сифатҳои ҳамидаи ӯро ташаққул диҳад. Донишҳои мустаҳкамӣ педагогӣ ва психологӣ дар ин бобат ба муаллим мадад хоҳад кард.

Ҳамин тавр, усулҳои тарбия қоидаҳои тақягоҳӣ мебошанд, ки талабҳои асосиро ба мазмун, услубҳо ва ташкили чараҳои тарбиявӣ ифода менамоянд. Баҷо овардани талаботҳои усулҳо ба тарбиятгар зарур аст.

Савол ва супоришҳо барои тақрор

1. Тарбия қист? Барои чӣ муаллими қавон дар қори тарбиявӣ душворӣ мекашад?
2. Дар бораи ягонагӣ ва фарқияти таълиму тарбия қиҳоро медонед?
3. Ба чараҳои тарбия қадом зиддиятҳо ҳос мебошанд?
4. Қонуниятҳои тарбия ба самаранокии чараҳои тарбиявӣ чӣ гуна таъсир мерасонанд?
5. Усулҳои асосии тарбия қадомҳоянд?
6. Талабҳои усулҳоро ба чараҳои тарбиявӣ фаҳмонед.
7. Як машғулияти тарбиявиро дар синфи ибтидоии мактаб мушоҳида қунед. Мавқеи муаллиму хонандаро дар машғулият шарҳ диҳед.

Б О Б И 13. УСЛУБҲОИ УМУМИИ ТАРБИЯ ВА ТАСНИФИ ОНҲО

*Оқибат қўянда ёбанда бувад.
(Чалолиддини Румӣ)*

§49. Мафҳуми услуби тарбия

Тарзи таъсиррасонии тарбиятгарон ба шуур, ҳиссиёт, ирода, рафтор ва низоми муносибатҳои насли наврас бо мақсади ташаккулдиҳии шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта услуби тарбия номида мешавад.

Услуби тарбияро «воситаи таъсиррасонӣ ба шахсият» ҳам мегӯянд. Услуби тарбия аз қисмҳои ҷудогона иборат аст, ки онҳоро **усулҳои тарбия** меноманд. Масалан, муаллим бо хонандагон ягон корро иҷро карданӣ бошад, тарзи иҷрояшро нақл мекунад, мефаҳмонад, ки кадом амалро аввал, кадомро пас аз он анҷом бояд дод. Дар ин маврид нақли муаллим чун усули тарбия хизмат менамояд. Услубҳо ва усулҳои тарбия бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд. Вобаста ба вазъи педагогӣ гоҳе услубҳо вазифаи усулҳои тарбияро ба ҷо меоранду гоҳе усулҳо ҳамчун услубҳои тарбия истифода мегарданд.

Тарбия фаъолияти мураббӣ-муаллим ва хонандаро дарбар мегирад. Вай талаб мекунад, ки барои самаранокии раванди тарбия шароити хуби тарбиявӣ фароҳам оварда шавад, то ки хонанда ҳам фаъол бошад, кор кунад. **Шаклҳои ташкили кори тарбиявӣ** маҳз бо ҳамин мақсад хизмат мекунад, ки бо ёрии онҳо фаъолияти коллективона ва фардии хонандагонро ба роҳ мондан имконпазир аст. Ҷамъомадҳои созмонҳои талабагӣ, маҷлиси синфӣ, сафкашиҳои субҳонӣ, кор бо бачагон дар маҳалли зист, корҳои клубӣ аз рӯи шавқу завқ шаклҳои корҳои тарбиявӣ мебошанд.

Мувофиқи мақсад ташкил намудани усулҳои услубии ҳалли ягон масъалаи тарбиявиро воситаҳои тарбия меноманд. Ҷизҳои ҳангоми кори тарбиявӣ бо бачагон мавриди истифодашаванда (аёнӣят, китобҳо, садою симо) ва фаъолияте, ки бачагон ба он ҷалб карда мешаванд ва инчунин кинофилмҳо, асарҳои бадеӣ, сухани педагог, бозӣҳо, кори ҷамъиятӣ, варзиш чун воситаҳои тарбия фаровон истифода мегарданд.

Лозим аст, ки муаллим-мураббӣ ин ҷизҳоро аз рӯи низому мақсади муайян ба кор барад. Вагарна онҳо воситаҳои тарбия нашуда мемонанд.

Тарбия ҳамон вақт натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ки муаллим услубҳо, усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои ташкили ҷараёни тарбиявиرو дар алоқамандӣ, моҳирона корбаст намояд. Хуб ё бад будани услубҳо, усулҳо ва ғайраҳо ба маҳорати муаллим вобастагӣ дорад. А.С. Макаренко навишта буд: «Ҳеҷ гуна воситаи педагогӣ, ҳатто ба ҳама мақбулашон, ки одатан дар байни мо боварӣ, фахмондадихӣ, сӯҳбат ва таъсиррасонии ҷамъиятиро чунин меҳисобанд, ҳамеша муғлақо фондабахш шуда наметавонанд. Дар баъзе ҳолатҳо воситаи басо хуб ҳатман бадтарин хоҳад шуд».

Муаллими таҷрибанок дар ҳар шароит роҳи усулҳои тарбияи ба мақсад мувофиқро муайян карда аз рӯи он фаъолияти тарбиявиرو пеш мебарад. Инчунин вай қонуниятҳо, қувваҳои пешбарандаи тарбия, хусусиятҳои фардӣ ва дараҷаи дар тарбия доштаи бачагонро дар назар медорад. Услуби тарбия дар ҳолате комёбиҳо меорад, ки агар он ба хели фаъолияти асосии синнусолии бачагон мувофиқат кунад.

Ба синфи якум хурдсолон меоянд. Муаллим тарзи рафтор, муомила, барои ҳурмат аз ҷой ҳеҷтан, ҷӣ хел ба муаллим мувоҷиат кардан, ба берун баромадан, ба ҳамдигар ҳалат нарасонидапро мефаҳмонанд. Аз сабаби он ки хонандагон аз ҷиҳати тарбия гуногунанд, суханони муаллимиро ба таври худ мефаҳманд. Гурӯҳе онҳоро иҷро мекунанд, гурӯҳе қисман иҷро мекунанд ва гурӯҳи сеюм иҷро намекунанд. Муаллим гурӯҳи якуми бачагонро таъриф мекунанд, ба гурӯҳи дуюм эродҳоянро меғӯяд, ба гурӯҳи сеюм шарҳ дода маълум менамояд, ки ба суханони муаллим диққат додан ва талабҳоянро иҷро кардан шарту зарур аст.

Ҳамин тавр, дар ҷараёни тарбия тарбиятгар-муаллим услубҳои гуногунро истифода мебарад ва бояд маъкеи истифодаи онҳоро донад, то ки аз кори тарбиявии ӯ ҳар фард дар синф ва аҳли синф бархурдор гарданд. Хусусияти ҳоси услубҳо бо якдигар алоқаманд будани онҳост, яке бо дигаре ҳамроҳ шуда меравад. Ягон услуб дар алоҳидагӣ, яккаву танҳо истифода нахоҳад шуд. Масалан, бо бачагони синфи хурдсолон доир ба фаъолияти машқ гузарониланӣ бошад, ба онҳо шарҳ додан лозим, то ба зарурияти иҷрои он боварӣ ҳосил намоянд. Дар ин ҳол услуби машқ идомаи услуби шарҳдиҳӣ мешавад.

§ 50. Таснифи услубҳои тарбия

Дар раванди корҳои тарбиявӣ услубҳои васитаҳои гуногунро истифода мекунанд, ки онҳоро асосан дар давоми асрҳо ба вучуд овардаанд. Як қисми ҳамин услубҳои усулҳои тарбияро, ки дар байни халқ маълум аст, хотиррасон менамоем: шарҳдихӣ, нақл, сӯҳбат, одақунонӣ (машққунонӣ), тапқили ҳаёт мувофиқи тартиби рӯз, ибратнишондихӣ, маслиҳатдихӣ, насиҳатгӯӣ, пандомӯзӣ, боварқунонӣ, илтимосқунонӣ, маъқулшуморӣ, таърифқунонӣ, изҳори гапаккур, луоғӯӣ, хоҳиши роҳи сафед, манъқунонӣ, таънагӯӣ, гилаузорӣ, худотарсӣ, танбехдихӣ, узрпурсӣ, зӯроварӣ, масҳарақунонӣ, айбқунонӣ, шарҳдоронӣ ва ҳайфи ту гуфтаи, коҳиндихӣ, нафрину маҳқумқунонӣ, қасами бад хӯрдан, таҳқирқунонӣ, ҳаволақунонӣ ба ҳукми мардум ва ҳоказоҳо.

Услуб баҳри иҷрои мақсаду вазифаҳои тарбия дар насли наврас пайдо кунонидани муносибатҳои нав бо ҷизу ҳодисаҳои атроф ва ислоҳ намудани нуқсонҳои олоби бачагон хизмат мекунанд. Аз рӯи вазифаҳои услубҳои ба гуруҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: а) услубҳои ташаккули шуури ҷамъиятӣ, б) услубҳои ташаккулдихии рафтори ҷамъиятӣ, в) услубҳои рағбатнок гардондани ахлоқи хонанда, г) услубҳои ҳунарбияқунонӣ.

а) **Услубҳои ташаккулдихии шуури ҷамъиятӣ.** Бо ёрии ин гуруҳи услубҳо ба шуур, ҳиссиёт ва иродаи хонандагон таъсири ҳамагарафа расонида, дар онҳо система (низом)-и ақидаву эътиқодҳо ба вучуд оварда мешавад. Ҳамин услубҳои имконият медиҳанд, ки кӯдакон талабҳои ҷамъиятро писбати насли наврас шууроно дарк намоянд. Шарҳдихӣ, нақл, сӯҳбат, ибрат услубҳои ҳастанд, ки шуури ҷамъиятиро ташаккул медиҳанд.

Шарҳдихӣ-услубест, ки истифодаиаш хусусан барои ташаккули эътиқоди хонандагони хурдсол аҳамиятнок аст. Мақсади шарҳдихӣ ба кӯдакон фаҳмонидани афзалияту зарурияти рафтор, ҳодиса, ягон қор ва мазмуни ҷамъиятии онҳо мебошад, то ки мислбад ба рафтору муносибати дигарон баҳои арзанда доданро ёд гиранд. Маъноии мафҳумҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва зебоифаҳмӣ муҳтасар, бо мисолҳои ҳаётӣ, бо суҳбатҳои оддӣ аз тарафи муаллим эзоҳ дода мешавад. Масалан, дар мактаб, кӯча ва ҷойҳои ҷамъиятӣ ҷӣ тавр рафтор кардан, ҳурмати калонсолон, ҳушмуомилагӣ, шириҷсуханӣ, дар кӯча шӯҳӣ накардан ва тайраҳоро шарҳ додан аз ғоидаи ҳаёт нест.

Нақл. Сухани муаллим дар кори таппаккули шуур ва ахлоқи хонанда аҳамияти калон дорад. Вай мавзӯи шавқоварсро барои нақл интихоб кунад, бачагон онро бо шавқ мешунаванд ва дар онҳо майли интизомпоку боодоб шудан пайдо мешавад. Масалан, муаллим дар бораи навбатдории хуби хонанда, кӯмак ба калонсолон, кори кишоварзон нақли ҷолиб гӯяд, ба шуури бачагон таъсир намуда, дар онҳо ҳисси ширкат қардан дар ҳамин гуна фаъолият ба вуҷуд меояд. Дар хусуси қорхое, ки ба хонандагон маълум мебошад, бисёр сухан рондан зарур нест.

Сӯҳбат. Бо хонандагон дар мавзӯҳои мухталиф сӯҳбат ороستان раво аст. Бо ёрии сӯҳбат дар шуури кӯдакон доир ба масъалаҳои гуногун мафҳум, дониш, фикру мулоҳизаҳо ба вуҷуд меоранд. Аҳамияти услуби сӯҳбат дар он аст, ки ҳангоми муҳокима хонандагон фаъол мешаванд, доир ба воқеаҳо (дар бораи рафтори одамон дар ҷамъият, зебогиҳои чизҳо ва одоби одамон, кайҳоншавардон, наринандагон, дарринандагон, олами ҳайвонот ва ғайраҳо) донишпашон ва сӯҳбатро ба хонандагони алоҳида-фардӣ ё бо гурӯҳи хурди 5-6нафараи онҳо тузаронидан мумкин аст.

Таъкили сӯҳбат мароқовар хоҳад шуд, агар муаллим донишҳои пешгараи хонандагон ва синну соли онҳоро ба эътибор гирад, бо ёрии саволу узорӣ завқи бачагонро бедор намояд, ба фикр қардан маҷбур созад, ба баҳсу мупозира водор қарда, дар ҳамкорӣ бо дигарон ҳуҷусаҳои дуруст барорад. Вақти сӯҳбати ахлоқӣ воситаҳои аслии ва техникаро истифода барад, самараи сӯҳбат меафзояд.

Ибрат. Дар кори тарбиявӣ обрӯи муаллим ва калонсолон махсусан муҳим аст, чунки хонандагон ба онҳо монанд шудан мехоҳанд ва дар ҳар бобат ба эшон тақлид мекунанд. Сабаби асосии тақлидкорӣ кам будани таҷрибаи зиндагӣ ва мавҷуд набудани олатҳои устувори рафтор аст. Хонандаи хурдсол ба рафтори одамони обрӯманди калонсол бешигар тақлид менамоянд. Наврасон бошанд, ба ҳислатҳои муайяни одамон тавачҷӯҳ зоҳир менамоянд. Дар давраи навҷавонӣ диққатанон ба ҷиҳатҳои ахлоқии одамон осн аз пеш равона мешавад.

Тақлидкорӣ кӯдаконро тоҳо ба он бурда меҷасонад, ки рафторҳои номакбулро аз дигарон ёд мегиранд. Чанде аз онҳо ба таъсири вайронкушандагони қоидаҳои мактабӣ менамоянд. Ба наринашон даалмуомилатӣ, яқравӣ, беандешагӣю беинтизомии

идгас як намуди дилерӣ менамояд. Баъзан дар синфҳо бачагонро, ки интизомашон бад аст, ба ҷанг нафар ё гурӯҳи хонадагон сардор шуда мегиранд. Бинобар ҳамин муаллимо роҳим аст, ки ба талабагон фарқи пеку бадро фаҳмонад, то онҳо фақат ба ҷиҳатҳои беҳтарин, намунавии дигарон тақлид кунанд ва ҳамин ҷиҳатҳои хубро қабул намоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки муаллимону волидон барои пешгирии тақлиди номатлуб манъкуниро роҳи асосӣ медонанд. Манъ мекунанд, ки талаба бо ҳамсинфи беинтизоманӣ вонахӯрад. Лекин баръакс мешавад. Ба кори манъ намуда хонанда интиёқи зиёдтар зоҳир мекунад. Дар ин масъала аз ҷиҳатҳои даст бояд кашид. Ҳаёти бачаро дар мактабу оила ҷунон таъкил кардан даркор аст, ки он шодию сурур бахшад, дилгиру рӯҳафтада накунад. Баъд худӣ кӯдак нисбати рафтори ношоиста, хулқи бад нафрат пайдо менамояд.

Ибрат аз қадимулайём дар педагогикаи халқӣ низ истифода мешуд. Падару бобоҳоямон фарзандонашонро даъват мекарданд, ки доимо аз одамони нек, донишмандон, бузургворон ибрат гиранд. Онҳо дар бораи ҳаёти олимони, адибони машҳур, сарлашкарҳо нақлу ривоятиҳои аҷиб гуфта, ҷун намунаи ибрат таъкид менамуданд. Бо мисолҳои мунаххас қадом рафтор нек асту қадоман бад маънидод мекарданд.

Хуллас, дар оила падару модарон, бародару хоҳарон ва дар мактаб муаллимони аз ҳар ҷиҳат ба бачагон намунаи ибрат ва тақлид бояд бошанд. Хеле муҳим аст, ки суханашон аз амалашон фарқ накунад.

К.Д.Ушинский навишта буд, ки набояд тарбия бо тақлидкорӣ ва нусхабардории кӯдакон маҳдуд шуда монад. Ба он поил гардидаи даркор аст, ки ҳар шахсият ба таври худ хос, фарди нотакрор шуда инкишоф ёбад. Агар тақлидкорӣ бо ҳамин роҳ барад, дараҷаи нуурунагӣ ва фаъолиятиҳои хонанда торафт баланд шуда рафтаи мегирад.

Пас аз истиқлолият ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон 1100 - солагии Давлати Сомониён таътанавор ҷашн гирифта шуд, ки он нахустин давлати мутамаркази тоҷикон буд. Таътанҳои ҷашн ҳисси ифтихори миллӣ мардумро белор кард. Мехру муҳаббатро нисбати давлати имрӯзаи Тоҷикистон, ки моёи ифтихори тоҷикони дунёст, афзунтар сохт. Дар мисоли ҳаёти ва фаъолияти дохилии халқи

точик Исмоили Сомонӣ мактаббачагон намунаи ибрати худро дарёфтанд, ки ҳамеша ӯ баҳри баҳгу саодати халқ муборизаи шадид бурлааст.

Шарти муҳими бо муваффақият пеш рафтани корҳои тарбиявӣ чун намунаи ибраг нишон додани бузургони миллат, ҷаҳонбинии касб ва маҳорати сайқалёфтаи муаллими синфҳои ибтидоӣ шуда метавонад. Чунин муаллимон дар мактабҳои мо кам нестанд. Онҳо дар бораи сохтмонҳои азими бо сарвари Президент Э.Ш.Раҳмонов оғоз гардида дар дарёҳо ва берун аз онҳо маълумотҳо медиҳанд, талкин менамоянд, ки чун ӯ оянда баҳри шукуфоии Ватан, ба халқ садоқатмаълӯна хизмат намоянд.

Муаллимони пешқадам аллақайҳо боз баҳри пайравони Ҷаҳрамонони халқи тоҷик Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, академик Бобоҷон Ғафуров ва Эмомалӣ Раҳмонов шуда ба воя расидани шоғирдон чорабиниҳо мегузаронанд.

б) Услубҳои ташаккулидихии рафтори ҷамъиятӣ.

Яке аз вазифаҳои мактабу оила тайёр кардани мактабиён ба ҳаёт аст, ки бидуни ташаккулидихии рафтори ҷамъиятӣ ин вазифаи муҳим иҷро пахоҳад гашт. Тарбия накарда, яъне ба бачагон ғайолияти бозӣ, хонин ва меҳнатро ёд наҷода, рафтори ҷамъиятии онҳоро дуруст ба роҳ мондан мумкин нест. Маълум мешавад, ки тарбия ёд додану одат қунонидан аст. Баҳри ёд додани рафтори ҷамъиятӣ услубҳои машқ ва одатқунонӣ, сунорини хизмат мекунад. Ҳамин услубҳо кӯмак мерасонанд, ки мактаббачагон ҳангоми таҳсил дар мактаб ва тарбияи оилавӣ маҳорату малакаҳои иҷроӣ қор, одати қорқунонӣ ҳосил намоянд.

Машқ ва одатқунонӣ. Бе машқи ахлоқӣ рафтори дурустро аз худ кардани кӯдак имконнопазир аст. А.С.Макаренко тарбияро машқи рафтор меҳисобид. Аҳамияти машқи тарбиявӣ дар он аст, ки танкили дуруст, оқилонаи ҳаёт ва ғайолияти гуногунҷабҳаи бачагонро дар асоси мезёрҳои қоидаҳои ҷамъиятӣ тақозо мекунад. Кудакро ба ягон вазъияти ғайолият мегузорем, вай ҳаракатҳои ҳамон ғайолияти маълумро тақрор ба тақрор иҷро менамояд, ки ҳамин машқи ахлоқӣ ном гирифтааст. Машқ, чунон ки дар ҷараёни таълим буд, дар қори тарбия ҳам ниҳоят зарур аст. Машқ хусусиятҳои ба худ хосро моликаст. Машқи ахлоқӣ фақат ҷаҳанна ба ягон ҳаракату рафтор, тақрори он нест, балки ба қор бурдану истифода намудани талабҳои ҳаёт дар вазъияти

гуногун мебошад, ки дар охир тарбияи ҷаҳонро дар вазъияти гуногун таҷрибаи ҷӣ тавр рафтор карданро ҳосил хоҳад намуд. Масалан, муаллим аз хонанда интизомнок буданро на танҳо дар вақти дарс, балки ҳангоми тапаффусо, сафару саёҳатҳо, тамошои филм, шанбегӣҳо ҳам талаб мекунад. Чунин интизомро на фақат муаллим, балки атрофиёни бача - волидон, ҳешу табор, ҳамаи муаллимони мактаб, кормандони муассисаҳои берунамактабӣ талаб намоянд. Хонанда олати дар ҳама ҷо интизомнок буданро ҳосил мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки дар асоси машқҳо, одатҳо ба вучуд меоянд. Одат маҳорагу малакаҳои ба эҳтиҷот табдилгардида аст. Одат аз нуқтаи назари К.Д. Ушинский ҳамон ҷароҳат аст, ки ба воситаи он эътиқодҳо ба майл ва фикр ба амал мубаддал гардонда мешавад. Тарбияе, ки ба одат така мекунад, мустаҳкамӯ услувор мебошад. Одат бошад табиятан ба тарбия тобест аст.

Вазифа аз он иборат аст, ки дар кӯдакон олат, ҳам ҳислатҳои муфидро ба вучуд орем. «Олати хуб боигарии маънавии шахсият аст» - гуфта буд К.Д. Ушинский.

Барои бештар гардидаи ин боигарӣ лозим аст, ки аз хурдсолӣ дар бачагон бо таври мунтазам доир ба тапаққули олатҳои мусбат таъхорӣ зоҳир карда шавад. Аз ҳаракату амалҳо олатҳо ва аз олатҳо ҳуҷусиятҳои ҳаракат (одоб) ҳосил мегардад.

Ба ин бояд муяссар гашт, ки ҳам дар мактаб ва ҳам дар оила бачагон ҳар корро танҳо пас аз амри падару модар ё муаллим не, балки аз рӯи олати худ, аз рӯи ақлу фаросати худ сомон бахшанд. Корҳое, ки кӯдакон бе амру супориш худашон иҷро карда мегарданд, дар ҳаёт бисо сершуморанд.

Тапаққулиҳии олати пачиб - фарқ пакардани сухан ва амали кӯдакон даркор аст. Ваъдаву вафо қонунҳои доимии ҳаёти қалонсолон бошадӯ хонандагон ҳам чунин олати гузаптагонро нос доранд.

Барои иҷрои талабҳои услубҳои машқ ва олатқунонӣ тартиби рӯз (режим) дар мактабу оила аҳамияти бузург дорад. Ҳар шабонарӯз тартиби муайяни ҳаёт ва фаъолияти кӯдакон қорӣ карда шавад, ба он оварда мерасонад, ки малакаву олатҳои дар вақташ иҷро кардани амалу ҳаракатҳо (стерсотиқии динамиқӣ) пайдо мегардад. Серталабӣ ба иҷрои тартиби рӯз, муайян будани вақти ҳар кор ба пайдоиши олатҳо сабаб хоҳад шуд. Тартиби рӯз

хусусан барои хонадағони хурдсол маъфиятбахш аст. зеро дар онҳо ҳанӯз муташаққилий дар сариштаи корҳо, интизом, ирода ва суботкорӣ устувор нагаштааст ва такрори амалу ҳаракатҳои ҳислатҳоро мустақкам мекунонад. Агар тартиби рӯз мавҷуд набошад, кӯдак ба ҳоли худ монад, дар натиҷа беинтизомӣ ба вуҷуд меояд.

Мақтаб тартиби рӯзи кори дорад, ки иҷрои талабҳои он ба хонадағону муаллимон ҳатмист. Муаллимон ба роҳбари синф ва волидон дар масъалаи мурағаб сохтани тартиби рӯз мунофиқи шароити имкониятҳои оила дастӣ ёрӣ дароз мекунад.

Сунориш. Дар кори ташаккулдиҳии одоби рафтори ҷамъиятӣ нақши сунориш, ки талабҳои муаллим-тарбиятгарро ифода мекунад, ба назар аён мегардад, зеро кӯдакон аз хурдсолӣ ба корҳои ҷамъиятӣ ҷалб карда мешаванд. Муаллимон, роҳбарони синфҳои мактабҳо ба синну сол, майлу ҳавас, қувва ва қобилияту ташаббускориҳои хонадағон нигариста суноришҳои доимӣ ва муваққатӣ медеҳанд. Суноришҳои мувофиқи мақсади муайян додани иҷрои мустақилонаи кор ва ёфтани роҳҳои онро ёд медеҳад.

Аз рӯзҳои нахустини ба мактаб омадани кӯдакон ба баъзе муаллимони соҳибтаҷриба суноришҳои ҳархеларо мефармоянд: «Изғатмоҳ, дафтарҳоро ба соҳибан сунор», «Қодир, ҳамин китобро ба китобхона бурда деҳ», «Собир, ҳамин қоғазҳоро ҷида тир» ва ғайраҳо.

Муаллим аз рӯи ҷои нишастии баҷагон онҳоро ба қаторҳо ҷудо намуда, сарварони қаторҳоро таъин мекунад. Як нафар ба тозагӣ, дигаре ба нигоҳубини гулҳо, сеюмӣ ба интизومي синф мутасаддӣ карда мешавад. Пас аз дар синф ташкил шудани созмонҳои талабагии «Ахтарон», «Ворисони Сомониён» ва «Сомониён» ба хонадағон суноришҳои коллективӣ ва фардӣ дода хоҳад шуд. Тадричан дар хонадағон муносибати дуруст ва масъулият барои иҷрои кори сунориданида ба вуҷуд меояд.

Суноришҳои баҷағони мактабхонро оҳиста-оҳиста ба зиндагӣ ва меҳнат дар коллектив одат мекунонад ва ҳар каломе худро барои кори синф, мактаб ва ҷамъият маъфиятдор эҳсос менамояд.

в) Методҳои рағбатнок намудани ахлоқи ҳамида.

Бо мақсади пурзӯр намудани таъсиррасоии ин ё он омилҳо ба хонадағон фаъолтар гардондани шахсияти ӯ дар ҳаракату рафтор

рағбатнок намуданро ба қор мебаранд. Рағбатнок намудан маънои водор сохтану тақоне додан ба амалиётро дорад.

Талабгузорино як воситаи рағбатнок намудани хонанда аз ғарафи тарбиятиранда А.С. Макаренко қор қарда баромадааст: а) талабот ба шахсият ва коллектив, б) тарҳи талабот дар марҳилаҳои гуногуни таҷаккули коллектив (талаботи муаллим, фаъолон, коллектив) талабот ба худ, вақте ки қори худтарбияқунӣ оғоз меғардад. Ӯ навишта буд: «Тарбияи коллектив бе талаботи самимӣ, бе дили қушод ва қатъӣ гузоштанида амалӣ намешавад, ин қор ҳамеша аз талабот шуруъ меғардад». Маҳз аз ҳамин қост, ки ба назди тарбияи хонандагон қунин талаботҳо гузошта мешавад:

1. Дар талабот меъёрҳои рағфтори қамбиятӣ иғодаи худро меёбад. Қунин талабот дар «Қоидаҳо барои талабагон», ки Вазорати маорифи Тоҷикистон 26.10.2001 тақдиқ намудааст, дар ҳуҷҷатҳои созмони қавонони Тоҷикистон, созмонҳои «Аҳтарон», «Ворисони Сомониён» ва «Сомониён» ишғикос ғардонида шуудаанд. Риёи қарда шудани талаботҳо ба шууонагии талабагон, шавқовару шурмазмун будани ҳаёти бачагон, ба дастгирии муаллимон ва ҳаёти мактабу анбанаҳои он вобастагӣ дорад.

2. Дар талабу суғорини вазиға бояд аниқ гузошта шавад. Муаллим ё шахси обрӯманде суғорини диҳад, он ҳатман иҷро мешавад.

3. Талаб бо баробари рағбатну возеҳӣ бояд ба имқониятҳои хонандагон мувофиқат намояд.

4. Хонанда ба муғил, иҷрояш зарур будани талабот бо вараи дошта бошад. Гузоштани перспективаҳо (мақсадҳои оянда) фаъолияти қўдақро баланд мебардорад ва ҳолати ба шодию нишот интизорино ба вучуд меорад, барои истиғодаи тамоми қувваҳо дар роҳи расидан ба мақсад мусоидат менамояд. Гузоштани мақсад ҳам баҳри инқишофи ҳар бача ва ҳам коллектив лозим аст.

А.С. Макаренко қунин меҳисобид, ки шодии фардои дар тарбия яке аз қорҳои муҳимтарин аст. Дар ибтидо худ шодиро ташиқил бояд қард, ба ҳаёт оварад ва қун воқеият оғро гузоштан лозим аст. Синас қотейёна намудҳои оддии шодиро қамтар мураққабу ба одамон қоиданок ғардонида лозим аст, ки ҳамин ҳолат дар одам ҳисси қарздорино шайдо қунонад. Ин қорро аз ғамонҳои яққояи сирқ ё театр оғоз намула, оҳиста-оҳиста перспективаро

насеъ карда, то ба дараҷаи перспективаи ба ҷамъият нафъовар расонидан лозим аст.

Мусобиқа байни услубҳои рағбатнок намудани ахлоқ ҷои муҳиме ишғол менамояд. Вай ба ҳаёти кӯдакон ворид гаштааст. Моҳияти мусобиқа ҳамин аст, ки дар рафти он суствонҳо то ба дараҷаи пешқадамон мерасанд ва ба пешрафти умумии ҷор шояд мегарданд. Муаллим мусобиқаро ба роҳ монда бо ёрии он имкониятҳои ҳар хонандаро дида баҳо медиҳад, барои пешрафти ӯ чораҳо меандешад ва иродаву хуроҷиятро ташаккул медиҳад.

Мусобиқаро дар ҳамаи намуди фаъолият, гайр аз фаъолияти хонини ташкил намудан вочиб аст. Аз он сабаб дар хонини мусобиқаро ба роҳ менамояд, ки қобилияти кӯдакон ҳарҳела буда, аълоҳон корро осон, бе кӯшишу гайрати зиёд хотима мебахшанд суствон кӯшиши бисёр ба ҳарч дода ҳамон корро иҷро мекунад. Аммо ба кори ҳар ду баҳои якхела гузошта намешавад.

Барои беҳтар шудани фаъолияти хонини хонандаро дар масъалаҳои иҷроӣ вазифаи хонагӣ, бо гайрат кор кардан, дар дарсҳо боинтизом будан, дафтархоро тоза нигоҳ доштан, риоя намудани талабҳои тартиби рӯз дар мактаб ва оила, ба дарсҳо дар намондан, хондани адабиёти иловагӣ, сазовори баҳои баланди рағбат будан ва гайраҳо ташкили мусобиқа таъсир менамояд.

Яке аз услубҳои рағбатнок намудани хонандаро услуби «таркиш» номиданид, ки он то ҳади охир расонидани ҷанҷолро дар назар дорад. Бача дар коллектив бо бачагони дигар, бо роҳбарони калонсоли коллектив муносибатҳои муайян пайдо мекунад. Муносибатҳо доимо мӯътадил намешаванд, то ҳо онҳо тезутинд ва шиддатнок мешаванд ва то дараҷаи «нуқсондор» мерасанд. Дар ҳамаи ҳолат услубҳои таъсиррасонии оддиро дар тарбияи бачагон истифода менамоянд, натиҷаи мусбат ба даст менамоянд. Лозим менамояд, ки услуби «таркиш» истифода гардад. Ҷавҳари ин услуб дар он аст, ки ба шуури хонанда мавқеаҳои дар коллектив, порозитии коллективро ба ӯ расонида шаванд ва ӯ иҷро хис кунад. «Таркиш» бояд хонандаро маҷбур созад, ки аз ҳолати погувор барояд ва фаҳмад, ки барои беҳтар шудан, талаби коллективро қабул кардани шарт ва зарур аст. Ҳамин тавр, «таркиш» бояд ба бача гайриҷанҷолдор бонад, таъсири погувор расонад ва таассуроти ҳаяҷонбахши пурзӯре ҳосил кунонад.

Ба ғуруҳи услубҳои рағбатнок намудани ахлоқи хонандаро мукофот ва ҷазо низ дохил мешавад.

Мукофот чунин таъсиррасонии педагогӣ ба бача ё коллектив аст, ки бо кӯмаки он (ё коллектив) баҳои мусбати одоби рафтори хонандаи ҷудогона ё коллективро ифода менамоянд. Ба мукофот иҷрои талаботи коллектив, ки бача узви он аст, асос шуда хизмат мекунад.

Коллектив мукофот ё ҷазо дода, ахлоқу рафтор ва ҳислатҳои мусбати хонандагонро инкишоф медиҳад, инчунин камбудҳои дар ҳулуқ атвораш ҷойдоштгаро ислоҳ мекунад ва ҳислатҳои хубашонро таҳким мебахшад. Агар бачагон сазовори мукофот доништа шаванд, аз ғаъолияту рафтори худ қаноатманд мегарданд. Хотирнишон бояд сохт, ки мукофот фузун шавад ҳам зарар дорад. Дар кӯдакон худписандӣ ва хотирҷамъӣ ба вуҷуд оварданиш мумкин аст.

Ҷазо чора, услубест, ки коллектив ё тарбиятгар ба воситаи он норозигии худро аз рафтори кӯдак, муносибатиш ба кор изҳор намуда, ба ислоҳшавии ӯ кӯмак мерасонад. Ҷазо мисли мукофот кӯдакро ба рафтори дуруст ҳидоят менамояд ва дар ӯ ҳисси ногувор, шарму ҳаёро аз рафтораш ҳосил мекунонад. А.С.Макаренко ҳамин ҳолати кӯдакро «баровардан аз катори умумӣ» номида буд. Ҳангоми истифодаи ҷазо ҳушёрӣ, доништани хусусиятҳои фардии хонанда талаб карда мешавад. Дар акси ҳол муносибати муаллиму хонанда тезутинд гапшта, ҷанҷолу мунозираҳо руҳ медиҳаду сабаби ба қувваи худ боварино гум кардани кӯдакон мешавад. Ба кӯдак сараввал бояд фаҳмонд, ки ҷазо ва барои қадом рафтори ноҷоям ҷазоро сазовор аст. Агар умуман гирем, кӯдак чун шахсият бад нест, вале фалон рафтораш бад аст. Муаллим ин масъаларо хуб сарфаҳм равад, аз содир намудани хато дар қори тарбиявӣ эмин хоҳад буд.

Муаллимони ҷавон мепурсанд, ки оё аҳли синфро мукофотонидан ё ҷазо додан ҷоиш аст? Аҳли синфро мукофотонидан онҳоро рағбатнок карда метавонад. Синфи пешқадам бо фармони сарвари мактаб ифтихорнома, тӯҳфаҳо, билетҳо ба театр, ҳуқуқи иштирок дар экскурсия ва байрақчаҳои сайёр мегирад. Лекин ҷазо додани коллектив ба муттаҳид шуданишон дар асоси ҳислатҳои манфӣ мешавад. Ба муаллим лозим аст, ки вақти мукофотонидан ва ҷазодихӣ эҳтиёткор бошад, ба хонандагон нишон диҳад, ки ҳар ду маврид ҳам ҳурмати шахсияти онҳоро ба ҷо меорад, фақат бехтар шудани одобишонро таманно дорад.

Рағбатнок намудан бачагонро рӯҳбаланд карда, ба гайратшон гайрат зам мекунад, дар ҳаракату рафторашон барои

муваффақиятҳои нав ба нав, тоза ба тоза ба даст овардан ҳилол месозад, ба қувваи худ боварианшонро бешиар гардонид. Низои маънавий мебахшад. Муаллим тавачҷӯҳи аҳли синфро ба рафтори хуби хонанда, ки мукофот гирифт, ҷалб намуда, коллективро даъват менамояд, ки ҳама чунин ҳислатҳои хубро соҳиб бошанд.

Низомномаи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ҳелҳои гуногуни мукофоти ҷазоро барои хонандагон пешниҳод кардааст. Хонандагонро ки аз ҳамаи фанҳо баҳои солонаи «5» гирифтаанд, ахлоқи намунавӣ дорад ва ба корҳои ҷамъиятии мактаб ҷаъблӯна ширкат варзидаанд, бо таърифнома сарфароз карда менамоянд. Мактаби мислро хонанда бо баҳои аъло ҳатм менамояд, бо медали тилло мукофотонида хоҳад шуд. Ҳамчун ҷазо дар мактаб барои рафтор баҳои «ғайриқаноатбахш» мегузоранд ва баъзан ҳатто аз мактаб хориҷ менамоянд. Дар синфҳои ибтидоӣ бо мақсади ба тартиб даровардани одоби рафтори хонандагонӣ хурдсол маъқуллишуморӣ ё маҳкумқуниро дар вақти дарс ва иҷрои корҳои ҷамъиятӣ истифода мекунанд. Онҳо роҳҳои гуногун дошта, истифодашон ба хусусиятҳои фардии бачагон ва вазъияти педагогӣ алоқаманд мекунанд. Масалан, муаллима Шариф ва Латифро барои навбатдорӣ хуб таъриф мекунанд, ки тартибро дар синф ҷорӣ кардаанд, ҳама озодаву тоза, ҳавои синф гуворост. Суҳанони муаллима на танҳо ба ду нафар навбатдорон, балки ба аҳли синф таъсир расонд, диққаташонро ҷалб намуд. Дар мактаби ибтидоӣ на фақат таъриф назди ҳамсинфон, балки табассум, ҷунбонидани сар, нигоҳи мазмундори муаллим ҳам маъқуллишумориро ифода мекунанд. Суҳанҳои «бале», «боракалло», «ташаккур» ва ғайраҳо низ маъқуллишумориро нишон медиҳад. Маҳкумқуний ҳам аҳамияти тарбиявӣ дорад. Муаллим ба хонанда бо оҳани маҳсус дар назди ҳамсинфон эрод мегирад, қайд мекунанд, ки фалон қораш подуруст аст. Истифодаи маҳкумқуний дар шакли эродгирӣ ва қайдқуний бо хусусияти фардии бачагон марбут аст. Иддас аз бачагон эроди дахонии муаллимро ҳеле ҷиддӣ қабул мекунанд, мериҷанд.

Таҷрибаи кори педагогӣ собит менамояд, ки муаллим бешиар хонандагонро рабатинок месозад, ки онҳо дар дарс ва гузаронидани ҷамъомадҳо ҳалаҷ мерасонанд. Барои интизомро вайрон накарданишон эродгирӣ, маъқуллишуморидани маҳкумқуниро корбасти мекунанд. Бачагонӣ шармгин, ноӯҳдабаро ва сустихонро муаллимон камтар ҳавасманд мегардонанд, тарҷанде ин гуруҳи шебатан бешиар ниёзманди рабатинок намуздан мекунанд.

Хулоса бармояд, ки хонандаро бо сухан барои рафтори бад чазо эълони хайфи ту (выговор), огохонидан, насихат гуфтан, танбехдихӣ, сарзаниш, шарм дорондану сурх намудан дар назди дигарон мумкин аст.

Ҳақорат додан, дуои бад, лақабгузорӣ, тарсонидан ва чазои ҷисмонӣ манъ аст.

г) **Методҳои худтарбиякунӣ.**

Чараҳои тарбия дар сурате самаранок ҳисобида мешавад, ки вай дар хонанда эҳтиёҷи худтарбиякуниро пайдо кунонад. Худтарбиякунӣ кори шууроноии тарбиягиранда дар бобати такмили ва таҳкими шахсияти худ мебошад. Худтарбиякунӣ ҳамон вақт ба вуҷуд меояд, ки хонанда қаблан ба ин қор омода карда шавад, яъне вай дар бораи ояндаи худ андеша дошта бошад, дар ҳаёт бо дараҷаи муайяне мустақилии зоҳир намояд.

Худтарбиякунӣ дар бачагон бо таъсири маҷмӯи қорҳои тарбиявии мактаб ва оила пайдо мешавад ва натиҷаи тарбияи дуруст буда марҳилаи зарурест, ки барои рушди қамоли шахсият ёрӣ мерасонад ва шахсият камбудҳои худро мефаҳмад, бурду бохтҳои худро муқоисакунон баҳри ислоҳи нуқсонҳои ахлоқу рафторани фаъолона қувва ва кӯшишҳои ҷамъии сафарбар менамояд.

Олимон исбот кардаанд, ки ҳатто дар кӯдакони синни томактабӣ унсурҳои худтарбиякунӣ ҳаст. Хонандагони хурдсол бошанд аллақай фаъолонатар ба такмили худ қор оғоз намудаанд, яъне ирода, интизомнокӣ, кӯшишу ғайратнокӣ зоҳир менамоянд ва дар онҳо намунаи ибрат пайдо шудааст.

Худтарбиякунӣ чунин маъно дорад, ки хонанда ба назди худ вазифаи муайян мегузорад, хоҳиши иҷрои онро дорад, дар рафти иҷрояш зарурияти онро дарк мекунад ва ба худ ҳисобот медиҳад, ки чӣ иҷро гашт, чӣ қорҳои иҷро нашудааст, вай ба худаш назорат карда ба иҷрои вазифаи гузашташуда баҳо медиҳад.

Мусобиқа, мубориза барои обрӯи синфи мактаб, танқид ва худтанқидкунӣ, намунаи ибрати шахси обрӯманд ва чараҳои худтарбиякунӣ мадал расонида мешавад.

Гирифтани ўҳдадорихи шахсӣ, худҳисоботдихӣ, худтаҳлилкунӣ, худназорат ва худбаҳолихӣ услубҳои худтарбиякунӣ мебошанд.

Чунон ки қайд карда будем, ба худтарбиякунии хонандаи хурдсол намунаи ибрат будани хоҳарону бародарон, волидон, муаллим ва инчунин ба нақша гирифтани рӯзи қори кӯдак дар мактабу оила таъсири мусбат дошта мешавад.

Ҳамин тавр, услубҳои тарбия роҳҳои ба амал баровардани мақсади тарбияро нишон медиҳад. Услубҳои бисёрҷанна ва онҳоро ба чор ҷурӯҳ – услубҳои танаккулдиҳии шуури ҷамъиятӣ, услубҳои танаккулдиҳии рафтори ҷамъиятӣ, услубҳои рағбатнок ғардонлапи ахлоқи ҳамила ва услубҳои худтарбиякунӣ ҷудо намудан ҷоиз аст. Самаранокии услубҳои тарбия ба вазъи истифодабарӣ ва маҳорати педагогии тарбиятгар вобастагӣ дорад.

Саволу суноришҳо барои кори мустанақлона

1. Таърифи метод, усул ва воситаҳои тарбияро гуфта диҳед.
2. Интихоби методҳои тарбия ба ҷиҳи вобастагӣ дорад?
3. Методҳои тарбия ба кадом ҷурӯҳҳо ҷудо мешавад?
4. Моҳияти методҳои танаккулдиҳии шуур дар ҷист?
5. Методҳои танаккулдиҳии рафтори ҷамъиятӣ кадомҳоянд?
6. Аҳамияти методҳои рағбатнок намудани ахлоқи хонадагонро шарҳ диҳед.
7. Методи «таркиш» дар кадом ҳолат истифода мешавад?
8. Худтарбиякунӣ ҷӣ маъно дорад?

БОБИ 14.
ТАШАККУЛИ КОЛЛЕКТИВ
ВА ТАЪСИРИ ОН БА ШАХСИЯТ

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як завҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту ки аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд ки номат ниҳанд одамӣ.*

(Саъдӣ)

§51. Аҳамияти коллектив дар ташаккули шахсият

Дар педагогикаи муосир ташкили коллективи хонандагон ва тарбияи он яке аз масъалаҳои баҳссталаб ҳисоб меёбад. Бархе аз олимони коллективро мероси замони пачандон дури гузашта мешиноранд. Ҳарчанд ки тарбия дар коллектив, ба воситаи коллектив ва барои коллектив чун усулҳои назарияи тарбияи даврони мо боқист. Барои амалӣ намудани усули мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити зарурӣ фароҳам оварла шудааст. Ҳамаи аъзоёни ҷамъият дар ягон коллективи меҳнатӣ муттаҳид гаштаанд.

Коллектив дар асоси ёрии байниҳамдигарӣ, инсондӯстӣ, ҳурмати эҳтироми аҳли меҳнат ва ҳар узви коллективу ҷамъият бунёд гардидааст. Нақши коллективҳои меҳнатӣ дар муҳокима ва ҳалли фасли масъалаҳои давлатию ҷамъиятӣ ҳанӯз афзудан дорад.

Коллективҳо дар коргоҳҳои саноатӣ, соҳаи кишоварзӣ, муассисаҳои давлатӣ ва илмӣ, таълимгоҳҳо ва ғайраҳо амал мекунанд. Ҳар шахс ба воситаи ҳамин коллективҳо фаъолият мекунад ва ба тарбияи шаклҳои рафтори коллективӣ таъсир мебахшад. Шахсият дар вақти фаъолият ва муомила чун аъзои коллектив ташаккулу инкишоф меёбад. Дар коллектив ҳар узви он имконияти дар ҳаёти сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҷамъиятии кишвар иштирок карданро ба даст меоварад. Коллектив мудом манфиат ва эҳтиёҷоти ҳар шахс, хусусиятҳои фардӣ онро ба ҳисоб мегирад. Дар коллективи тифоқ ҳар шахсият мефаҳмад, ки манфиати ӯ бо манфиати ҷамъият як аст.

Коллективҳои мактабӣ низ чун коллективҳои дигар як ҷузъи ҷамъият мебошанд. Коллективҳои кӯдакона ҳам бо назардошти манфиати ҷамъият фаъолияти хониш ва меҳнати худро ба роҳ

меонад. Махз дар коллектив кори тарбия мувофики мақсад танкил карда шахсияте ба вуҷуд оварда менавад, ки миқбаъи ҳаёти мустақилонаро пеш бурда метавонад. Барои ин лозим аст, ки муаллимон аз синфҳои ибтидоӣ сар карда, дар кӯдакон маҳорату малакаҳои зистану таҳсил карданро дар коллектив пайдо кунанд, то ки аз хурдсолӣ коллективист, нисбати худ ва рафиқонаш сергалаб, ростгӯй, бовиҷдон, меҳрубону ғамхор, кавиירוлаву устувор, дилер ба воҷу расанд.

Масъалаи коллективи мактабии ва шахсият наҷ нест. Дар ин ҳусус педагогҳои машҳури шӯравӣ Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский асарҳо эҷод намуда, нақши коллективро дар ҷараёни тарбия хеле хуб нишон додаанд.

Н.К.Крупская коллективро шаклу воситаи муҳими тарбия номидаст. Вай ҳамеша қайд мекард, ки дар коллективи хонандагон ҳаёти кӯдаконро нурмазмун, нур аз шодиву нишот танкил намудан шарт ва зарур аст. Чуни коллектив ба тарбияи одамиши ҷамоатчию ғайри мусоидат менамояд. Барои ноил шудан ба ин ғайриятӣ яққоии онҳо, иншироқшавиро дар ғайриятӣ нурмазмунӣ ҷамъиятӣ ба роҳ бояд гузошт.

Ҳар хонанда дар вақти дарс яққо хондан, кор кардану ба рафиқон кӯмакрасонино меомӯзад. Ба масъалаҳои худидоракунии дар мактаб, методикаи танкили он эътибори махсус додан лозим аст. Худидоракуноно ҷараёни коре бояд донаст, ки дар рафти он дар бачагон малакаи танкилогчинӣ тараққӣ мекунад, маҳорати нуқтаи назари коллективро ба эътибор гирифтаи, ҳамкорӣ бо рафиқон ба вуҷуд меояд.

А.С.Макаренко ақидаҳои доир ба коллективи кӯдаконро насътар ва бойтар таллошдааст. Ӯ ба коллективи кӯдакон на чун муттаҳидшавии тасодуфии шахсиятҳо, балки ҳамчун ҳодисаи мураккаби ҷамъиятӣ, ҳамчун организми зинда мефаҳмид. Ба пайдоиш ва инкишофи коллектив, танкили ҳаёти коллективонаи шоду хурсандона дар он тавачҷӯҳи махсус дошту услубҳои муттаҳидсозӣ ва инкишофи коллективро кор карда баромала буд. Вай инчунин услубҳо ва усулҳои гуногуни таъсиррасонино ба шахсият тавассути коллектив нишон додааст. А.С.Макаренко ба кори коллективи ибтидоӣ, инкишофи алоқаи дӯстонаи байни аъзои он эътибори калон медод. Чуни меҳисобид, ки коллективи умумимактабӣ ва ибтидоӣ ҳатман бо ҷамъият алоқамандии зич дорад.

А.С. Макаренко қонуни ҳаракати коллективро муайян қардаст. Маълум қонун ҳамин аст, ки агар коллектив ба мақсади муайян расад, дигар саво кўшини нав ба оянда набонад, чунин коллектив аз инкишоф меконад. Бинобар ҳамин лозим аст, коллектив ҳатман мақсад дошта бонад ва ҳамеша интизори шодии фардоӣ гардад.

Ақидаҳои А.С. Макаренко дар бораи коллективи кўдакон аз тарафи аксарияти муаллимони пешқадами имруза дастгирӣ мешавад.

В.А. Сухомлинский ҳам ба исрофати ақидаҳо оид ба коллективи бачагон сахми арзанда гузоштааст. Вай маъсалаҳои бисёри муносибатҳои бачагонро равшан сохт. Масалан, қайд мекард, ки ба воситаи муносибати байниҳамдигарии кўдакон дар коллектив яке аз ҳиссиётҳои баландтарин ҳиссиёти синосгузорино парваридан лозим аст. Алоқаи байни коллективҳои калонсолон ба хонадагон мефаҳмонад, ки некӯахлоқии ҳар бача бо меҳнати дигарон ба вучуд меояд.

В.А. Сухомлинский инчунин роҳҳои ганӣ гардонидани ҳаёти маънавии коллективро пешон дода, на танҳо таъсири коллективро ба шахсият, балки таъсири шахсиятро ҳам ба коллектив дар амалия исбот қардаст. Ӯ меафти, ки коллективро тарбия намуда, ҳар талабаро дар алоҳидагӣ дида тавонистану гамхорона тарбия қардан лозим аст. Ҳамин тариқа, бидуни коллектив шахсиятро тарбия қардан амри муҳол мешавад ва коллектив чуи воситаи муҳими тарбия хизмат хоҳад қард.

§52. Коллективи тарбиявӣ ва шахсият

Коллектив ривоч мешавад. Муаллим коллективи тарбиявино ба вучуд оварда, онро мувофиқи мақсади тарбия инкишоф медеҳад. Агар педагог қонуниятҳои пешрафти коллективро донад, ин қарорно метезонад ва надонад, инкишофанро суғ меқардонад. Маълум мешавад, ки коллективи кўдаконро коллективи тарбиявӣ номидан дуруст аст.

Чунин коллективҳо дар муассисаҳои таълимӣ-тарбиявӣ, созмонҳои бачагону қавонон бунёд қарда мешавад. Коллективи мактаб, синф, коллективи бригадаҳои истеҳсолии хонадагон, коллективҳо аз рӯи шавқу ҳавас, урдугоҳҳои истироҳатӣ, созмонҳои бачагону наврасон, навқавонон ва ғайраҳо аз қумлаи онҳоянд.

Коллектив қист? Шакли аз қиҳати тапқили мутлақид гардидани одамон дар асоси ягон фаъолияти муайян, ки аҳамияти қамъиятӣ

доранд, коллектив помидо мешаванд. Дар ҷамъият коллективҳои бисёр аст. Дар байни онҳо коллективҳои бачагон маъноси хосаеро ишро мекунанд. Чунон ки қайд шуд, коллективи бачагон ҷузъи ҷудошавандаи ҷамъият буда, дар айни замон омилҳои муҳимтарини таълиққуллиҳои шахсияти хонанда мебошанд. Давлат ҳаёт ва фаъолияти коллективҳои бачагонро ба роҳ монда, бо ҳамин восита иҷрои вазифаҳои тарбияи хонандагонро таъмин месозад.

А.С. Макаренко аломатҳои коллективро нишон дода, қайд карда буд, ки коллектив муттаҳиднавии одамон аз рӯи асосҳои зерин аст: «Мақсадҳои маърифатбахшии ҷамъияти доранд, бахри ба даст овардани мақсад фаъолияти якҷоя мебаранд, аъзои коллектив муносибати масъули байниҳамдигарӣ доранд, умури худидоракунии таъкил мекунанд, коллектив қисми ҷамъият буда, узви бо ҳамаи коллективҳои дигар пайвасти мебошад»¹².

Ба шарофати дар синф, мактаб ва созмонҳои бачагон мавҷуд будани коллективе, ки аломатҳои номбурдаро доранд, муҳити муносиб барои дар хонандагон пайдо кунидани ҳисси ифтихори коллективӣ, ҳамраҳии рафиқона, муносибати ҳамхорона ба одамон, ҳислатҳои хуб ба вучуд меояд. Дар ҳамин гуна коллективи тарбиявӣ бо дастгирии педагогҳо (муаллимон) на танҳо муносибатҳои масъулияти байниҳамдигарии қарбӣ, балки муносибатҳои инсонпарварона – ба якдигар мадад намудан, нисбати рафиқон бодикқат будан, омодагӣ ба ёридиҳӣ натавондан ба ҳамсинфон, балки ба аъзои коллективҳои дигар арзи ҳастӣ хоҳад намуд. Ин ҳислатҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки коллектив аз ҷиҳати ахлоқӣ нухта расидааст.

Дар ҳамин гуна коллектив ҳаёти бачагон бояд шодона, шавқовар гузаранд, бо қори ҷурҷуни хуруш, фаъолияти маърифатӣ ва бозихо саршор бошад.

Намудҳои гуногуни қорро роҳбарони синфҳо, муаллимони синфҳои ибтидоӣ бо қорӣ қардани худидоракунии ба амал бароварда метавонанд.

Муаллим баробари синф худидоракуниро дар синф, мактаб чунон ба роҳ монанд, ки таъкили қорҳо ба зимми худӣ кӯлақон гузашта шаванд, худашон қорҳоро ёбанд, супоришҳоро лозим шаванд, шваз намоянд. Бояд ҳар узви коллектив на танҳо иҷроқуллидаи қор, балки таъкилотҷӣ ҳам бошад, худро шарикӣ фаъолияти гуногунҷабҳаи коллектив ҳис намояд. Дарқор аст, ки ҳамаи

хонандагони мактаб ва синфҳо дар коллектив фаъолонро кор кунанд, тобон дигарон ё рохбари дигарон буландро ёд гиранд.

Дар кори ташаққул додани коллективи тарбиявӣ аҳамияти ниҳоят калон доштани худидоракунӣ аён гашт. Бо мақсади бахудидоракунӣ ҷалб намудани миқдори бештари хонандагон фаъолон ташақбус зоҳир менамоянд ва дар натиҷа ба ду гурӯҳ

фаъолон ва сустҳо ҷудо намудани шоғирдон барҳам меҷӯрад. Ба ташкили худидоракунӣ дар мактабҳо созмонҳои бачагону наврасон, комитетҳои хонандагон сахми арзанда доранд. Онҳо ба худидоракунӣ рохбарӣ карда, дар бобати ташаққули коллективи тарбиявӣ, тарбияи ахлоқии аъзои коллектив кори зиёде мебаранд ва бо ҳамин васила салоқат ба кори умумӣ, ба маърифати коллектив дар шоғирдон ба вучуд оварда мешавад.

Коллективи тарбиявӣ кӯдакон ба ташаққули шахсияти хонандагон таъсири ҷиддӣ мерасонад, чунки нафақат талабҳои муаллимро аъзои он иҷро мекунанд, балки худаш ҳам ба назди аъзоён талабҳо мегузорад. Ҳар узви он, ки бо аъзоёни дигар баробарҳуқуқ аст, метавонад ба муносибатҳои дохиликоллеktivӣ таъсири мусбати худро расонад. Шахсият аз коллектив талабҳои хушқу рафторро қабул карда, риояи онҳоро аз дигарон талаб ҳам мекунанд. Ҳамин тавр, коллективи тарбиявӣ ба шахсият ва шахсият ба коллектив ёрӣ медиҳад, ки яққоя ривочу равиш кунанд, нештар раванд.

Таъсиррасонии коллектив ба шахсият фақат дар ҷараёни фаъолияти ҳошиш, меҳнаги ҷамъиятӣ, бозӣ сурат мегирад. Ҳангоми фаъолият дар коллектив шахсият (хонанда) ҷой ва мавқеи сазовори худро интихоб карда, имконияту қобилиятиро падидор месозад.

Воситаи дигари таъсиррасонии коллективи тарбиявӣ ба шахсият афкори ҷамъиятӣ мебошад, ки дар бораи ҳар узви коллектив тадриҷан ба вучуд меояд. Агар муаллими синфи ибтидоӣ ба хонандагони хурдсол тахлили фаъолияти худ, баҳодиҳиро ба рафтори ҳамсинфон, иҷрои супоришҳоро ёд диҳад, дар синф афкори умумии солим пайдо мешавад. Ин афкори умумӣ имконият медиҳад, ки коллектив ба кӯдакони ҷудогона ва ё гурӯҳи онҳо одоби ҷамъиятиро фаҳмонад, то тартиботи мавҷударо вайрон накунанд.

Ба муаллимон шаклҳои бисёри таъсиррасонии коллективӣ ба шахсият маълум аст. Азбаски коллектив ва шахсият доимо дар

инкишофу ҳаракат мебошанд. таъсиррасонӣ ҳам якранг нест. вай лигатуи шуда меистад ва бояд ба инкишоф мувофику мутобиқ бошад. Чамъомадҳои созмонҳо, маҷлиси синфӣ, газетҳои деворӣ, мусобиқа ва ғайраҳо низ ба шаклҳои таъсиррасонии коллективӣ тааллуқ доранд.

Ҳама гуна муттаҳидшавии кӯдаконро коллектив номидан раво нест. Коллектив дар муддати тӯлонӣ ва бо роҳбарии педагог барно карда мешавад.

Кӯдакон дар вақти холи барои ягон кор ё бозӣ аз рӯи шавку ҳавас ба гурӯҳҳо муттаҳид мешаванд ва аз муомилаву муносибати яқинӣ ар бархурдор мегарданд, рафтори одамонро муҳокима карда, баҳо ҳам медиҳанд.

Чунин гурӯҳҳои худ аз худ пайдошуда бо ёрию маслиҳати муаллим ва созмонҳои бачагон амал кунанд, гурӯҳҳои мақсаднок, хуби муфиди вақтугузаронӣ шуданашон мумкин аст, ки вазифаи коллективи тарбиявиро ба ҷо меоранд. Баъзан гурӯҳҳои пайдо мешаванд, ки фаҳмишу ақидаҳои номатлуб дошта, фаъолияти рафторашон хилофи қоидаҳои мавҷуда мебошанд. Масалан, худбинию худнарастӣ, безъитиноӣ нисбати рафиқон, истифодаи қувваи ҷисмонӣ ҳислатҳои ҳастанд, ки сабаби пайдоиши гурӯҳҳои номатлуб шуда метавонанд. Чунин гурӯҳҳои диққату эътибори махсус мецоҳанд ва аъзои онҳоро ба қори коллективҳои тарбиявии хуб ҷалб кардан зарур аст, то мазмуни мақоли «бадҳо ҳеч ба мағлаб нарасад»-ро бифаҳмонанд ва аз роҳи хато онҳо баргарданд.

§53. Сохтори коллективи кӯдакон

Коллективи тарбиявии бачагон дар муддати тӯлонӣ бунёд мегардад ва сохтори мураккабе дорад. Ду сохтори он – коллективи расмӣ ва ғайрирасмиро фарқ карда тавонистан лозим аст.

Синфро дар мактаб коллективи ибтидоӣ ва расмӣ меҳисобанд. Дар коллективи синф фаъолияти гуногунҷабҳаи кӯдакон мегузарад. худанон ташкилотчиён ва созмодихандагони фаъолиятҳо мебошанд. Дар ҳар синф созмонҳои ибтидоии кӯдакон низ амал мекунад. Дар мактаб коллективҳои ибтидоӣ аз рӯи шавку завқ, бригадаҳои махсуси истеҳсоли барои иҷрои ягон кор, бахшҳои варзиш ва ҳоказоро ташкил додан мумкин аст. Кӯдаки мактабҳои дар як мактаб метавонанд узви ҷанг коллективи гуногун бошаду таҷрибаи ҳаёт, рафтор ва донишҳои андӯзад.

Коллективи ибтидоӣ 10-15 нафарро муттаҳид карда метавонад. Вай гурӯҳи хурдтарини бачагон мебошад, ки як қисми коллективи

умумиро ташкил медиҳад. Созмонҳои «Ахтарон», «Ворисони Сомониён» ва «Сомониён» бо ҳамин гуна гурӯҳҳо кори тарбиявӣ мебаранд.

Фаъолияти коллективи ибтидоӣ дар алоқамандӣ бо коллективи умумӣ ва дигар коллективҳои ибтидоӣ пеш бурда шавад, самарабахши чорабиниҳо торафт меафзояд. Барои қорӣ намудани алоқаҳо умури худидоракунӣ, ки дар синфҳо амал мекунанд, мадад мерасонад. Сохтори ғайрирасмии коллективро чӣ гуна бояд тасаввур кард? Хонанда дар мактаб кӯшиш мекунанд, ки бо кӯдакони аз ягон ҷиҳат дилкашу аҷиб қаробат, муносибатҳои дӯстона пайдо намояд. Дар рафти фаъолияти яқоя дар коллективи ибтидоӣ чунин дӯстони ҳамфикру ҳамнафас гурӯҳи хурдакакеро ба вучуд меоранд, ки онҳоро гурӯҳҳои хурди ғайрирасмӣ меноманд.

Гурӯҳҳои ғайрирасмӣ дар синф ё коллективи дигар яқчандто шуда метавонанд ва ҳар қадом мавқеи гуногунро ишғол мекунанд. Гурӯҳе дар ҳама намӯҳҳои фаъолият ҳамеша пешсаф бошад, гурӯҳи дигар танҳо дар як намуди фаъолият, ки барояш шавқовар аст ва талаботи азъои онро ҷавобгӯӣ мебошад, пешқадамиро аз даст намедиҳад. Ҳар гурӯҳ бачагони фаъолу ташаббускор дорад, ки онҳо сарварии гурӯҳро ба ўҳда мегиранд. Аъзои гурӯҳи хурди ғайрирасмӣ ба якдигар меҳр доранд ва меҳрубони якдигаранд.

Ҳайати гурӯҳи хурди ғайрирасмӣ бештар ноустуворӣ зоҳир менамоянд. Агар муносибати аъзои гурӯҳ бо ягон сабаб тезу тунд шавад гурӯҳ нарӯканда шуда, баъзеҳо аз гурӯҳ мебароянд. Бачагонро вохӯрдан мумкин аст, ки ба ҷанд гурӯҳҳои хурд шомиланд ва бачаҳос низ ҳастанд, ки ба ягон гурӯҳ қабул намекунанд ва онҳо узви коллектив ҳисоб шаванд ҳам, дар амал ба ҳаёти коллектив шарик нестанд. Педагог бояд сабаби чунин сурат гирифтани ҳолро бифаҳмад ва бачагони аз ин ҳолат азият канидаро, ки мумкин аст сифатҳои ба дигарон номақбул дошта бошанд, чораҳои тарбиявӣ андешида ба коллектив ҳамроҳ гардонад. Ҳамин тариқ, хонанда ҳам узви коллективи тарбиявии бачагон ва ҳам узви гурӯҳи хурд гашта, зери таъсири дутарафа инкишоф меёбад. Агар коллектив ва гурӯҳи хурд ҳаёти саршори фаъолияти манфиатбахши ҷамъиятӣ ба сар барад, бача сифатҳои ахлоқи хамидаро пайдо хоҳад кард. Коллективи тарбиявӣ ҳам аз таъсири гурӯҳи хурди интизомнок баҳраманд хоҳад гашт. Гоҳе гурӯҳҳои хурде низ арзи ҳастӣ менамоянд, ки бо таъсири одату

кислатҳои бад ба вучуд меоянд. Лозим аст, ки дар чунин ҳолат ҳам бо аъзои гурӯҳи хурд ва ҳам бо тамоми коллектив кори тарбиявӣ бурда шавад.

Ба роҳбари синф донишдони сохтори ғайрирасмӣ лозим аст, то ки кори онро бо сохтори расмӣ коллективи бачагон мутобиқ гардонаду ҳар ду сохтор ба пешрафти ҳаёти коллективона ва тазкии тарғиботи ҷиҳати маънавият ахлоқии шахсияти хонандагон оварда расонад.

§54. Марҳилаҳои инкишофи коллектив

Коллективи бачагон дар инкишофи худ чанд марҳилаҳоро мегузарад. А.С.Макаренко дар асарҳои гузариши коллективро аз як марҳила ба марҳилаи дигар ба он алоқаманд медонист, ки ба коллектив чӣ талабҳо мегузарад ва аъзои коллектив онҳоро чӣ тавр иҷро мекунанд. Агар дар марҳилаи аввали инкишофи коллектив педагог талабҳои қатъӣ гузорад, дар марҳилаи дуюм ба аъзои коллектив дар якҷоягӣ бо муаллим ғаёлол талабҳо пешниҳод мекунанд. Дар марҳилаи сеюми инкишофи коллектив бошад, талабҳои ғаёлолро ҳамаи хонандагон қабул менамоянд ва акнун коллектив назди ҳар хонанда иҷрои он талабҳоро мегузарад. Дар марҳилаи баланди инкишофи коллектив ҳар хонанда ба назди худаш ҳам талабҳо мекунанд.

Дар марҳилаи якуми инкишоф ҳанӯз коллектив ба вучуд наомадааст, ғаёлол пайдо нашудаанд, ба хонандагон коллектив талаб наметузорад, ҳар узви коллектив барои худ ҷавобгар аст. Бачагон ба назди рафиқон талабҳои гузашта наметавонанд. Дар ин марҳила талаби муаллим ҷиддӣ, қатъӣ ва муайяну равшан бояд бошад. Ин талабҳо ба ташкили кори ғоиданоки ҷамъиятии хонандагон нигаронида шуда, торафт мураккабтар шудан мегирад ва ҳатман ба синну сол, имкониятҳои онҳо мувофиқат мекунанд. Муаллим хушмуомила ва меҳрубон мебошад ва ба хонандагон қайдани меъёрҳои одоби рафторро ғамхорона мефаҳмонад.

Муаллими синфи I қўдакони бо шароити мактаб, бо талабҳои нав ошно карда, онҳоро ба намуди нави ғаёлолӣ – ҳопиш ҷалб менамояд, ки пештар онро наметавонистанд. Ӯ бо гурӯҳи ғайримутаваққил сару қор дорад, ки ғаёлолияти умумии хониш муттаҳид сохтааст. Лозим аст, ки ба хонандагон талабҳои умумӣ, тартиби рӯзи мактаб ва риоя намудани тартиботро дар синф шарҳу тўҳ дода фаҳмонад. Инчунин ғаёлолияти якҷояи онҳоро

ташкил намуда. дар иҷрои корҳо зарур шавад. кӯмак мерасонад. Ба наздишон бо мақсади муайян суноринҳои оддӣ гузашта. хонандагонро меёбад. ки ташаббускор мешаванд.

Бо ҳамин роҳ Ҷаълонии синфҳо пайдо мешавад ва онҳо минбаъд ядрои коллектив мешаванд дар агаршон дигаронро мутахид мегардонанд. Ҷаълон хонандагонро ҳастанд, ки бо шавқ мехонанд, барои баланд бардоштани обрӯи синфи мактаб ҳаракат мекунанд. талабҳои муаллимро тарафдорӣ менамоянд. Ҷамин тавр. дар марҳилаи якуми инкишофи коллектив вазифаи муаллим аз ташкили корҳои шавқовару хурсандибашӣ. ба роҳ мондани яқдигарфаҳмӣ дар байни хонандагон ва аз пайдо намудани Ҷаълон иборат аст.

Марҳилаи дуюми инкишофи коллектив аз он оғоз мешавад, ки дар синф умури роҳбарӣ ташкил меёбад ва коллектив ба худидоракунии мегузарад, яъне Ҷаълонро тез-тез гун карда оид ба интизом. корҳои дар пеш истола сӯхбатҳо гузаронида. аз байни онҳо барои роҳбарӣ ба ягон соҳаи кор мутасалли таъин кардан лозим меояд. Дар синфҳои ибтидоӣ умури коллектив мустақилона амал карда наметавонад, вай ба роҳбарӣ ва мадади муаллим кор мебарад. Лекин худ хонандагон ҳам корҳои зиёдеро ташкил ва иҷро карда метавонанд. Ҷаълон талабҳои муаллимро ҷонибдорӣ намуда, талаби иҷрои онҳоро ба назди рафиконашон мегузоранд. дар ҷамъомадҳо фикрашонро иброз мекунанд.

Аз ин марҳила ҳамаи корҳои неки меҳнатӣ, оҷодӣ на танҳо бо дастгирии Ҷаълон амалӣ гардонида мешаванд, балки қисми зиёди аъзои коллектив онҳоро тарафдорӣ мекунанд, яъне дар синф Ҷаълон бо дигарон ҳамроҳӣ карда ҳаёти коллективро гуворотар ва пурмазмунтар месозанд. Муаллим ба Ҷаълон тақия намуда, кор мебарад ва онҳо афкори умумиро ба вучуд меоваранд. Аксарияти хонандагон шавқу завқи устувор ба Ҷаълонии коллективро пайдо хоҳанд кард.

Дар ин марҳила дар синф гурӯҳҳои ҳарҳела ба вучуд меояд, аз ҷиҳати ахлоқӣ инкишофи гуногундараҷаи хонандагон ба ҷашм мерасад. Вазифаи муҳими муаллим аз он иборат аст, ки обрӯи Ҷаълонро баланд бардорад ва таъсири онҳоро ба гурӯҳҳои хурди коллектив бештар зӯртар гардонад.

Дар марҳилаи дуум муаллим ба умури худидоракунии ва тарбияи Ҷаълон диққати асосиро равона мекунад, ба Ҷаълон ёд медиҳад, ки чӣ тарз дӯстии хонандагонро бо яқдигар ба роҳ

монанд, чӣ тавр ба назди рафиқон талабҳои оқилона гузоранд. Фаъолоне, ки дониш ва ахлоқи хубро сохибанд, дигарон хурма мекунад, талабҳои онро иҷро мекунад. Ин маънои онро дорад, ки муаллим талабҳои онро ба коллектив ба воситаи фаъолон пешниҳод менамояд.

Марҳилаи сеюми инкишофи коллективро олимони давраи шукуфоии коллектив номидаанд. Дар ин марҳилаи инкишофи коллектив ҳамаи аъзои он ба таври ихтиёрӣ дар фаъолият ширкат меварзанд ва ҳама фаъол мегарданд. Ҳар узви коллектив омода аст, ки ба фоидаи коллектив аз маъфияти худ даст кашад. Баҳолиҳии якхелаи аъзои коллектив, афкори умумӣ пайдо мешавад, ки ақидаю талабҳои аксарияти аъзои коллективро ифода мекунад. Ҳамин гуна коллектив ҳар узвиро бо шавқу завқ, бо кӯшишу гайраташ хуб медонад ва онро ҳавасманд мегардонад, аз рӯи зарурият ба у таъсир карда сифату хислатҳои бад, нуқсонҳои онро барҳам медеҳад.

Дар ин марҳилаи инкишофи коллектив муносибатҳои ҳақиқатан коллективона, инсонпарваронаи байни аъзои коллектив ҷорӣ мегардад, ки барои рунди нумӯи ҳарчонибаи фард, ҳар хонанда роҳи васеъ мекушояд.

Дар марҳилаи сеюм талабҳои муаллим ва фаъолонро аксарияти аъзои коллектив бечуну чаро иҷро мекунад. Муаллим ба шахсияти хонанда ба воситаи коллективи синф таъсир мерасонад. Дар нагичаи чунин таъсиррасонӣ ҳам шахсият ва ҳам коллектив тарбия мегирад, ки чунин таъсиррасониро А.С.Макаренко методи таъсиррасонии параллелӣ номида аст.

Истифодаи таъсиррасонии параллелӣ дар марҳилаи якуми инкишофи коллектив душвориро дорад. Дар марҳилаи дуюм ин услуб бо ёрии фаъолон амалӣ гардонда мешавад. Дар марҳилаи охир муаллим ба талабагон ба воситаи коллектив таъсир мебахшад.

Талабҳос, ки муаллим ба назди тарбиятгиранда мегузорад, назар ба талаби коллектив таъсирбахштару фаҳмотар мешавад.

Инкишофи марҳила ба марҳилаи коллектив басо ҷараёни мураккаб мебошад. Баъзе кӯдакон аз инкишофи коллектив ақиб монданишон мумкин аст. Ҳаминро таъкид менамоям, ки дар байни марҳилаҳо дигаргуниҳои ҷиддӣ мушоҳида намешавад. Аз ҳамин сабаб аст, ки ба марҳилаҳо ҷудо намудани инкишофи коллектив шартан қабул ғайратасту баъзеҳо онро ба ду, се марҳила ва як қисми олимони ҳагто ба чор марҳила тақсим кардаанд.

§55. Роҳҳои ташаккули коллектив

Роҳҳои ташаккули коллективи тарбиявӣ муайян карда шудааст. Вазифаҳои ва роҳҳои ташаккули коллективро ҷудо аз ғоибаҳои баъди карданид.

Роҳи муҳимтарини ташаккули коллектив мавҷудияти фаъолияти якҷояи аз ҷониби коллектив мебошад, ки дар рафти он хонадагон фаъолтар шуда, сифатҳои пачиби ахлоқӣ ҳосил мекунанд, ба якдигар баҳоҳои ва ҳамдигарфаҳмиро ёд меликсанд. Ҳамаи фаъолияти якҷоя ҳар узви коллектив талаботи ба муомила доштаандро бо дигарон қонеъ мегардонад. Азбаски талаботи завқи бачагон ҳархела аст, бояд фаъолият ҳам гуногунҷабҳа ва мазмунан ғайӣ бошад. Фаъолиятҳо ҷунон бошад, ки аз онҳо бачагон ҳаловат бурда, шодӣ кунанд ва дар қалбашон ҳавас ба меҳнати якҷоя ҷӯш зананд. Идҳо, концертҳо, озмонҳо, бозиҳо бо интироқи ҳамагон гузаранд ва натиҷаи тайёрию ҳамкориашон шаванд. Аз ҳамин сабаб фаъолият бо мақсади мароми муайян, зеро роҳбарии ҷудо аз ғоибаҳои услубҳои самарабахши тарбиявӣ ташкил карда мешавад. Вақти ташкили фаъолият ҳусусиятҳои синну соли бачагон бояд аз назар дур намошад. Масалан, диққати хонадагони хурдсолро қорҳои ғайриодӣ ҳаҷҷонбахш ба худ мекашанд.

Зарур ва муҳим аст, ки мақсади фаъолият ба бачагон фаҳмову мароқовар бошад. Онҳо дошанд, ки баъди фаъолияти якҷоя қадом хоҳишашон ҷомаи амал мешӯшанд. Бинобар ҳамин муаллимони соҳибғачриба ба хонадагон мақсади фаъолиятро равшан мефаҳмонанд, то ки завқашон ба қори дар пеш истода белдор гардад. Ба хонадагони синфҳои ибтидоӣ ҷун маладғорони боғҷаҳои бачагон, дар таъмири китобҳо, нигоҳубин ва парварини дарахтони қитъаи замини мактабӣ, ҷамъоварию қоғазу оҳангсороҳо, рӯбучини синфхона ва ғайраҳо суҷоринҳо додан мумкин аст.

Вақти ташкили фаъолияти ғоиданоқи ҷамъиятии хонада муаллим, роҳбари синф ба рафти қор унсурҳои бозиро ворид месозад, торафт қорро мураккабтар гардонад ҳам, хонадагон онро бе дуҷворӣ анҷом мебахшанд.

Умуман хонадагонро ба фаъолияти ҷамъиятӣ, балей-зебоифаҳмӣ, хонини, меҳнатӣ, бозӣ (варзинӣ) ҷалб мешавад ва роҳбарони синфҳоро маълум аст, ки қадом намуни фаъолият барои тарбия ҷӣ гуна манфиат меоварад.

Пас аз ба мактаб омадани қӯдак дар синфи I хоҳишаи шурӯъ мешавад ва ӯ хоҳинро қори маҷбури ғумон мешавад. Дар синф

хониҳои хониш мефаҳмад, ки хониши хуб худаш ва коллективи синфро қабулнамандӣ мебахшад, нобарорихояш аҳли синфро маҳзун месозад. Ин таҷрибаи ҳаётиро аз муносибатҳои коллективӣ, рафтори ҳамсинфон дар дарехо ҳосил менамояд. Кори хониш бо мазмуни устубҳои таълим ба тапаққули синф мусоидат мекунад.

Муаллимон дар дарс фаъолияти коллективонаи аҳли синф, гурӯҳҳои хурди онро ба роҳ менамоянд. Хонадагон аз болои яқдигар назорат мекунанд, яққоя вазифаи хонагиро иҷро мекунад, ҳодисаҳои табиатро мушоҳида менамоянд. Муаллим дар дарс қалом фаъолиятро таъкил мекунад, ба назди хонадагон мақсади муайян мегузорад, ки он баҳри муттаҳидшавии коллектив хизмат менамояд.

Бозӣ яке аз намудҳои фаъолият мебошад, ки воситаи тапаққули коллективи мактабӣ ҳисоб менамояд. Вай дар ҳаёти мактабҷаи хурдсол мақоми бузург мебошад. Дар бозиҳои бачагон қору бори қалонсолон инъикос меёбад ва ба воситаи бозӣ онҳо отақи атрофро доништа мегиранд. Бозӣ дар бачагон тапаққули сарварӣ қардан барин ҳислатҳоро пайдо мекунонад. Барои иҷрои мақсад саъю кӯшиш намуданро ёд медеҳад.

Фаъолияти меҳнати хонадагон низ як омилест баҳри таъкили тарбияи коллектив. Инчунин хонадагон хурдсол дар намудҳои гуногуни меҳнат, дар умури худидоракунии синфи мактаб, худхизматрасонӣ коллективро муттаҳиди тифоқ қарданд, ба ҳар узви коллектив имкон медеҳад, ки қобилияти истеъдоди худро ривочу раванг бахшад.

Аҳамияти дигари фаъолияти меҳнати хонадагон дар он мучассам менамояд, ки онҳо бо меҳнати қасбу ҳунари қалонсолон иртибот мекунанд. Агар муаллимон дар бораи меҳнати воқидон, иштироки истеҳсоли деҳа, шаҳру ноҳия ва вилоят тақд қарда бонанд, акнун тасаввуроти он дар ин маъсала бойтар менамояд ва ба тапаққули коллектив таъсири мусбат мерасонад.

Роҳи дигари тапаққули коллектив гузонтани перспективаҳо (мақсадҳо) аст.

Перспектива барои пеш бурдани коллектив, ҳаракати он ёр медеҳад. А.С.Макаренко навишта буд, ки муттасил ба пеш ҳаракат қардани коллектив, ба назди он гузонтани перспективаҳои равшану торафт мураккабтар ба барои шудани иштироки чунон коллективе бурда хоҳад расонд, ки дар он мудом таъсири коллектив ба шахсият